«Ό,τι δεν αξιώθηκα ν' αποκτήσω τότε, αυτό κατέχω ακόμη»[1]
Για μια ανθρωπολογία της συλλογής

ΕΛΕΩΝΟΡΑ ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: *Η συλλογή είναι πράγματα, αλλά και διαδικασία που κινητοποιεί μια ειδική κατηγορία σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και τα πράγματα και ανάμεσα στους ανθρώπους με αντικείμενο τα πράγματα. Ως έννοια, ως κοινωνική αντίληψη, πρακτική και συμπεριφορά, ως αποτέλεσμα και προϊόν μιας διαδικασίας σκόπιμης συγκέντρωσης και ταξινόμησης ομοειδών πραγμάτων, αλλά και ως επιστημονικός όρος εντάσσεται στην ιστορία. Κατασκευάζεται και ορίζεται συγκυριακά, υπόκειται σε διαφοροποιημένες κοινωνικές χρήσεις και ερμηνεύεται πρακτικά και επιστημονικά ανάλογα με τα ιδεολογικά, πολιτικά και οικονομικά ενδιαφέροντα. Στην ευρωπαϊκή ιστορία η συλλογή συγκροτήθηκε ως διακύβευμα και ως πρόταγμα και οδήγησε στη θέσμιση κεντρικών για το σύγχρονο πολιτισμό σχέσεων, φορέων, χώρων και πεδίων. Το άρθρο επιχειρεί να διαβάσει μέσα στις ιστορίες των συλλογών την ιστορία της συλλογής και να προχωρήσει σε μια θεωρητική και μεθοδολογική μετατόπιση από την περιγραφή του αντικειμένου «συλλογές» και «αντικείμενα των συλλογών» σε μια κοινωνική γεωγραφία του συλλέγειν, μια ιστορία της συλλεκτικής επιθυμίας, μια κοινωνική τυπολογία των συλλογέων και των συλλεκτών, μια πολιτική οικονομία της κυκλοφορίας των συλλεγέντων και κυρίως μια ιστορική ανθρωπολογία των συλλογών.*

Τα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται, αναφέρονται στην ειδική κατηγορία των εθνογραφικών συλλογών, στην ιστορία τους, στις σχέσεις τους με τους χώρους που στεγάζουν, μελετούν και εκθέτουν την ταυτότητα και τη διαφορετικότητα (τα cabinets de curiosités, τις διεθνείς εκθέσεις και, τέλος, τα εθνογραφικά μουσεία ή μουσεία πολιτισμού / πολιτισμών), αλλά και στις επιστημονικές πρακτικές που ορίζουν το πεδίο αναφοράς τους: την ανθρωπολογία / εθνολογία και τη λαογραφία. Η ανάλυση επιμένει στις «τύχες» αυτών των συλλογών που θεωρούνται ως οι κατεξοχήν συλλογές ετεροτοπισμένων αντικειμένων, αφού η συναγωγή αντικειμένων με εθνογραφικό ενδιαφέρον και η βαθμιαία συγκρότηση εθνογραφικών συλλογών είναι διαδικασίες που εντάσσονται στο πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό πλαίσιο της αποικιοκρατίας και των αποικιοκρατικών αυτοκρατοριών, από τη μια μεριά, και της εθνογένεσης και της συγκρότησης εθνικών κρατών από την άλλη. Οι διαδικασίες αυτές παρήγαγαν πολιτισμούς-πομπούς αντικειμένων και πολιτισμούς-δέκτες συλλογών εγκαθιστώντας ανάμεσά τους άνισες σχέσεις, ο χειρισμός των οποίων αποκτά σήμερα κρίσιμη σημασία στον προβληματισμό γύρω από τον «πολιτισμό» και τις σχέσεις ανάμεσα στους πολιτισμούς. Σύγχρονες προτάσεις ανασυγκρότησης των μουσείων και των μουσειακών συλλογών προκρίνουν τις εθνογραφικές συλλογές ως προνομιακό αντικείμενο και προτείνουν την κριτική ανασυγκρότηση για την επανέκθεσή τους ως πεδίο ερμηνείας και διαλόγου, όμως και δημιουργικής διαμάχης σε σχέση με τη διαχείριση της ταυτότητας και της διαφοράς.

Σαν μια μικρή συλλογή

Στο Σινζί Ταλάτ, στο Ρατζαστάν της Ινδίας, σε μια θέση που η χρονολογία της ανέρχεται στα 150.000 ή τα 200.000 χρόνια, ήρθαν στο φως έξι κρύσταλλοι. Έξι μυστηριώδεις κρύσταλλοι, ένα μικρό «σύνολο» αντικειμένων από πέτρωμα που δεν συναντάται στην περιοχή όπου βρέθηκαν. Πράγματα, επομένως, τα οποία ήταν προϊόντα εισαγωγής που έφτασαν εκεί όπου βρέθηκαν «σαν να επρόκειτο ν' αποτελέσουν μέρη μιας μικρής συλλογής» (Langanay 2000: 63).

Ιδού (ενδεχομένως) η πρώτη συλλογή. Ιδού (επίσης ενδεχομένως) και ο συλλογέας της, αλλά και επινοητής της έννοιας «συλλογή», αφού αυτός (ή μήπως αυτή; αυτοί; αυτές;) πρώτος εφάρμοσε εμπράκτως αυτό που σκέφτηκε, μετασχηματίζοντας ένα συλλογισμό, όπου συγκεκριμένες μορφές ύλης ταυτίστηκαν, ως αντιπροσωπευτικά δείγματα μιας ιδιαίτερης τάξης πραγμάτων, σε μια πραγματική συλλογή

πραγμάτων. Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν η συγκεκριμένη πράξη προήλθε από πρόθεση συμβολισμού. «Όταν όμως μαζεύουμε κοχύλια ή βότσαλα επειδή μοιάζουν μεταξύ τους, τότε αναζητούμε σίγουρα κάποια αρμονία, όταν παίρνουμε από κάτω μια πέτρα διαφορετική από τις υπόλοιπες, τότε σίγουρα μας γοήτεψε με την πρωτοτυπία της· (μπορούμε δικαιολογημένα να δούμε στο σημείο αυτό το ξεκίνημα μιας μεταμόρφωσης του κόσμου μέσα από τον άνθρωπο» (Langanay 2000: 64). Τον άνθρωπο που δεν ξέρουμε το όνομά του ούτε καν αν είχε όνομα, αν μιλούσε, αν επικοινωνούσε τις ιδέες του, αν αντάλλασσε και τι. Αλλά ήταν *εκεί τότε*, στο Σινζί Ταλάτ, και είναι *εδώ τώρα*, στη «συλλογή» που έφερε στο φως η ανασκαφή για να την συλλέξει η επιστήμη, που αποδεικνύεται πως όσα συλλαμβάνει το χέρι τα έχει ήδη συλλάβει ο νους και πως η μεταφορά για τη συλλογή προηγείται από τη μεταφορά της ίδιας της συλλογής.

Το τελειωμένο προϊόν της συγκεκριμένης συλλεκτικής πράξης μπορεί να αναγνωρίζεται ως συλλογή, επειδή εμπεριέχει όλα εκείνα που ανταποκρίνονταν σε μια δεδομένη στιγμή, σε ένα δεδομένο τόπο και από τη σκοπιά του συντελεστή, στην κατηγορία των πραγμάτων, τα οποία επιθύμησε να αποκτήσει και τελικά εντόπισε και απέκτησε, σχεδιάζοντας ίσως να τα συμπληρώσει και με άλλα ομοειδή τους. Επιπλέον ο συλλογέας της συλλογής (που σε μια καταστατική για τον πολιτισμό «στιγμή» κίνησε το νου και το χέρι, για να αποκτήσει κάτι που είχε επιθυμήσει, επειδή το θεώρησε ομοειδές με κάτι άλλο που είχε επίσης θελήσει να αποκτήσει), είναι ωσεί παρών σε κάθε περαιτέρω και έκτοτε αναγνώριση, πρόσληψη και χρήση της συλλογής του.

Αν από ανθρωπολογική άποψη ο άνθρωπος του Σινζί Ταλάτ είναι *ανθρωπος-συλλογέας*, από ιστορική άποψη έγινε ο πρώτος *συλλέκτης*, επειδή από μουσειολογική άποψη η μικρή του περιουσία των έξι κρυστάλλων που «μας άφησε κληρονομιά» είναι όντως η πρώτη και η αρχαιότερη (προς το παρόν) *συλλογή* που ενείχε ήδη κατά τη συγκρότησή της τα βασικά χαρακτηριστικά μιας *συλλεκτικής συλλογής*, πριν οδηγηθεί στο μουσείο, για να ενταχθεί στο εξής στον κανόνα των «μουσειακών αντικειμένων» και να ζήσει το βίο μιας *μουσειακής συλλογής* και, ειδικότερα, τον ιδιαίτερο βίο μιας *μουσειακής συλλεκτικής συλλογής*.

Τα πράγματα βρέθηκαν στο σημείο όπου τα συγκέντρωσε ο ιθύνων και πράττων νους, σημείο χρονικό και τοπικό, άρα σημείο ορισμένο, από το οποίο διακινήθηκαν ως *σύνολο* μετά την «ανακάλυψή» τους προς άλλα σημεία υποδοχής, πρόσληψης και χρήσης. Σ' αυτά τα πράγματα μπορούμε να αναγνωρίσουμε την πράξη και τα πεπραγμένα που μεταμόρφωσαν τη συγκομιδή σε *συλλογή*, τη συλλογή σε *μουσειακή συλλεκτική συλλογή* και το συλλογέα σε *συλλέκτη*: την αναγνώριση της επιθυμίας για κάτι «ιδιαίτερο» και την κίνηση για την εκπλήρωσή της, την επινόηση μιας κατηγορίας και μιας τάξης πραγμάτων με τον ad hoc προσδιορισμό του κριτηρίου της ταξινόμησης που επιτρέπει να ξεχωριστούν όλα τα «ιδιαίτερα», το σχεδιασμό, τον εντοπισμό, το χρόνο και την ενέργεια που αφιερώθηκε στο έργο, την απόκτηση, τη συνάθροιση, τη συγκέντρωση, τη μετατόπιση, την εναπόθεση-έκθεση, την απόλαυση και, ενδεχομένως, την συνεπακόλουθη γνώση.

Το συγκεκριμένο παράδειγμα μοιάζει από μόνο του να υποστηρίζει κάποιες από τις βεβαιότητές μας για το τι είναι μια συλλογή, το ίδιο καλά όμως θα μπορούσε και να τις διαταράξει, να τις αποδομήσει ή να τις ανατρέψει. Δεν είμαστε μακριά από εκείνη την κατάσταση που δημιουργεί συνήθως η προσφυγή στα λεξικά, όπου ο αρχικός εφησυχασμός και η αίσθηση ασφάλειας (παρ)ακολουθούνται από μιαν ανησυχία και μιαν ανάγκη για αναζήτηση, διερεύνηση, κατανόηση, που απειλούν τα ίδια τα όρια και τους ορισμούς των ορισμών.

Σε όσα ακολουθούν εκτίθενται ορισμένες σκέψεις και απόψεις σχετικά με τα κεντρικά θέματα που ήδη υποδείχτηκαν. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται, προέρχονται κυρίως από το πεδίο της ανθρωπολογίας και της λαογραφίας και από το χώρο των ανθρωπολογικών-εθνολογικών και των λαογραφικών μουσείων. Αλλά η γενική βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα της συλλογής και της συλλεκτικής διαδικασίας και της σχέσης των συλλογών με τα μουσεία είναι πλούσια σε θεωρία και προβληματισμούς, κάποιοι από τους οποίους έχουν ήδη οδηγήσει σε πρωτοποριακές προτάσεις και εφαρμογές που προτίθενται να αναδομήσουν, κυριολεκτικά και μεταφορικά, το ίδιο το μουσείο (τη μορφή, τη λειτουργία και τον κοινωνικό του ρόλο), δίνοντας νέο νόημα στον πιο περιεκτικό του ορισμό, ότι δηλαδή «μουσείο είναι ένα μη κερδοσκοπικό μόνιμο ίδρυμα στην υπηρεσία της κοινωνίας και της εξέλιξής της, ένα ίδρυμα ανοικτό στο κοινό, το οποίο αποκτά, συντηρεί, ερευνά, επικοινωνεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, με σκοπό τη μελέτη, την παιδεία και την ψυχαγωγία» (ICOM Καταστατικό, 1989, άρθρο 3). Οι σκέψεις, όπως και τα ερωτήματα που συνήθως τα σκεφτόμαστε, αλλά διστάζουμε να συναντηθούμε επί της ουσίας μαζί τους, μοιάζουν με υποθέσεις από εκείνες που είναι σαν δίχτυα, όπως έλεγε ο Νοβάλις.[2] Τα ρίχνεις κι αργά ή γρήγορα κάτι πιάνεις.

Συλλογή είναι

Σύμφωνα με ερμηνευτικά λεξικά «συλλογή» είναι η σκόπιμη συγκέντρωση ομοειδών πραγμάτων, η συστηματική συνάθροιση και ταξινόμησή τους για τη δημιουργία ενός όσο το δυνατόν μεγαλύτερου συνόλου, που είναι μια ενότητα που ονομάζεται επίσης συλλογή και ο έντονος και επίμονος στοχασμός, η διερεύνηση ενός ζητήματος με τη σκέψη, η περίσκεψη, η συζήτηση.

Στη «συλλογή» η λέξη «λέξη», που ούτως ή άλλως σημαίνει (ανάμεσα σε άλλα) συλλογή, συνδυάζεται με το πρόθεμα *συν*. Καταλαβαίνουμε αμέσως την έμφαση στο *συν*, όμως είναι στο β΄ συνθετικό της λέξης που διαβάζουμε ένα «λογής-λογής» έναν «κατάλογο» και μαζί όλα τα ομόρριζα της *λέξης*: το λόγο, το λογισμό, τον λόγιο, το λεξικό, το λεξιλόγιο, αλλά και τα λέγω, εκλέγω, διαλέγω και επιλέγω, που σημαίνουν συγκεντρώνω, μαζεύω, ταξινομώ, συγκαταλέγω και, μετά, μετρώ, απαριθμώ και αναφέρω, διηγούμαι. Σε σχέση με την ομόλογή της ευρωπαϊκή, την *collection*, η *συλλογή* δείχνεται πλουσιότερη και αρτιότερη. Η collection, σε ποικίλες αρχαϊκότερες χρήσεις και νεότερες ευρωπαϊκές παραλλαγές και μεταλλάξεις τους, προέρχεται από το λατινικό όρο «collectio» (*colligere* σημαίνει συλλέγω) και ειδικότερα από μια μεταγενέστερη σημασία του, στην οποία, επιπλέον της πράξης της συγκέντρωσης ομοειδών «πραγμάτων», εμφαίνεται η συνένωσή τους σε ένα σύνολο που εκλαμβάνεται ως ενότητα. Συνώνυμά της έχει τη συσσώρευση, τη συναγωγή, το συμπίλημα, την ομάδα - ομαδοποίηση, τη συνένωση, τη συρραφή, τη συναγωγή, τα άπαντα και άλλα παρόμοια. Άλλο colligere (επιλέγω και συγκεντρώνω) και άλλο accumulare (συσσωρεύω). Από τη συσσώρευση μπορεί να προκύψει συνεύρεση «όμοιων ως προς κάτι» πραγμάτων, τα οποία στη συνέχεια μπορούν να συναχθούν και να συλλεγούν.

Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, από μια συγκεκριμένη ή από κάποια άλλη σκοπιά, η *συλλογή* ως έννοια, ως κοινωνική αντίληψη, ως πρακτική και συμπεριφορά, αλλά και ως επιστημονικός όρος εντάσσεται στην ιστορία, δηλαδή είναι ιστορικά κατασκευασμένη, κοινωνικά ορισμένη και ιδεολογικά φορτισμένη. Επομένως, κάθε επιμέρους συλλογή έχει τη δική της ξεχωριστή ιστορία: ενταγμένη στα ιστορικά της συμφραζόμενα γίνεται λόγος και πράξη, με υποκείμενο το συλλογέα-συλλέκτη, με αντικείμενο τη συλλογή και με έργο συντελούμενο και συντελεσμένο τη σύναξη των πραγμάτων, τη σύνθεση και τη συναρμογή τους, αλλά και τη σκέψη περί του πρακτέου, των πράξεων και των πραγμάτων της ίδιας της συλλογής. Τα παραπάνω ισχύουν, τηρουμένων όλων των ενδεχόμενων, αλλά και των πιο απρόσμενων αναλογιών, για όλες τις συλλογές, από τις πιο βασικές συλλογές των απαραίτητων για τη φυσική επιβίωση έως τις συλλογές των χρήσιμων για την πολιτισμική επιβίωση: τις συλλογές των πολύτιμων πραγμάτων (τα τεκμήρια της ιστορίας της φύσης και της ιστορίας του πολιτισμού, τα μνημεία, τα έργα τέχνης, τα χαρακτηριστικά, μοναδικά, σπάνια ή και περίεργα είδη, όπως πετρώματα, μέταλλα, απολιθώματα, κρανία, σκελετοί, ταριχευμένα ζώα, καρφιτσωμένα έντομα, αποξηραμένα λουλούδια), τις πιο προσωπικές συλλογές απαραίτητων χρηστικών και μη χρηστικών ειδών (αναμνήσεις, φωτογραφίες, εικόνες, επιστολές, έγγραφα, βιβλία, συνταγές, οδηγίες, στολίδια, κοσμήματα, ενδύματα, παιχνίδια, μικροπράγματα, αναμνηστικά, μετάλλια, βραβεία, κατακτήσεις, τρόπαια, προσόντα, προνόμια, τίτλοι, τιμές), τις επιστημονικές συλλογές (ιστορικά αρχεία, εθνογραφικές συλλογές, φωτογραφικά αρχεία), αλλά και τις επιστημονικές ή επιστημολογικές συλλογές, δηλαδή τις συλλογές των συλλογών.[3]

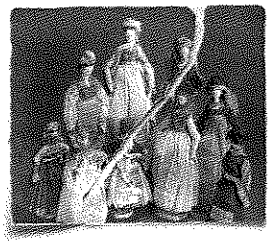

Λέξη-κλειδί

Όπως οι συλλογές των συλλογέων, έτσι και οι συλλογές για τις συλλογές δείχνουν μιαν εξαιρετικά σημαδιακή, κατά τη γνώμη μου, θεωρητική και μεθοδολογική μετάθεση από την απλή περιγραφική προσέγγιση στο αντικείμενο «συλλογές» και στα αντικείμενα των συλλογών σε μια, κατά κάποιον τρόπο, κοινωνική γεωγραφία του συλλέγειν, μια ιστορική ανθρωπολογία των συλλογών, μια ιστορία της συλλεκτικής επιθυμίας, μια κοινωνική ψυχολογία των συλλογέων, μια πολιτική οικονομία της κυκλοφορίας των συλλεγέντων. Δεν πρόκειται για μια απλή (μετα)κίνηση του βλέμματος. Πρόκειται για μια συνολική επιστημολογική *μετατόπιση* από την ασφάλεια των βεβαιοτήτων που χτίζονται πάνω στο αντικείμενο «συλλογή», στη διερεύνηση των αποριών γύρω από τη συλλογή και στην αντιμετώπιση της συλλογής ως πεδίου *απορίας*, που επιτρέπει στις συλλογές να γίνονται όχι μόνον αντικείμενο διεκδίκησης, αλλά και αντικείμενο διερεύνησης, συζήτησης, κατανόησης και διαπάλης, άρα διακύβευμα και πρόταγμα.

Η συλλεκτική διαδικασία (επαν)εγκαθίσταται με αυτούς τους όρους στο κέντρο του προβληματισμού για το *μουσείο*. Γιατί, αν υπάρχουν μουσεία με τοίχους και μουσεία χωρίς τοίχους (κυριολεκτικά *και* μεταφορικά), αν υπάρχουν μουσεία των αντικειμένων και μουσεία των ιδεών, μουσεία των εννοιών και μουσεία των αισθήσεων, μουσεία της μνήμης και μουσεία των αναμνήσεων, μουσεία του μουσείου και μουσεία των μουσείων, πάντως μουσεία χωρίς κάποιου (οποιουδήποτε) είδους συλλογή ή συλλογές

δύσκολα θα μπορούσε κανείς να φανταστεί. Ακόμη κι ένα μουσείο ή ένα τμήμα μουσείου που μένει απολύτως κενό, χωρίς αντικείμενα, χωρίς βιτρίνες, χωρίς σχολιασμό, όπως η διάφανη «τρύπα» στο Εβραϊκό Μουσείο του Βερολίνου, που εκθέτει την αναντικατάστατη απώλεια,[4] γίνεται ο καθρέφτης που αντανακλά τη μουσειακή αντίφαση, αφού το συγκεκριμένο «αντικείμενο» που αντιστέκεται (*πρέπει* να αντιστέκεται) στη μουσειοποίηση και τη μουσειακότητα, κλείνει μέσα του την περισυλλογή για τα μεγάλα κενά της ιστορίας, περισυλλογή που επιτρέπει στο νου να πλημμυρίζει από συγκρουόμενες συλλογές μνήμης και να στοχάζεται τα όρια της ατομικής και της συλλογικής μνήμης για τα συμβάντα. Ασφαλώς πρόκειται για διαφορετικού είδους μουσειακές-εκθεσιακές «λύσεις» που κάθε μία τους προϋποθέτει μια συγκεκριμένη απόφαση σε σχέση με το ποια μπορεί να είναι η συλλογή αντικειμένων που θα *μιλήσει* το συγκεκριμένο θέμα «σωστά» ή ουσιαστικά, ή που θα το μιλήσει αλλιώτικα: πιο προκλητικά, πιο πολιτικά ή πιο αποτελεσματικά. Υπάρχει και κάτι άλλο (και αυτό είναι που μας ενδιαφέρει εδώ), ότι οι συγκεκριμένες μουσειολογικές, μουσειογραφικές και εκθεσιακές «λύσεις» προαπαιτούν μια επιστημολογική άποψη και μια ιδεολογική στάση απέναντι στο άρρητο ερώτημα, αν, τελικά, μπορεί να υφίσταται ως υλικότητα μια συλλογή για ένα θέμα όπως αυτό. Όμως το ίδιο ερώτημα ισχύει και για παρόμοια θέματα μουσειακών εκθέσεων, ίσως τελικά να ισχύει και για όλα τα θέματα ή τουλάχιστον για εκείνα που επιλέγονται, επειδή πραγματικά αφηγούνται μια ιστορία για τα πράγματα με τα πράγματα, δηλαδή μιλούν ιστορικά.

Η σύγχρονη (της τελευταίας, εν πάση περιπτώσει, εικοσαετίας) βιβλιογραφία ερευνά σε βάθος το θέμα «συλλογή - συλλογές». Εντοπίζει κίνητρα, ερεθίσματα, αντιλήψεις και συναισθήματα που (υπο)κινούν συγκεκριμένες συλλεκτικές πράξεις. Εντάσσει επιμέρους συλλογές στα ιστορικά τους συμφραζόμενα. Παρακολουθεί την ιστορία και τις τύχες τους. Παρουσιάζει κριτικά τους τρόπους της ένταξης και της έκθεσής τους σε ειδικούς χώρους, όπως τα μουσεία και οι αίθουσες τέχνης και πολιτιστικών εκδηλώσεων. Περιγράφει συστηματικά τη μορφή, το περιεχόμενο, τη δομή και τις λειτουργίες τους. Αναλύει τη διαλεκτική της δόμησης και της αποδόμησής τους. Θέτει επιτακτικά και εμφατικά το ζήτημα της διαχείρισης, των χρήσεων, των καταχρήσεων και των επαναχρήσεών τους. Αποτιμά τη σημασία τους για το χθες, το σήμερα και το αύριο της κοινωνίας μιας ανθρωπότητας που έχει προτάξει ως στόχο της την ειρήνη, την επικοινωνία και το διάλογο των πολιτισμών και των ανθρώπων, ακόμη και σε πείσμα των συγκυριών και των περιστάσεων.

Ασφαλώς αυτού του είδους η βιβλιογραφία δεν περιχαρακώνεται αυστηρά σε δεδομένους ακαδημαϊκούς χώρους ούτε προσγράφεται σε ένα και μόνον επιστημονικό πεδίο. Λόγου χάρη, το πρόβλημα «συλλογή - συλλογές» μπορεί να έχει ιδιαίτερη σημασία από τη σκοπιά των μουσείων, αφού στο κάτω-κάτω τα μουσεία ως πραγματικότητα ξεκίνησαν κατά κανόνα από προϋπάρχουσες συλλογές, τις οποίες στη συνέχεια εμπλούτισαν και συστηματοποίησαν. Ωστόσο, ακόμη και οι πιο ειδικές μουσειολογικές μελέτες αναπτύσσονται στο πλαίσιο ενός γενικότερου επιστημονικού προβληματισμού που κινείται προς τρεις κυρίως κατευθύνσεις, στις οποίες η συλλογή αντιμετωπίζεται α) ως *πρακτική*, αφού δείχνει τους τρόπους, με τους οποίους οι κοινότητες ανθρώπων αναπτύσσουν στρατηγικές, για να συναρθρώνουν διάφορα ενδεχόμενα και πιθανότητες στη συσσώρευση αντικειμένων και άλλων κοινωνικών δομών (όπως οι οικογενειακές σχέσεις, οι υπεραξίες, οι θρησκευτικές πρακτικές), έτσι ώστε να διατηρείται ο κοινωνικός ιστός και να προβάλλεται στο μέλλον, β) ως *ποιητική*, αφού εκφράζει τους τρόπους, με τους οποίους τα άτομα βιώνουν και μιλούν την εμπειρία της συλλογής, τη δυναμική των σχέσεων ανάμεσα στις ατομικές συλλεκτικές συνήθειες και τη γενικότερη κοινωνική πρακτική και το συμβολικό χαρακτήρα της συλλεκτικής διαδικασίας και γ) ως *πολιτική*, αφού κινητοποιεί συστήματα κοινωνικών σχέσεων για την αξιολόγηση, την αποτίμηση και την αναγνώριση των συλλογών, των συλλεγέντων και των συλλεγόντων (Mouliou – Bounia 2000).

Οι συλλογές δεν ενδιαφέρουν μόνον όταν εντάσσονται σε μουσεία ή εμπλέκονται σε θεσμούς και σχέσεις που σχετίζονται αμέσως ή εμμέσως με το μουσείο (όπως, π.χ. αγορά, ιδιωτικές συλλογές, εκθέσεις, ψυχαγωγία, εκπαίδευση, επιμόρφωση, έρευνα). Ενδιαφέρουν επιπλέον, επειδή αποτελούν την εμπράγματη έκφραση συνολικότερων αντιλήψεων και συμπεριφορών που σχετίζονται με τη ζωή των «πραγμάτων» και των «συλλογών», εντός και εκτός των μουσείων, *και* με τη ζωή των ανθρώπων που χρησιμοποιούν ποικιλοτρόπως τις σχέσεις τους με συλλογείς, συλλεγμένα και συλλογές. Και είναι από αυτήν την άποψη που η ανθρωπολογική θεώρηση του ίδιου προβλήματος επισημαίνει, ανάμεσα σε άλλα, ότι η συλλεκτική διαδικασία εντάσσεται σε ιστορικά συγκεκριμένο πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό πλαίσιο που παράγει πολιτισμούς-πομπούς αντικειμένων και πολιτισμούς-δέκτες συλλογών, εγκαθιστώντας ανάμεσά τους άνισες και στρεβλές σχέσεις, και προτείνει μια συνολική προσέγγιση στην οποία:

α) προτάσσεται η ανάγκη για μια συστηματική ιστορική εθνογραφία των συλλογών, όπου εξετάζεται κατά περίπτωση ο τόπος, ο χρόνος και οι ειδικές συνθήκες, στις οποίες «πράγματα» (υλικά και μη υλικά, πραγματικά και πλασματικά, καθημερινά και ιερά, χρηστικά και τελετουργικά, χρηστικά και ιερά) αποσπώνται από τον *οίκο* τους και τις *ιθαγενείς* κοινωνικές τους χρήσεις, *επειδή συλλέγονται*, δίχως να παραβλέπονται και ιδιαίτερες μορφές ιθαγενούς παραγωγής αντικειμένων για συλλογή που γεννιούνται στο κομβικό σημείο, όπου διασταυρώνονται οι δύο κόσμοι, ο κόσμος που συλλέγει και οι κόσμοι που «συλλέγονται»,

β) αναλύονται οι ιδιαίτερες μεθοδολογικές και θεωρητικές «αφηγήσεις», διά των οποίων εξηγείται, αιτιολογείται και νομιμοποιείται η αποξένωση, η απομάκρυνση, η απομόνωση, ο ακρωτηριασμός των πραγμάτων, αλλά και η ένταξη, η προσάρτηση, η ενσωμάτωση, η αφομοίωση των συλλεγέντων στα σύνολα που ονομάζονται συλλογές και των συλλογών σε άλλα σύνολα που θα μπορούσαν να ονομάζονται συλλογές των συλλογών και

γ) δείχνεται, με την ανάλυση συγκεκριμένων παραδειγμάτων, ότι η ανθρωπολογική ιστορία της σχέσης της συλλογής και των συλλογών με το μουσείο παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα στην περίπτωση εκείνων των μουσείων, τα οποία στεγάζουν, μελετούν και εκθέτουν αντικείμενα και συλλογές που αναφέρονται στο ζήτημα της ταυτότητας και της διαφορετικότητας (των ανθρώπων, των λαών, των εθνών, των σχέσεων, των αντιλήψεων, των συμπεριφορών, των νοοτροπιών, των πρακτικών, των συνηθειών, των πολιτισμών), δηλαδή τα εθνογραφικά (ανθρωπολογικά-εθνολογικά και λαογραφικά) μουσεία.

Συνεπώς, η διασταύρωση του μουσειολογικού με τον ανθρωπολογικό-ιστορικό προβληματισμό προκρίνει το *μουσείο* ως τόπο όπου συναρθρώνονται ο πρότερος και ο ύστερος βίος των μουσειακών αντικειμένων, διακρίνει τη *συλλογή* ως οριακό πεδίο, όπου η αυτογενής ταυτότητα κάθε αντικειμένου διαλέγεται με τις επιγενείς ταυτότητες του συλλογικού του βίου και κρίνει τις *συλλογές* ως προνομιακό αντικείμενο έρευνας για τη μελέτη εκείνου του πολυπλέγματος φαινομένων, στο οποίο οι συλλογές, οι συλλογείς-συλλέκτες και η συλλεκτική διαδικασία συνέχονται (κάποτε διαμορφωτικά και άλλες φορές συγκρουσιακά) με κρατούσες αντιλήψεις για τον πολιτισμό, για τις χρήσεις και τις καταχρήσεις του, για τους πολιτισμούς και για τους ορισμούς των ορισμών τους.

Ωστόσο, δεν μιλούν μόνον τα μουσεία και οι (εντός και εκτός) ειδικοί τους για τις συλλογές. Μιλούν και οι συλλογές για τα μουσεία και για τις επιστημονικές και τις κοινωνικές πρακτικές που σχετίζονται δομικά με αυτά, αφού αυτές που τα γεννούν έχουν γεννηθεί από αυτά. Ομιλίες, λέξεις, ψίθυροι, ακούσματα, συζητήσεις, λόγοι, όμως και συλλογισμοί που, όταν διασταυρώνονται κριτικά, οδηγούν σε συναρπαστικούς προβληματισμούς, ανοίγονται σ' ένα συνολικό αναστοχασμό της ιστορίας και ανοίγουν την επαναδιαπραγμάτευση του κοινωνικού και πολιτισμικού γίγνεσθαι σε όλα τα μέτωπα.

Ορισμένη με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η συλλογή είναι λέξη με ιστορία, λέξη της ιστορίας. Όμως, το έχουμε μάθει πια, οι λέξεις, όπως και οι ορισμοί και οι προσδιορισμοί τους, δεν είναι ποτέ πράξεις αθώες και ουδέτερες, δίχως κοινωνικό νόημα, πέρα από ιστορικούς προσδιορισμούς, έξω από καταναγκασμούς και δουλείες. Όπλα και εργαλεία συλλέγουμε με τις λέξεις στις λέξεις, όπως και στις συλλογές. Μια λέξη είναι η συλλογή και μαζί λέξεις και πράξεις, σκέψεις και συμπεριφορές, απόψεις και ισχυρισμοί, επιθυμίες και, κυρίως, πράγματα φορτισμένα με σημασίες και με αξίες, φορτωμένα με μνήμες και με ιστορίες.

Συλλογές και *συλλογές*

Μια συλλογή, οποιαδήποτε συλλογή, μπορεί να συναχθεί από οποιονδήποτε, οπουδήποτε, οποτεδήποτε. Μια συλλογή μπορεί να έχει συντεθεί από οτιδήποτε: καρπούς, βότανα και στάχυα, ιδέες, λέξεις και δεξιότητες, ελπίδες, επιθυμίες και αξίες, γνώσεις, επιτυχίες και τίτλους, μνήμες, αναμνήσεις και ιστορίες, δόξες, χαρές και συμφορές, ποιήματα, γράμματα και γραμματόσημα, δεδομένα, κείμενα και θεωρίες, συνδρομές, φόρους και οφειλές, ανέκδοτα, βιβλία και φωτογραφίες, θηράματα, πεταλούδες και άνθη, μαργαριτάρια, χρήματα και φασόλια, εραστές, δούλους και οπαδούς, στρατιώτες, στρατιωτάκια και κούκλες, κουκλόσπιτα, κουτάκια και μνημεία, δώρα, παιχνίδια και κουρέλια, ευρήματα, θησαυρούς και σκουπίδια.

Όμως για να συγκροτηθεί μια συλλογή ως *συλλογή*, χρειάζεται εκείνο το δρων πρόσωπο που, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις και καθορίζοντας τους όρους για τη συγκρότηση της συλλογής, θέτει σε κίνηση τη συλλεκτική διαδικασία και επιτελεί το έργο: ο συλλογέας.[5] Ο ρόλος του συλλογέα μπορεί να παίζεται από ένα πρόσωπο ή να διανέμεται σε περισσότερα. Από αλλού δίνεται η εντολή ή η παραγγελία, άλλος ή άλλοι αναλαμβάνουν την αποστολή, αλλού καταλήγει η συλλογή. Ακόμη, μπορεί να επιτελείται σε ατομικό ή ιδιωτικό επίπεδο ή μπορεί να έχει ομαδικό, γενικό ή θεσμικό χαρακτήρα, όπως, π.χ. όταν φορέας της συλλεκτικής διαδικασίας είναι μια κοι-

νωνικά συγκροτημένη ομάδα ή ένας κοινωνικά ορισμένος μηχανισμός (ίδρυμα, εταιρεία, υπηρεσία κ.ο.κ), που κινητοποιείται για αυτόν τον σκοπό και χρησιμοποιεί ανθρώπους και θεσμούς για να τον διεκπεραιώσει.

Εκτός από τους καρποσυλλέκτες, κάθε είδους -λόγοι, -γράφοι και -τές (βοτανολόγοι, ανθρωπολόγοι, λαογράφοι, μουσειολόγοι, ανθολόγοι, αποθησαυριστές, αφηγητές, φιλοτελιστές, ερανιστές, όμως και οι κατακτητές, οι λεηλατητές, οι καταπατητές, οι συλητές, οι άρπαγες) που αναγνωρίζονται ως «συλλογείς», ενδέχεται να καταξιωθούν και ως συλλέκτες. Δύσκολα όμως θα δεχόμασταν ως συλλογείς και πολύ περισσότερο ως *συλλέκτες* το ρακοσυλλέκτη, τον ενεχυροδανειστή, τον αγιογδύτη, τον πλιατσικολόγο ή το νοικοκύρη που οικονομάει το βιος της οικογένειας, τη νοικοκυρά-κλειδούχο του νοικοκυριού, την προικισμένη κόρη, τον κληρονόμο. Δύσκολα θα βλέπαμε ως συλλογή τα λάφυρα, τις αποταμιεύσεις, τους μικρούς και τους μεγάλους προσωπικούς θησαυρούς. Κι όμως συχνά τέτοιου είδους συναγωγές εντάσσονται εκ των υστέρων σε συλλογές ή μεταμορφώνονται οι ίδιες σε συλλεκτικές συλλογές. Ακόμα πιο δύσκολα θα θεωρούσαμε σαν περιφερειακά δημοπρατήρια τους κατακτημένους τόπους ή τους ερειπιώνες, σαν εξωτικούς παζαρότοπους τα νεκροταφεία, τους τόπους λατρείας, τα μνημεία των άλλων. Όμως πώς αλλιώς να *μιλήσουμε* τη συστηματική διαρπαγή στην «ελγινισμένη» Ακρόπολη, στις αιγυπτιακές νεκροπόλεις, στα υψίπεδα της Παλένκ, στα γυμνά αχού της Νήσου Πάσχα, στο κατασπαραγμένο Άνγκορ Βατ, στην ακρωτηριασμένη Πέργαμο, στη διαμελισμένη Νιμρόδ, στη λαφυραγωγημένη Μπενίν, όταν από την «κουζίνα των κλεφτών»[6] εκλύεται ασταμάτητα η δυσάρεστη οσμή της σούπας που εξακολουθεί να θρέφει το σύγχρονό μας πολιτισμό;

Στο μεγάλο παιχνίδι των συλλογών, παιχνίδι κι αυτό «των ξοδεμένων παιχνιδιών, εκεί που όλα πουλιούνται κι αγοράζονται εκεί»,[7] δεν είναι βέβαια δευτερεύον ζήτημα το ποιες από τις αναγνωρισμένες συλλογές προέρχονται από συνάγματα και ποιες από κοινές μπάζες, ποιες είναι εξαρχής συντάγματα και ποιες ανεμομαζώματα. Άρα έχει σημασία να διευκρινιστεί ποιες συλλογές τελικά είναι *συλλογές*, ποιοι είναι οι *συλλογείς* και ποιοι οι *συλλέκτες* (Barringer – Flynn 1998, Blom 2002). Εντέλει, ούτε όσοι δραστηριοποιούνται μαζεύοντας, αποταμιεύοντας, αποθηκεύοντας είναι αναγκαστικά συλλογείς ούτε και όσα συγκεντρώνονται, παρακατατίθενται, εκτίθενται, στολίζονται, κρύβονται ή καταχωνιάζονται, συνιστούν εξ αντικειμένου συλλογές.

Χρειάζεται σ' αυτό το σημείο να προσεχτούν δύο ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες, που υποδεικνύουν κάποιους τρόπους που επιτρέπουν να ξαναδιαβάσουμε, από ανθρωπολογική σκοπιά, τους ορισμούς της συλλογής, να ξανασκεφτούμε τους κανόνες των εθνογραφικών συλλογών, για να εντοπίσουμε τον κανόνα τους. Η πρώτη είναι πως όλο και συχνότερα «ανακαλύπτονται», κατονομάζονται και κατακυρώνονται ως συλλογές κάποια οργανωμένα ή τυχαία σύνολα, ακόμη και συνονθυλεύματα, που αρχικά και τυπικά δεν είχαν το χαρακτήρα μιας συλλεκτικής συλλογής (π.χ. ένας ιερός αποθέτης, τα πράγματα της κουζίνας, του καθημερινού, του κελαριού, της σοφίτας, ένα νοικοκυριό, τα προικιά μιας νύφης, οικογενειακά κειμήλια, τετράδια συνταγών, ημερολόγια, αγαπημένα ακούσματα, χθεσινές γεύσεις και προχθεσινές οσμές, καθημερινές συνήθειες, γράμματα, βιβλία, φωτογραφίες, καρτ-ποστάλ, παλιά ρούχα, παλιότερες ιστορίες, ξοδεμένα παιχνίδια, λησμονημένες γνώσεις, ακόμη και σκουπίδια[8]). Σε σχέση με το λαϊκό πολιτισμό, δηλ. σε σχέση με τις καθημερινές, αλλά και τις πιο επίσημες και τελετουργικές πρακτικές και νοοτροπίες της ζωής των πολλών στο παρελθόν και στο παρόν, ενδέχεται κάποια σύνολα αντικειμένων, που συγκροτούνται επιτοπίως ως πολιτισμικά ορισμένες συλλογές, να αποδειχτούν, από ανθρωπολογική-μουσειολογική άποψη, προνομιακό πεδίο (όπως είναι, π.χ. για τους αρχαιολόγους, οι τάφοι, οι ιεροί αποθέτες και άλλοι τέτοιοι «χώροι»). Σύνολα μόνιμα ή περιστασιακά, όμως μαζέματα κατά κάποιον τρόπο νοικοκυρεμένα και οικονομημένα, όπως τα δώρα, τα τραπεζώματα, τα μπαούλα, τα κελάρια, τα νοικοκυριά, οι χώροι αποθήκευσης, οι πάγκοι των πανηγυριών, οι λαϊκές αγορές, οι πανηγυρότοποι κ.ά. Τις τελευταίες δεκαετίες σύνολα και αντικείμενα αυτού του είδους έχουν γίνει περιζήτητα (για λόγους που δεν είναι της στιγμής)[9] στη συλλεκτική αγορά, ακριβώς επειδή, εάν και όταν αναγνωριστούν ως μουσειακές κατηγορίες, εισάγονται στα μουσεία ως *ειδικές συλλογές* και παρουσιάζονται σε ιδιαίτερα πρωτότυπες και πρωτοποριακές εκθέσεις.[10]

Η δεύτερη λεπτομέρεια, σχετική με την προηγούμενη, αναφέρεται στο ότι ορισμένες από αυτές τις συλλογές αντικειμένων (και πρακτικών, αντιλήψεων, συμπεριφορών, σημασιών, ερμηνειών) θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως *εθνοσυλλογές*, αφού είναι οι ιθαγενείς, οι τοπικές, κατά κάποιον τρόπο εκδοχές της έννοιας «συλλογή». Άλλωστε, κατά κανόνα, τα σύνολα αυτά εισέρχονται στο μουσείο ως ειδικές συλλογές, αφού έχουν προεγγεγραμμένη στην ομαδική τους ταυτότητα μια πολιτισμικά *και* κοινωνικά ορισμένη σημασία της έννοιας «συλλογή». Π.χ. η συ-

νήθεια του προικισμού στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία, αλλά και σε άλλους παρόμοιους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς, με *προικιά*, δηλαδή με πράγματα που συλλέγονται (μέσω παραγωγής για ιδιοχρησία, αγοράς, κληρονομικής παροχής,δωρεάς). Τα προικιά εκτίθενται ως συλλογή (προικοκάλεσμα), μεταβιβάζονται (προικοπαράδοση, προικολαβή) ως δωρεά, αποτελούν σημείο κοινωνικής αναφοράς και ταξινόμησης και μαζί τη μόνιμη υλική βάση για το σπιτομάζωμα του νέου νοικοκυριού. Βέβαια, τα προικιά και η προίκα του παλιού καιρού είναι ελκυστικό θέαμα (το πιο αγαπημένο και προσιτό στις τοπικές εκδηλώσεις λαογραφικών αναπαραστάσεων, το πιο εύκολο για εκθέσεις τοπικών μουσείων). Όμως ακριβώς η ιδιαιτερότητα του αντικειμένου *προικιά* ως πολιτισμικά ορισμένης συλλογής αντικειμένων και της σχέσης *προικισμός* ως ιστορικά προσδιορισμένου είδους ανταλλακτικής διαδικασίας που εμπεριέχει συνιστώσες της συλλεκτικής διεργασίας, δείχνει πως χρειάζονται ιδιαίτεροι μουσειολογικοί και μουσειογραφικοί χειρισμοί για να στηθεί μια εθνογραφική έκθεση[11] που να *μιλάει* την πολιτισμική σημασία και τις κοινωνικές σημασίες αυτής της ειδικής εθνοσυλλογής.

Το ίδιο ενδιαφέρον ως μουσειακό θέμα είναι ένα κουκλόσπιτο και ακόμη πιο ενδιαφέρουσα είναι μια συλλογή από, π.χ. βικτωριανά, κουκλόσπιτα. Κάθε κουκλόσπιτο είναι μια μικρή «κιβωτός», ένα κουτί που ανοίγει και δείχνει ένα σπιτικό σύνολο: έπιπλα, σκεύη, πορσελάνες, πίνακες, μπιμπελό, «ακόμη κι ένα μικροσκοπικό studiolo για τις συλλογές των αξιοπερίεργων» (Blom 2001) της κούκλας του κουκλόσπιτου. Το ίδιο το κουκλόσπιτο κλείνει μέσα του την αναπαράσταση μιας «εθνοσυλλογής» ή της εικόνας της. Αν τα κουκλόσπιτα είναι η υπό κλίμακα προσομοίωση μιας προθήκης μουσείου ή μιας σκηνής θεάτρου, μια συλλογή από κουκλόσπιτα που εκτίθεται σε προθήκη ή σε μια αίθουσα ή σ' ένα μουσείο και «αφηγείται» εκεί διάφορες μουσειακές ιστορίες ως σύνολο, μπορεί να θεωρηθεί ως «συλλογή εικονικών εθνοσυλλογών».

Ένα τρίτο παράδειγμα αναφέρεται σε μια τυπική περίπτωση πρόσληψης, χρήσης και ερμηνείας, εντός και εκτός των μουσείων, μιας άλλης εθνοσυλλογής που είναι το *πότλατς*, δηλαδή η συνήθεια των Κουακιούλτ, των Λεκγουλτόκ, των Νούτκα, των Χάιντα, των Τλίνγκιτ, των Τσίμτσιαν κ.ά. ιθαγενών κατοίκων της ΒΔ ακτής της Αμερικής να συγκεντρώνουν όσο το δυνατό περισσότερα πολύτιμα τελετουργικά αντικείμενα (μάσκες, χάλκινα ελάσματα, δερμάτινα σκεπάσματα και, στα νεότερα χρόνια, μάλλινες κουβέρτες, χύτρες, λάμπες πετρελαίου, ραπτομηχανές, γιλέκα, λεκάνες κ.ά.), να τα εκθέτουν και να τα δωρίζουν σ' όσους συμμετέχουν. Πότλατς σημαίνει το δώρο και τις τελετουργικές ανταλλαγές ανάμεσα σε αντίπαλες ομάδες. Παρεμβαίνοντας στις σημαντικές στιγμές της ζωής των ατόμων ή της κοινότητας το πότλατς δίνει τον τόνο και το ρυθμό στη ζωή αυτών των κοινωνιών. Άρα τα αντικείμενα πότλατς είναι εκ των πραγμάτων μια πλήρης και ολοκληρωμένη εθνοσυλλογή πολύτιμων αντικειμένων, ενώ ο τελεστής του πότλατς λειτουργεί ως «συλλέκτης-δωρητής», επειδή υπάρχει στην κοινωνία ένας θεσμός αναγνώρισης της συγκεκριμένης λειτουργίας και διαδικασίας. Η επαφή με το δυτικό πολιτισμό και ιδίως με την εμπορευματική οικονομία, και ο ιεραποστολικός ζήλος επέφεραν αλλαγές στο πότλατς, που άρχισε να λειτουργεί σαν τελετουργική καταστροφή συλλεγμένου πλούτου με στόχο την επίδειξη. Ο θεσμός υπέστη διωγμό από τις (αποικιο)κρατικές και τις εκκλησιαστικές αρχές σαν συνήθεια απολίτιστη και παράλογη, απαγορεύτηκε η τέλεσή του και τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν ως δώρα πότλατς κατασχέθηκαν. Μάλιστα οι ιεραπόστολοι συνήθιζαν να εκθέτουν την «αλλόκοτη συλλογή» προς γνώση και συμμόρφωση των νεοφώτιστων ιθαγενών. Ο τρόπος, με τον οποίο διαχειρίζεται το μουσείο αυτές τις «σημαδεμένες» εθνοσυλλογές, παρουσιάζει ενδιαφέρον, αφού κάθε συλλογή πότλατς ως μουσειακή πια συλλογή γίνεται αντικείμενο συγκρουόμενων ερμηνειών, διαμάχης, αλλά και μαχητικής διεκδίκησης από τους ιθαγενείς που ζητούν να πάρουν από τα μουσεία την εθνική τους κληρονομιά. Η Marie Mauzé (1999: 419-430) δείχνει τους τρόπους, με τους οποίους δύο μουσεία (το Kwagiulth Museum and Cultural Centre στο Κέιπ Μάτζ και το U'mista Cultural Centre στο Αλέρτ Μπέι) ερμηνεύουν μουσειολογικά-ανθρωπολογικά το πότλατς και χειρίζονται την ίδια ακριβώς συλλογή για να εκθέσουν με διαφορετικό τρόπο και με διαφορετικούς στόχους και την ιστορία της συλλογής και το πότλατς, την ιστορία του και την πολιτισμική του λειτουργία. Αν τα μουσεία αντιμετωπίζουν τα εθνογραφικά αντικείμενα εθνοκεντρικά ή ανθρωπολογικά, αν δηλαδή θεωρούν τα αντικείμενα πότλατς ως έργα τέχνης ή, αντίθετα, ως αντικείμενα μιας τελετουργίας και ενδείκτες ενός πολιτισμού και μιας κοσμοθεωρίας, και επιχειρούν, σε κάθε περίπτωση, να περάσουν το μουσειογραφικό τους μήνυμα σε προγράμματα δραστηριοποίησης και συμμετοχής των αυτόχθονων αλλά και των επισκεπτών στη μουσειακή λειτουργία, οι Κουακαγουακαγουάκ όχι μόνο διεκδικούν τη συγκεκριμένη συλλογή ως εθνική τους κληρονομιά, αλλά και διεκδικούν μέσω αυτής την ίδια τους την πολιτισμική-εθνική ταυτότητα: «Δεν είμαστε Κουακιούλτ που κάνουν πότλατς, όπως μας λένε οι λευκοί, έχουμε το δικό μας όνομα».

Τα συγκεκριμένα παραδείγματα δείχνουν, νομίζω, ότι κάθε συλλογή, οποιαδήποτε συλλογή, υπα-

κούει σε μια (ρητή, έκδηλη ή λανθάνουσα) τάξη, η οποία μπορεί να ανακαλύπτεται, να διαβάζεται, να ερμηνεύεται και να χρησιμοποιείται κοινωνικά, αλλά και συλλεκτικά, μουσειακά *και* εκθεσιακά. Η τάξη αυτή, που επιβάλλεται για προσωπικούς, αισθητικούς, κοινωνικούς, επιστημονικούς, ιστορικούς ή άλλους λόγους (όπως η συνήθεια, το έθιμο, ο νόμος, η σπανιότητα, η ιδιαιτερότητα, η διαφορετικότητα ή η μοναδικότητα του συλλεγόμενου αντικειμένου, η επιστημονική του αξία, ή απλώς το γούστο ή η όρεξη του συλλέγοντος), είναι το κλειδί για τη σύναξη-σύνταξη της συλλογής. Πάντως, η ένταξη του κάθε συλλεγόμενου αποκτήματος σε μια συλλογή δεν το καθιστά αυτόματα *συλλεκτικό κομμάτι*, αφού μια συλλογή είναι εξαρχής ή γίνεται συλλεκτική μόνον όταν *διακριθεί* επί τούτω, όταν ξεχωριστεί, κατονομαστεί, (επανα)συγκροτηθεί, ταξινομηθεί και, αναγνωριστεί ως *συλλεκτική συλλογή*. Με άλλα λόγια, η συλλογική τάξη μπορεί να γίνει συλλεκτική τάξη μόνον μέσα από κοινωνικά ορισμένες διεργασίες και διαδικασίες.

Συλλογές και συλλογείς

Για να καταλάβουμε γιατί οι άνθρωποι διαλέγουν πράγματα και τα μεταφέρουν, βάσει συγκεκριμένου προγραμματισμού, για να τα συνάξουν σε ιδιαίτερους τόπους, θα πρέπει κάθε φορά να αποτιμούμε το πράγμα και την πράξη σύμφωνα με την κρατούσα κλίμακα αξιών (Elsner – Cardinal 1994, Sherman – Rogoff 1994). Ποια είναι τα πράγματα που ξεχωρίζουν, σε κάθε περίπτωση, σε κάθε ιστορική συγκυρία, από τα άλλα πράγματα του παρόντος και φυλάσσονται, εν ονόματι του μέλλοντος, αλλά χάριν της αξίας που είχαν στο παρελθόν, σε χώρους διακεκριμένους που είναι αφιερωμένοι στη διαφύλαξη, στη μάθηση και στην απόλαυση; Π.χ. οι Χόμπιτ του Σάιρ στη Μέση Γη μάζευαν διάφορα πράγματα «στο μουσείο του Μίσελ-Ντέλβιγκ που το έλεγαν Μάθομ-χάους, γιατί ό,τι πράγμα δεν ήξεραν πού να το χρησιμοποιήσουν, αλλά δεν ήθελαν να το πετάξουν, το έλεγαν μάθομ [και] τα σπίτια τους συχνά ήταν παραγεμισμένα από μάθομ και πολλά απ' τα δώρα που άλλαζαν χέρια, ήταν αυτού του είδους». Στη μία άκρη της αξιολογικής κλίμακας των Χόμπιτ ήταν εκείνα τα πράγματα που, ενώ είχαν απαξιωθεί, δεν πετάγονταν. Στην άλλη όσα θεωρούσαν πολύτιμα· *πολύτιμό του*, για όποιον το είχε στην κατοχή του ήταν ένα μοναδικό πράγμα, όπως το δαχτυλίδι (ο κύριος των δαχτυλιδιών) «που ήταν το μοναδικό πράγμα που αγαπούσε, το *πολύτιμό του*, και του μιλούσε, ακόμα κι όταν δεν το είχε μαζί του [...] το είχε κρυμμένο κι ασφαλισμένο σε μια τρύπα στο νησί του...».[12]

Γενικά η σχέση των ανθρώπων με τα πράγματα που συλλέγουν για να τα κρατήσουν και να τα έχουν δικά τους, *πολύτιμά τους*, επειδή το επιθυμούν, επειδή πρέπει ή επειδή είναι ανάγκη, ήταν και εξακολουθεί να είναι σχέση αλληλεξάρτησης, σχέση γενετική και γενεσιουργός, όπου το υποκείμενο κατασκευάζει το αντικείμενο ως συλλεγόμενο ή *και* συλλεκτικό πράγμα, ενώ το αντικείμενο της επιθυμίας και της συλλογής μεταμορφώνει το υποκείμενο σε συλλογέα-συλλέκτη (και αργότερα και σε δωρητή-ιδρυτή συλλογής ή μουσείου). Αυτή η αμφίδρομη σχέση εξάρτησης, ανατροφοδότησης, αλληλοεκπλήρωσης και αλληλοεπιβεβαίωσης δένει με ακατάλυτα δεσμά το υποκείμενο με το αντικείμενο της συλλογής του. Από τη σκοπιά του υποκειμένου είναι σχέση απολαυστική, ευφρόσυνη, διεγερτική, ηδονική, φετιχιστική. Κάποτε γίνεται αυτοσκοπός ή εξελίσσεται σε μονομανία. Κι ωστόσο, είναι μέσα από αυτές τις πλοκές και τις διαπλοκές που η συλλογή διατηρεί για το συλλέκτη τη διακριτική της γοητεία. Η αναζήτηση του μοναδικού, του πολυπόθητου «πράγματος» που συμπληρώνει (κάθε φορά) τη συλλογή, το *πολυτιμότερό του*, είναι για το συλλέκτη σαν την αναζήτηση του μοναδικού πράγματος ή προσώπου που θέτει σε κίνηση την ηρωική δράση στη μυθική-παραμυθική αφήγηση. Η αίσθηση της στέρησης είναι κοινή.

Στα παραμύθια ο ήρωας ή η ηρωίδα (και, από μιαν άποψη, *και* ο εντολέας, ο ανταγωνιστής και ο αντι-ήρωας σφετεριστής) αναζητούν, όπως οι συλλέκτες, το μοναδικό, *το πολύτιμό τους*, αυτό που δεν είχαν ποτέ για δικό τους ή που το είχαν και το έχασαν και, για να το βρουν, ξεκινούν ένα περιπετειώδες ταξίδι αναζήτησης ίσα με την άκρη του κόσμου, φτάνουν στα πέρατα των περάτων, περνούν δοκιμασίες και κάνουν κατορθώματα που τους καταξιώνουν στον ηρωικό τους ρόλο. Για να πετύχουν στο στόχο τους χρησιμοποιούν μαγικούς βοηθούς και μαγικά μέσα, αλλά και τεχνάσματα. Ως συλλέκτες επιδεικνύουν τη συλλογή τους ή κρύβουν *τα πολύτιμά τους*. Ο Δράκος καμαρώνει στο σπιτικό του τα θαυμαστά του πράγματα. Ο Μπλαβογένης (Κυανοπώγων) του Κάρολου Περώ από όλα τα πλούτη των ωραίων του σπιτιών προτιμάει να απολαμβάνει κατ' ιδίαν «τα κορμιά από πολλές νεκρές γυναίκες που ήταν δεμένες στους τοίχους της κλειδωμένης του καμαρούλας». Οι κακές μάγισσες οργανώνουν εκθέσεις μαρμαρωμένων παλικαριών στα σκοτεινά τους παλάτια. Οι ακατάδεχτες βασιλοπούλες μαζεύουν κομμένα κεφάλια υποψήφιων γαμπρών. Οι κλέφτες καταχωνιάζουν θησαυρούς σε μακρινές σπηλιές. Οι θριαμ-

βευτές ήρωες και ηρωίδες επιδεικνύουν τα κατορθώματα, τα αποκτήματα, τα στέφανα και τα θρονιάσματά τους σε τρικούβερτες γαμήλιες τελετές και δεξιώσεις.

Στις πιο πεζές και καθημερινές εκδοχές της ζωής, οι συλλογείς ξεκινούν το μακρύ ταξίδι της συλλεκτικής τους ζωής εφοδιασμένοι με τα απαραίτητα προσόντα και τα αναγκαία μέσα και εφόδια για την επιχείρηση *συλλογή*: χρήματα, εξουσία, σχέσεις, διπλωματικότητα, επιδεξιότητα, σχεδιασμό, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στο έργο, όλα όσα συγκροτούν μιαν αυστηρά προσωπική συλλογή συλλεκτικής εξάρτυσης. Το ταξίδι του συλλέκτη μπορεί να κλείσει με μια θριαμβευτική επιστροφή και μια θριαμβική υποδοχή, όμως η συλλεκτική του δράση δεν κλείνει ποτέ, αφού, ακόμη και η απόκτηση του πληρέστερου δυνατού συνόλου των *ομοειδών πραγμάτων* που συνθέτουν τη συλλογή του, ακόμη και μια συλλογή θησαυρών, ακόμη και η συλλογή που θα μπορούσε να ονομαστεί *ο θησαυρός των θησαυρών*, δεν συνθέτει (δεν μπορεί να συνθέτει) το τέλειο σύνολο που λέγεται *συλλογή*.

Με άλλα λόγια, η συλλογή δεν είναι (μόνον) πράγματα, είναι διαδικασία που κινητοποιεί μιαν ειδική κατηγορία σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και τα πράγματα και ανάμεσα στους ανθρώπους με αντικείμενο τα πράγματα. Συλλογείς και συλλέκτες νέμουν τη συλλογή τους, αλλά και νέμονται από αυτήν. Όπως ο πρότυπος «ταξινομητής συλλογών», ο Αδάμ, και ο τυπικός «συλλέκτης συλλογών», ο Νώε (Elsner – Cardinal 1994: 1-2). Ο πρώτος ονοματίζει και νέμει τα δημιουργήματα του Θεού, την παράσταση των ειδών που *συγκροτούν* τον «Κήπο» ως πρότυπο του κόσμου, και αναλαμβάνει ως διευθύνων τη φύλαξη της συλλογής. Ο δεύτερος είναι ο αποθηκάριος της συλλογής, αυτός που επιμελείται τη συναγωγή της μόνης εφάπαξ «συλλογής του κόσμου», δωρεάς και κληρονομιάς μαζί, από την οποία προκύπτουν στο εξής όλες οι παραστάσεις, οι αναπαραστάσεις και οι νέες εκδοχές του.

Η «Μεγάλη Συλλογή της Δημιουργίας» βρισκόταν στον Κήπο του Παραδείσου, η «Συλλογή του Κόσμου» αποθηκεύτηκε προσωρινά και λόγω ανωτέρας βίας σε μια κιβωτό, τα μάθομ ήταν ασφαλισμένα στο Μάθομ Χάουζ και η «μικρή συλλογή» αναπαυόταν καθ' όλη σχεδόν τη μακρά διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, για κάπου 150.000 με 200.000 χρόνια, εκεί όπου την είχε ακουμπήσει ο συλλογέας της. Ο Κήπος θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η παράσταση ενός *εν κύκλω μουσείου*, ως Μουσείο της Εγκυκλοπαιδείας: άπειρο και μαζί πεπερασμένο, εντελές και τελειωμένο, τόπος όπου τα πάντα βρίσκονται στον τόπο τους ταυτόχρονα και ισότιμα, τόπος «ταυτοτοπικός» που υπάρχει πριν, πέρα και έξω από το χρόνο, αφού παριστάνει εαυτόν και παρίσταται *da*, όπως θα έλεγε ο Μαρξ (ή ο Αλτουσέρ για τον Μαρξ). Η Κιβωτός[13] απεικονίζει την πρότυπη *μουσειακή συλλογή*: ολοκληρωμένη, συστηματική και ταξινομημένη (όλα, άνθρωποι, ζωντανά και, μπορούμε να υποθέσουμε, πράγματα «κατά το είδος αυτών»), συσκευασμένη, έτοιμη για τη μεγάλη «επανέκθεση» με θέμα την αναπαράσταση-αναπαραγωγή της Φύσης, της Κοινωνίας και του Πολιτισμού. Η συλλογή των μάθομ, έτσι όπως μάζευαν και φύλαγαν τα πράγματα οι Χόμπιτ, έχει τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας *άτακτης συλλογής*, που όχι μόνον δεν έχει τίποτε να ζηλέψει από τις χύδην συλλογές των cabinets des curiosités, αλλά και ξεπερνά από κοινωνική άποψη τις λειτουργίες τους, αφού εγκλείει τα συλλεγέντα σε ένα χώρο που λέγεται «οίκος μάθησης» και όχι, βέβαια, πανδοχείο «αποφωλίων τεράτων και συμμείκτων ειδών». Τέλος, ο locus της «μικρής συλλογής», το in situ της αρχαιολογικής πράξης, ιδωμένος από μια πιο σύγχρονη οπτική για το τι είναι συλλογή και τι είναι μια συλλογή συλλογών, θα μπορούσε να υποδειχθεί ως τόπος ενός *επί τόπου* μουσείου.

Ούτως ή άλλως, κανείς από τους προαναφερθέντες συλλογείς δεν μπορούσε να γνωρίζει πως ο τόπος εναπόθεσης της συλλογής του ήταν εξ ορισμού «ετεροτοπικός», αφού ο πατέρας του όρου «ετεροτοπία», ο Michel Foucault, δεν είχε ακόμη διατυπώσει την άποψη πως ήταν η νεοτερική αντίληψη που συνέλαβε το μουσείο (*και* τη βιβλιοθήκη από μιαν άποψη και το πάρκο διασκέδασης) ως κατεξοχήν τόπο, *τόπο όλων των τόπων*, όπου *συνάγονται* και *εγκλείονται* τα πάντα, όλα τα αντικείμενα, όλοι οι χρόνοι, όλες οι εποχές, όλες μορφές, όλα τα γούστα.[14] Αν, τελικά, το μουσείο είναι «ετεροτοπία», αν μπορεί να υπάρξει ως ένας «ξεχωριστός χώρος» που εξακτινώνει ή συγκεντρώνει όλες τις μουσειακές λειτουργίες, αν κάθε υπαρκτό μουσείο αντιπροσωπεύει την αποσπασματική και επιλεκτική εκδοχή μιας πραγματωμένης και έμπρακτης ετεροτοπίας, είναι επειδή οι μουσειακές συλλογές είναι συλλογές, κατά κάποιον τρόπο, *ετεροτοπισμένων* αντικειμένων.[15] Από αυτήν την άποψη, οι κάθε είδους συλλογείς λειτουργούν ως φορείς ετεροτοπισμού.

Σε αντίθεση με τους περιστασιακούς συλλογείς (όπως ο άνθρωπος του Σινζί Ταλάτ) που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν *συλλογείς de facto*, όπως άλλωστε και οι πιο αυθόρμητοι συλλογείς (π.χ. οι Χόμπιτ του Σάιρ), οι συστηματικοί συλλογείς, που συγκροτούν τη συλλογή τους ταξινομώντας τα πράγματα και που, ταξινομώντας τα πράγματα ορίζουν τη συλλογή τους και ορίζονται από αυτήν, είναι *συλλέκτες de facto και de jure*. Ο συλλέκτης-συλλογέας, ο collector, δεν είναι ένας συλλέγων που συλλέγει απλώς για να έχει. Είναι εν ταυτώ homo sapi-

ens, faber, loquens, habens και ludens. Παίζει συλλέγοντας τα παιχνίδια του το παιχνίδι που είναι η συλλογή.

Συλλογείς και συλλέκτες

Παρόλο που η παρουσία του συλλογέα ειδικών αντικειμένων και ειδικής συλλογής χάνεται στα βάθη και τα πλάτη της ιστορίας, ο *συλλέκτης* συλλογέας αποκτά ταυτότητα μετά την Αναγέννηση και έκτοτε εγκαθίσταται σταδιακά στο κέντρο του οικονομικού, κοινωνικού και πνευματικού βίου στην Ευρώπη από τον 18ο και στη διάρκεια του 19ου αιώνα, τότε που τα παλιά πράγματα αναβαθμίζονται σε *αντίκες* και τα εξωτικά συνάγματα αναβαπτίζονται ως *τέχνη των πρωτόγονων*, *πρωτόγονη τέχνη* ή *άλλοι πολιτισμοί*. Ο συλλέκτης είναι κυριολεκτικά και μεταφορικά κοσμοπολίτης, ένας homme du monde. Έχει μακρινούς προγόνους τους αρχαίους και κοντινότερους παππούδες τους αναγεννησιακούς. Σόι του είναι το ετερόκλητο πλήθος που γέννησε η αποικιοκρατία: στρατιωτικοί, ιεραπόστολοι, υπάλληλοι, διπλωμάτες, έμποροι, άποικοι, ερευνητές, επιστήμονες, ταξιδιώτες, τυχοδιώκτες, όλοι όσοι με τον τρόπο τους και με τις πράξεις τους διεκδικούν τον τίτλο του συλλογέα.

Σ' αυτό το πλαίσιο και με αυτούς τους όρους κινήθηκε, για περισσότερο από μισή χιλιετία, ο συστηματικός συλλογέας αναζητώντας δείγματα της φύσης και του πολιτισμού στο παρελθόν και στο παρόν, στο εδώ και στο εκεί, στο εθνικό και στο οθνείο, ταξιδεύοντας και συλλέγοντας ή παραγγέλνοντας ταξίδια για χάρη των συλλεκτικών του ενδιαφερόντων. Ως συλλέκτης αφιερώθηκε στο έργο, επάγγελμα ή ενασχόληση για ευχαρίστηση και ικανοποίηση, και το άσκησε ως λειτούργημα, όπως π.χ. ο Cassiano dal Pozzo που δημιούργησε στη Ρώμη από το 1604 έως το 1657 το Museum Chartaceum, μια «χάρτινη βιβλιοθήκη», όπου συνέλεξε τα χιλιάδες σχέδια και λιθογραφίες, μια πραγματική «εγκυκλοπαιδεία-μουσείο» με τα μνημεία της φύσης (γεωλογικά δείγματα και είδη της χλωρίδας και της πανίδας) και τα μνημεία της αρχαιότητας που ζωγράφιζαν κατά παραγγελία του συλλέκτη γνωστοί καλλιτέχνες.[16] Στη διάρκεια του 20ού αιώνα, ο συλλέκτης, ερασιτέχνης ή και επαγγελματίας, έχει γίνει κυρίαρχο πρόσωπο στην καλλιτεχνική ζωή, στην πολιτιστική επικαιρότητα και σε όλες τις αποφασιστικού χαρακτήρα κοινωνικές εκδηλώσεις (Price 2001α: 7-22, 82-107). Πρόσωπο-θεσμός, επιβάλλει τη συλλεκτική του ταυτότητα όχι μόνο στο κοινωνικό του περιβάλλον, αλλά και στα πρατήρια, τα ανταλλακτήρια και τα χρηματιστήρια της τέχνης και στους κρατικούς και τους ιδιωτικούς της θεσμούς και φορείς, και, επιπλέον, παρεμβαίνει στους μηχανισμούς παραγωγής και αναπαραγωγής ειδικών, ειδημόνων και ειδικοτήτων και μέσω αυτών στην οικονομία και την διά αυτής άσκηση της πολιτιστικής (και όχι μόνον) πολιτικής.

Οι *συλλογείς* χρειάζεται να διαθέσουν χρόνο για να συστήσουν τη συλλογή τους, όχι όμως αναγκαστικά και χρήμα ή κύρος, παρόλο που ενδέχεται να τα αποκτήσουν εξ υστέρων χάρη στη συλλογή τους. Κρατούν τη συλλογή τους για προσωπική ευχαρίστηση και ικανοποίηση, και την δείχνουν μόνον σε όσους μπορούν να εκτιμήσουν το συλλεκτικό ενδιαφέρον. Η συλλεκτική συλλογή φυλάσσεται, επιδεικνύεται ή εκτίθεται για την προσωπική ευχαρίστηση και ικανοποίηση του συλλέκτη της. Η κατοχή της, όμως, είναι συνυφασμένη όχι μόνο με συναισθηματική ολοκλήρωση, αλλά και με πιο υλικές μορφές ανταπόδοσης και ανταμοιβής. Οι *συλλέκτες-συλλογείς* διαθέτουν χρόνο, χρήμα και κύρος για να συγκροτήσουν εκείνη τη συλλογή που θα τους επιτρέψει, πέρα από την προσωπική απόλαυση και ικανοποίηση, να διεκδικήσουν διά της συλλογής τους (ή μάλλον, διά της κατοχής της) την κοινωνική καταξίωση και, ακριβώς επειδή είναι οι κάτοχοι μιας «μοναδικής συλλογής», να συλλέξουν εκείνο το κύρος και τη δύναμη που θα τους επιτρέψει να επανεπενδύσουν το συμβολικό τους κεφάλαιο σε χρηματικό κεφάλαιο και σε γενικότερα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη. Ο τίτλος του συλλέκτη δεν είναι απλώς τίτλος, είναι τίτλος τιμής και κυριολεκτικά και μεταφορικά. Ιδίως αν συμπληρωθεί με μιαν επιπλέον πράξη, τη *δωρεά της συλλογής* σ' εκείνο το κοινωνικό μόρφωμα που είναι ειδικά θεσμισμένο για να δέχεται τέτοιου είδους «δώρα». Ο θεσμός είναι το μουσείο, και η δωρεά γίνεται κατά κανόνα με μία προϋπόθεση: ότι ο συλλέκτης, η συλλογή και η δωρεά θα τιμώνται εσαεί στο χώρο του.

Ο νεοτερικός τύπος συλλέκτη αναλαμβάνει να μεταμορφώσει τα συμμαζέματα και τους σωρούς πρώτα σε επιλεγμένα πράγματα μιας συλλογής και μετά στα επίλεκτα αντικείμενα που συγκροτούν τη συλλεκτική του συλλογή, το *πολύτιμό του*. Η αρχική του συλλεκτική επιθυμία πολιτικοποιείται βαθμιαία. Η συλλογή πρέπει να επικυρωθεί και να νομιμοποιηθεί ως συλλεκτική συλλογή με την είσοδό της σε ένα μουσείο ή σ' ένα θεσμό ανάλογου κύρους, με την προσφορά της στην ομάδα, στο κοινωνικό σύνολο, στο έθνος, στην πατρίδα, στην ανθρωπότητα, στον πολιτισμό, στον πολιτισμό των πολιτισμών. Η κοινωνική του αναγνώριση έρχεται με την πλήρη ή μερική ή υπό όρους εκχώρηση δικαιωμάτων πάνω στη συλλογή. Η

δωρεά, εν ζωή ή μετά θάνατον, το κληροδότημα, ο δανεισμός λειτουργούν, απ' αυτήν την άποψη, ως (επι)κυρωτικές διαδικασίες τόσο για το δώρο, όσο και για το δωρητή και, τηρουμένων των αναλογιών, και για τον αποδέκτη της δωρεάς. Στο εξής, η μουσειακή συλλογή ή και το τμήμα μουσείου ή και το ίδιο το μουσείο που θα δεχτεί τη συλλογή και θα την στεγάσει, θα φέρουν τυπικά το όνομα του δωρητή συλλέκτη. Άλλο οι δωρητές αντικειμένων και άλλο οι δωρητές συλλογών, και μάλιστα συλλεκτικών συλλογών. Αναγνώριση sum specie aeternitatis, αυτό είναι το «κέρδος» του δωρητή της συλλογής. Επενδύει το όνομά του στη συλλογή του και η οικογένειά του επενδύει στο εξής, βάσει ενός άγραφου αλλά ισχυρού κληρονομικού δικαιώματος, στους δεσμούς του συλλέκτη-δωρητή με το μουσείο-δωρεοδόχο. Το μουσείο κερδίζει τη συλλογή, αλλά κερδίζει και από την ίδια την πράξη της δωρεάς. Κάθε δωρεά ανεβάζει το κύρος του κι όσο ανεβαίνει το κύρος του, τόσο περισσότερες δωρεές (και όχι μόνο αντικειμένων ή συλλογών) δέχεται. Τέλος, η κοινότητα (το κοινωνικό σύνολο, το κράτος, η πόλη, ο τόπος, η ανθρωπότητα) κερδίζει από τη δωρεά μιας συλλογής – κάποτε κι ολόκληρα μουσεία.[17] Τυπικό παράδειγμα του συλλέκτη και δωρητή που αντιπροσωπεύει το πνεύμα της νέας εποχής είναι ο James Smithson, από το κληροδότημα του οποίου δημιουργήθηκε το Smithsonian Institution με 16 μουσεία, γκαλερί και διάφορα παραρτήματα, συλλογές με 140.000.000 μουσειακά αντικείμενα και ένα Τμήμα Αρχαιολογίας, Εθνολογίας και Φυσικής Ανθρωπολογίας με 3.000.000 περίπου αντικείμενα που δείχνουν την πολιτισμική και βιολογική ποικιλότητα του ανθρώπινου είδους.

Ο Αντώνης Μπενάκης αντιπροσωπεύει το ελληνικό παράδειγμα συλλέκτη-δωρητή που συλλέγει τη συλλογή του στο πλαίσιο μιας συλλογικής αντίληψης και ενός οράματος, το οποίο μπόρεσε να εκφράσει ιδεολογικά και να υλοποιήσει κοινωνικά σε ένα αυτόνομο κοινωφελές πολιτιστικό ίδρυμα, το Μουσείο Μπενάκη, οι συλλογές του οποίου καταγράφουν «τον χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού σ' ένα πανόραμα της ιστορικής διαδρομής από την αρχαιότητα έως την περίοδο του μεσοπολέμου» (Δεληβορριάς 2000: 16-21). Το παράδειγμά του είναι εξέχον, όχι όμως και το μόνο.

Ο αριθμός των συλλεκτών και των συλλογών, π.χ., ελληνικής λαϊκής τέχνης και λαογραφικών αντικειμένων, κατά το μεσοπόλεμο στην Ελλάδα και το εξωτερικό, είναι εντυπωσιακός και γνωρίζουμε πως κάποιων το όνομα συνδέθηκε με σημαντικές δωρεές. Η Αγγελική Χατζημιχάλη, που συνέλεξε, μελέτησε και συνέβαλε αποφασιστικά στη διάσωση και την προβολή της ελληνικής λαϊκής τέχνης, έχει καταγράψει με μεθοδικότητα τις συλλογές λαϊκής τέχνης στη μορφή μιας «απογραφής» που ενδέχεται να αποδειχθεί η μόνη συστηματική έκτοτε.[18] Αφήνοντας καταμέρος

τα σχετικά με το περιεχόμενο και την κατάσταση των συλλογών στη συγκεκριμένη συγκυρία, γύρω στα 1930-1934 (γιατί, βέβαια, αργότερα, κάποιες από αυτές άλλαξαν χέρια, άλλες νομικό καθεστώς, άλλες εμπλουτίστηκαν, άλλες καταχωνιάστηκαν ή διαλύθηκαν και άλλες αποδεκατίσθηκαν), και τις αναφορές στις ειδικότερες συλλογές που ανήκαν στις εκθέσεις και τα πρατήρια διάφορων συλλόγων και εργαστηρίων, μετρούμε ένα μεγάλο αριθμό συλλογών ανάμεσα στις «κανονικές» συλλογές, που στεγάζονταν σε μουσεία ή ανήκαν σε ιδιώτες συλλέκτες, τις ακόλουθες:

α) τις συλλογές σε ελληνικά μουσεία (δύο κρατικά, το Μουσείον Διακοσμητικών Τεχνών και το Εθνολογικόν Μουσείον, ένα ιδιωτικό, το Μουσείο Μπενάκη και ένα πανεπιστημιακό, το Λαογραφικόν Μουσείον του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης),

β) τις ειδικές συλλογές ή τμήματα συλλογών σε μεγάλα μουσεία του εξωτερικού,

γ) τις 60 περίπου μοναδικής αξίας ιδιωτικές συλλογές, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζουν οι συλλογές της Ελένης Αντ. Σταθάτου, της Ελένης Ευκλείδη, της Αγγελικής Χατζημιχάλη και του Αριστοτέλη Ζάχου,

(δ) τις ιδιωτικές συλλογές ομογενών και φιλελλήνων συλλεκτών της ελληνικής και νεοελληνικής τέχνης στο εξωτερικό,

ε) τις συλλογές που είχαν στην κατοχή τους οι τρεις γνωστοί αρχαιοπώλες της εποχής, που διακινούσαν αριστουργήματα της λαϊκής τέχνης, ο Ι. Μαρτίνος, ο Χ. Μαυρομάτης και ο Θ. Ζουμπουλάκης. Ο αριθμός των συλλογών και η ποιότητα των πληροφοριών επιτρέπουν να μετρηθεί, να υπολογισθεί, να εκτιμηθεί, αλλά και να αποτιμηθεί τι υπήρξε συλλεκτικά στο πολύ κοντινό μας παρελθόν, ποια ήταν η τύχη αυτών των συλλογών, ποια η νεότερη ιστορία των δωρεών τους και τι και πώς υφίσταται στη μορφή μουσειακών συλλογών «λαϊκής τέχνης και αντικειμένων του λαϊκού βίου» σήμερα – όμως δεν είναι της στιγμής.

Στη συλλεκτική συντροφιά των συλλεγόντων ο άνθρωπος του Σινζί Ταλάτ αντιπροσωπεύει τον αυθόρμητο συλλογέα, ενώ οι Χόμπιτ τους κοινούς καθημερινούς συλλογείς, που προσφέρουν στο μουσείο εκείνο «που δεν ξέρουν πού να το χρησιμοποιήσουν αλλά δεν θέλουν και να το πετάξουν» και κρατούν για δικό τους «το πολύτιμό τους, κρυμμένο κι ασφαλισμένο σε μια τρύπα». Ο Αδάμ δειγματίζει τον Διευθύνοντα Επιμελητή της Συλλογής που είναι ό,τι είναι, επειδή είναι κύριος των ονομάτων των ειδών της, ο Νώε προτυπώνει το Μέγα Συλλέκτη της Συλλογής της Κιβωτού. Σ' αυτήν τη συντροφιά που δεν σταματάει ποτέ να ταξιδεύει το ταξίδι της αναζήτη-

σης, ανήκουν οι συλλογείς, οι συνειδητοί ερασιτέχνες του είδους, και οι συλλέκτες, οι πετυχημένοι (σχεδόν) επαγγελματίες του. Όλοι τους καταξιώνουν την όποια τους, πραγματική ή φαντασιακή, ιδιοτέλεια μέσα από την ύπατη ανιδιοτελή (για τα μέτρα της συλλεκτικής δραστηριότητας) πράξη, τη δωρεά. Η κατοχή, η δωρεά και η έκθεση της συλλογής σε ειδικό χώρο (σαλόνι, γκαλερί, μουσείο) καταξιώνει τα αντικείμενα της συλλογής ως συλλεκτικά κομμάτια και επιπλέον τα υπεραξιώνει ως μουσειακά αντικείμενα. Τα δωρητά αντικείμενα, συμβολικό και χρηματικό κεφάλαιο και για το δωρητή και για το δωρεοδόχο, διακρίνονται ως «πράγματα» προς διατήρηση, προς πολιτιστική χρήση, αφού η δωρεά αναδεικνύει τη σημασία της συλλογής, αφού της δίνει, έστω, εξ υστέρων, πολιτισμικό στόχο. Ακόμη και όταν αυτή η ειδοποιός ταυτότητα δεν συνιστά χαρακτήρα του συλλεγμένου αντικειμένου, π.χ. ένα «κοινό» εθνογραφικό αντικείμενο, ωστόσο μόλις το αντικείμενο εισέλθει στον κύκλο της συλλεκτικής και δωρεοδοτικής αγοράς υπεραξιώνεται ως έργο τέχνης, ως εξωτικό αντικείμενο, ως έργο ανώνυμου καλλιτέχνη και έτσι απαξιώνεται η πολιτισμική του σημασία και εκμηδενίζεται η ιστορία και η ιστορικότητά του, όπως το εκπληκτικό σχέδιο που κοσμεί το αυστραλιανό δολάριο και που δεν επιλέχθηκε ως έργο κάποιου τεχνίτη ή καλλιτέχνη, αλλά ως Αβοριγίνη Τέχνη από τη συλλογή ενός μανιώδη συλλέκτη της, ώσπου η μαχητικότητα των Αβοριγίνων και των ακτιβιστών της Αυστραλίας επέβαλε την επίσημη αναγνώριση του δημιουργού του, του Μαλάνγκι από το Άρνεμ Λαντ (Price 2001α: 66).

Προκειμένου (τουλάχιστον) για τις εθνογραφικές συλλογές, δεν χρειάζεται να συνεχίσουμε την απαρίθμηση των συλλογών, τους βίους των συλλογέων, τη σάγκα των συλλεκτών και δωρητών, για να αντιμετωπίσουμε το πιο κεντρικό ερώτημα: το πώς γίνονται τα εντόπια πράγματα εντοπισμένα αντικείμενα, ερώτημα που, ούτως ή άλλως, οδηγεί σε άλλα ερωτήματα, κι ύστερα σε άλλα, όπως πώς οι *αλλοθιγενείς* συλλογές γίνονται *ετερογενείς* μουσειακές συλλογές, πώς διακινούνται τα πράγματα, οι άνθρωποι, οι συλλογές και πώς, πού, πότε, γιατί, από ποιους, για ποιους, σε βάρος ποιων, για κέρδος ποιων μετατρέπονται σε πραμάτεια ή σε αντικείμενο πραγματείας και διαπραγμάτευσης, ποιες οι τύχες τους, ποιος ο προορισμός τους, ποιος ο στόχος τους. Ερωτήματα που προκύπτουν όταν αρχίζει να ξεδιπλώνεται το νήμα που δένει το εκεί με το εδώ και το τότε με το τώρα και στο εφεξής της κάθε συλλογής. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια μακριά αλυσίδα μεσαζόντων που, με αφορμή τη συγκρότηση μιας συλλογής, συμμετέχουν στη διακίνηση των συλλεγέντων αντικειμένων. Από το χέρι που δωρίζει ένα αντικείμενο ίσαμε το χέρι που αποδέχεται το δώρο και από το τυχοδιωκτικό (ντόπιο ή ξένο, ερασιτεχνικό ή επαγγελματικό) χέρι που αποσπά το αντικείμενο από τον *οίκο* του ως το εξειδικευμένο χέρι που το τοποθετεί στο συλλεκτικό ή το μουσειακό του θώκο, μεσολαβεί μακρά σειρά χειρονομιών (προσφορά, χάρισμα, ανταλλαγή), χειραψιών (δωρεά, δοσοληψία, αγορά, παραγγελία), αλλά και λαθροχειριών (αρπαγή, κλοπή, υπεξαίρεση) που διακινούν χωρίς πολλές διατυπώσεις τη συγκομιδή σε κεντρικές και σε παράπλευρες αγορές.

Ηγεμόνες, κατακτητές, κατακτημένοι, υπήκοοι, στρατιώτες, υπάλληλοι, διπλωμάτες, πράκτορες, έμποροι, ταξιδιώτες, τουρίστες, περαστικοί, φιλοπερίεργοι, φιλότεχνοι, ερευνητές, ειδήμονες, ειδικοί, επιστήμονες μετείχαν και μετέχουν σ' αυτήν τη σπειροειδή ανταλλαγή που ανεβάζει σταθερά την αξία των πραγμάτων καθιστώντας τα εξειδικευμένα εμπορεύματα (Kopytoff 1986). Οι σύγχρονοι συλλέκτες και οι σύγχρονοι συλλεκτικοί μηχανισμοί, που έχουν πλήρως επαγγελματοποιηθεί, και η αγορά συλλεκτικών ειδών, που έχει πια παγκοσμιοποιηθεί, διεκπεραιώνουν με επιτυχία ένα έργο που παίζεται και που παίχθηκε και που θα εξακολουθήσει να παίζεται σε αμέτρητες παραλλαγές και εκδοχές στην κεντρική σκηνή, όπου διασταυρώνονται με άνισους όρους το κέντρο και η περιφέρεια: στη «συλλεκτική αγορά». Αγορά ιδιαίτερη που κινείται όχι μόνον από τους θεσμικούς της φορείς, αλλά και από ένα ατελείωτο πλήθος επαρχιακών μικροαντιπροσώπων, όπως οι ντόπιοι εκποιητές της παράδοσης ή οι πλανόδιοι εισαγωγείς του εκσυγχρονισμού που προσφέρουν κουβέρτες κριλόρ, τενεκέδες και αλουμίνια για να πάρουν «τα παλιά» (υφαντά, μπακίρια, φορεσιές, προικιά, ντουγαλέτες, παλιές εικόνες, μπαούλα) και τα παρόμοια «άχρηστα» της ζωής των προηγούμενων γενεών που καταλήγει μετά άπατρις και ανώνυμη σε προθήκες κεντρικών και τοπικών μουσείων.

Τα συλλεκτικά κομμάτια αυτής της αγοράς είναι τεχνουργήματα που διακρίνονται εξαρχής και καταρχήν σε δύο διακεκριμένες κατηγορίες: τα καλλιτεχνήματα και τα «χρηστικά» αντικείμενα (τα λαϊκά ή παραδοσιακά, τα χωριάτικα ή τα επαρχιακά, τα πρωτόγονα ή τα απλοϊκά, τα άλλα, τα εξωτικά. Με δύο λέξεις, τα έργα τέχνης και τα εθνογραφικά αντικείμενα. Τα πρώτα έχουν πατρίδα τους τον κόσμο της Δύσης ή και όσους άλλους κόσμους θεωρούνται κοιτίδες πολιτισμού και τέχνης επειδή του μοιάζουν εν μέρει ή συνολικά (ο κόσμος της αρχαιότητας, ο κόσμος της Ανατολής και, υπό όρους, ο Νέος Κό-

σμος, η Μαύρη Αφρική, οι Νότιες Θάλασσες) και κατευθύνονται προς τις αίθουσες Τέχνης και προς τα μουσεία Τέχνης ή τα μουσεία Πολιτισμού. Τα δεύτερα, τα εθνογραφικά αντικείμενα, είναι απλώς δεύτερα. Περιθωριοποιημένα ή εξιδανικευμένα ξεφτίδια ενός κέντρου, που τότε μόνο τα ανακαλύπτει όταν τα χρειάζεται, αποκλείονται από τους ναούς της τέχνης (εκτός αν «ανακαλυφθούν» ως τέχνη και εισέλθουν θριαμβευτικά από την κεντρική πύλη) και οδηγούνται στα τοπικά μουσεία, στα μουσεία τοπικής ιστορίας και πολιτισμού και, κυρίως, στα ειδικά «δικά τους» μουσεία: τα εθνογραφικά (ανθρωπολογικά-εθνολογικά και λαογραφικά) μουσεία, δηλαδή τα μουσεία των πολιτισμών. Και τι γίνονται εκεί;

Συλλέγοντας ανθρωπολογικά: πράξεις και πεπραγμένα

Ο Claude Lévi-Strauss διηγείται[19] την ακόλουθη ιστορία:

«Ο Μαξ Ερνστ, που είχε πάθος με την πρωτόγονη τέχνη, ανακάλυψε στην Τρίτη λεωφόρο ένα μικρό παλαιοπωλείο που ανήκε σ' έναν Γερμανό και πουλούσε ινδιάνικα αντικείμενα. Εκείνη την εποχή [1941-1944] δεν υπήρχαν τέτοια αντικείμενα στο εμπόριο και ο Μαξ Ερνστ μας ειδοποίησε αμέσως. Είχαμε πολύ λίγα χρήματα. Όποιος από μας διέθετε μερικά δολάρια αγόραζε το πολυπόθητο αντικείμενο. Αν πάλι ήταν άφραγκος ειδοποιούσε τους υπόλοιπους της παρέας [ανάμεσα στους οποίους οι Μπρετόν, Σουστέλ, Τανγκύ, Μάτα, Ντυσάν κ.ά.]. Ο παλαιοπώλης μας έχοντας βρει αγοραστές πολλαπλασίαζε προοδευτικά τα αντικείμενα. Στην πραγματικότητα –μπορώ να διηγηθώ μια ιστορία αφού έχει δημοσιευτεί– τα αντικείμενα προέρχονταν από ένα μεγάλο μουσείο που ξεφορτωνόταν όσα κομμάτια είχε διπλά! Μόλις ο παλαιοπώλης κατάλαβε ότι είχε εξασφαλίσει αγοραστές έκανε το μεσάζοντα ανάμεσα στο μουσείο και σε μας [...] μάλιστα μετά από λίγο, με τη συνενοχή του φύλακα, μας πήγαινε στις αποθήκες του μουσείου που βρίσκονταν σ' ένα απόμερο κτίριο στα περίχωρα της Νέας Υόρκης. Κάναμε τις επιλογές και λίγες μέρες αργότερα τα αντικείμενα εμφανίζονταν στο μαγαζί του. [Τι απέγιναν τα αντικείμενα που αγοράσατε;] Τα έφερα στη Γαλλία. Αλλά είχα προσωπικά προβλήματα και αναγκάστηκα να τα πουλήσω στην αίθουσα Ντρουό [τη μεγαλύτερη αίθουσα δημοπρασιών του Παρισιού] το 1950. Αρκετά από αυτά αγοράστηκαν από το Μουσείο του Ανθρώπου και το Μουσείο της Λέυντ [Λέυντεν], κάποια άλλα από ιδιώτες, μεταξύ των οποίων ο Λακάν και νομίζω ο Μαλρώ. Μου έχουν μείνει μόνο δυο-τρία».

Η ιστορία προσφέρει ένα καλό παράδειγμα, πιο εύγλωττο ίσως, απ' όσο θα περιμέναμε. Ο Lévi-Strauss συλλέγει μιαν ανάμνηση, εξιστορεί την έκβασή της και, παρεμπιπτόντως, θέτει επί τάπητος όλα τα προβλήματα της συλλογής, των συλλογών και των πάσης προελεύσεως και προαιρέσεως συλλεκτών, χώνει κάτω απ' το χαλί τα άγραφα πρακτικά των ανομολόγητων συναλλαγών και των μικρών σκανδάλων με τη μεγάλη σημασία και κρεμάει πίσω απ' την πόρτα το εργαλείο της συγκομιδής. Είναι σαν να δείχνει από μακριά το «κλειδί» που ψάχνουμε (*να το, να το, το δαχτυλίδι*) κι όταν πλησιάσουμε, το κρύβει (*πού 'ν' το, πού 'ν' το, δεν θα το βρεις...*). Πρόκειται για την ιστορία του πώς τα πολιτισμικά αντικείμενα που γίνονται συναχθέντα-συλλεγέντα-συληθέντα πράγματα που γίνονται συλλεκτικά πράγματα που γίνονται δωρισμένα-παραχωρημένα συλλεκτικά κομμάτια που γίνονται μουσειακά αντικείμενα που γίνονται μουσειακό απόθεμα που γίνονται β΄ διαλογής που γίνονται παλιατσαρίες που γίνονται παλιά που γίνονται αγορασμένα πολυπόθητα που γίνονται δημοπρατούμενα περιουσιακά στοιχεία που γίνονται συλλεκτικά κομμάτια (κι όλο πάλι απ' την αρχή) κινούνται προς και από το μουσείο, το σημείο μηδέν, αλλά και το άπαν της κάθε συλλογής. Ιδού τα μαγνητικά πεδία των συλλογών, ιδού και ο πόλος έλξης. Το μουσείο, που, τόσο σε προεπιστημονικές του εκδοχές, όσο και σε νεοτερικές και μετανεοτερικές του επιστημονικές παραλλαγές, εγκαθίσταται ως συλλεκτικός και τελικά πολυσυλλεκτικός θεσμός, με άμεσο στόχο τη διά της συλλογής συγκρότηση των μουσειακών του συλλογών.

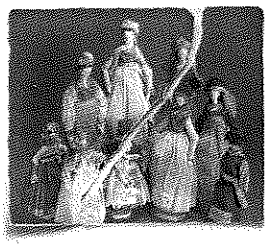

Όπως η ιστορία των συλλογών δεν τελειώνει με την είσοδό τους στο μουσείο, έτσι και η ιστορία του μουσείου δεν αρχίζει ακριβώς από τις συλλογές. Μια *αρχαιολογία* της «συλλογής» πιθανόν θα έδειχνε πως οι όροι της σχέσης δεν ήταν εξαρχής σαφείς, όμως δεν είναι της παρούσης. Θα μπορούσε λόγου χάρη να υποστηριχτεί πως ιστορικά τα περισσότερα μουσεία ιδρύθηκαν ή μετεξελίχθηκαν σε μουσεία κάθε φορά που προέκυψε (και προκύπτει) εκ των πραγμάτων η ανάγκη να συλλεχτούν ή να εγκατασταθούν συλλογές –εν πάση περιπτώσει, οι πιο σημαντικές ή οι πιο αντιπροσωπευτικές από αυτές– σε χώρους κατάλληλους για τη συγκέντρωση των ξεχωριστών αντικειμένων που τις αποτελούν, έτσι ώστε να μπορούν να προστατευτούν, να μελετηθούν και να εκτεθούν για την προαγωγή της γνώσης, της μόρφωσης και της ψυχαγωγίας. Ωστόσο, χρειάζεται μια *νέα σύνθεση* (συνήθως, και δίχως να γίνονται οι απαραίτητες διακρίσεις, ονομάζεται «γένεση», «γέννηση», «εμφάνιση», «ίδρυση», «δημιουργία» ή ό,τι άλλο) του μουσείου, εκείνη που επιτρέπει το θεσμικό μετασχηματισμό μιας συλλογή σε μουσειακή συλλογή ή και σε μουσείο.

Η συλλογή αντικειμένων με στόχο την απόθεση ή και την έκθεση σημαδεύει με τον ιδιαίτερό της τρόπο την ανθρώπινη ιστορία, που μπορεί να γραφεί (που γράφεται) *και* με τα πράγματα, τα δώρα, τα λάφυρα, τα τρόπαια, τα αφιερώματα. Την ίδια μακραίωνη ιστορία έχει και η απόθεση αντικειμένων σε τόπους ξεχωριστούς. Οι τάφοι είναι τέτοια ταμεία κτερισμάτων, το ίδιο και τα ιερά με όλα τους τα αφιερώματα, όμως δεν φτιάχνονται, βέβαια, γι' αυτόν το σκοπό και τα αντικείμενα γίνονται ιερά όταν και επειδή τοποθετούνται εκεί. Αντίθετα, οι θησαυροί που διατηρούσαν οι αρχαιοελληνικές πόλεις σε ιερούς τόπους και οι ιεροί αποθέτες ήταν χώροι αποκλειστικά και μόνον για να εναποτίθενται ξεχωριστά αντικείμενα, ακόμη και θραύσματα, όπως και οι κρύπτες κάτω από την Αγία Τράπεζα των μεσαιωνικών εκκλησιών όπου έκρυβαν τα ιερά κειμήλια, αλλά και οι άλλου είδους τράπεζες, τα γραφεία και τα ιδιαίτερα, όπου οι ισχυροί της Εκκλησίας και των άλλων εξουσιών τοποθετούσαν τα αποκτήματά τους, το περίσσευμά τους και μαζί όλα τα πιο περιττά, αλλά πάντα ξεχωριστά, περισσεύματα που είχαν κατά καιρούς συλλέξει. Φανερές ή μυστικές, συλλογικές ή προσωπικές, αυτές οι «συλλογές» δήλωναν κάτι κοινωνικά σημαντικό: τα άλογα στη δυτική πρόσοψη του Αγίου Μάρκου στη Βενετία στήθηκαν για να φανερώνουν αφυψηλού την επικερδή «επίσκεψη» της Δύσης στην Ανατολή που σφράγισε το άνοιγμα της Δυτικής Ευρώπης στη Μεσόγειο, οι κρυπτοφάνερες κρύπτες κήρυσσαν τη δύναμη της Εκκλησίας και οι «μικρές» προσωπικές συλλογές των ισχυρών σφράγιζαν τα μυστικά του «μεγάλου ανοίγματος» που κατέστησε τη Δύση κυρίαρχο του κόσμου.

Του κόσμου που, όσο διευρυνόταν ως «οικουμένη», τόσο διεύρυνε και εμπλούτιζε τις συλλογές και μαζί την εξουσία των κυρίων τους, το φιλέρευνο, τη φιλομάθεια και τη φιλοδοξία τους όχι μόνο να τον έχουν κατάδικό τους, αλλά και να κρατούν για προσωπική τους απόλαυση την αναπαράσταση της διπλής του εικόνας ζωγραφισμένης με τα πιο πολύτιμα, τα πιο σπάνια, τα πιο παράξενα, τα πιο αλλόκοτα, τα πιο εξωτικά δείγματα από τα res naturabilia και τα res artificalia. Στόχος αναγεννησιακός που στάθηκε όμως δυνατό να υλοποιηθεί με όρους αποικιοκρατίας.[20] Όλα αυτά τα συλλεγμένα raria, τα mirabilia, τα curiosa και τα exotica, οι μικροί «μεγάλοι θησαυροί», ασφαλισμένοι στα μεγαλοπρεπή τους ενδότερα, εκθέτονταν σε ειδικές προθήκες ή σε αίθουσες-προθήκες, που ήταν αληθινές «θαυματοθήκες» ή «θησαυροθήκες». Οι ονομασίες τους είναι χαρακτηριστικές: Kunst- und Wunderkammern, Schatzkammern, cabinets de curiosités, cabinets de singularités, Kunstkammeren, Kunst- und Raritätenkabinette, Rustkammer, repositories of curiosities, studioli, Βασιλικά Ιδιαίτερα (Real Cabinete, cabinet du Roi κ.ά.).

Παρόλο που κάποιες από αυτές τις συλλογές επονομάζονταν «μουσεία» (π.χ. Museum Ferrante, Museum Calceolarium, Museum Wormianum, Museo Cospiano, Kircher Museum), το μουσείο ως πραγματικότητα έγινε δυνατό να προκύψει όταν συνδυάστηκαν δύο, τουλάχιστον, προϋποθέσεις (Browne 1965: 8). Η πρώτη ήταν ότι συγκεντρώθηκε δύναμη, συσσωρεύτηκε χρήμα, αλλά και μεγάλος αριθμός (φυσικών και τεχνουργημένων) αντικειμένων απ' όλο τον κόσμο. Η δεύτερη ότι υπήρξε μια μορφή πολιτισμού, στην οποία αυτά τα «πράγματα», παραγμένα in situ ή μεταφερμένα από αλλού με την κατάκτηση, τις διεθνείς σχέσεις και το εμπόριο,[21] δεν θεωρήθηκαν απλώς εμπορεύματα ή παράξενα και πολύτιμα αποκτήματα, αλλά ως ένα είδος υπερπροϊόντος, η ειδική υπεραξία του οποίου δεν σχετιζόταν αμέσως με την καθημερινή, την οικονομική και τη θρησκευτική δραστηριότητα. Τηρουμένων των αναλογιών, οι δύο αυτές προϋποθέσεις ίσχυαν και κατά την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο, όπως και κατά την Αναγέννηση, αλλά συντέθηκαν ειδικά και απέκτησαν άλλη σημασία στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο που κορυφώθηκε στη «διπλή επανάσταση» (σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Eric Hobsbawm), τη Γαλλική Επανάσταση και τη Βιομηχανική Επανάσταση. Αν το μουσείο τύποις είναι σύλληψη του Παλαιού Καθεστώτος (1661: η πρώτη δημόσια συλλογή τέχνης στη Βασιλεία στο Kunstmuseum, 1683: Ashmolean Museum στην Οξφόρδη, 1753: Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο κ.ο.κ.), επί της ουσίας είναι γέννημα της Νέας Εποχής που ανοίγει συμβολικά με τον εκδημοκρατισμό του. Η Βαστίλη πέφτει, το Λούβρο ανοίγει. Το διάταγμα της 26 Μαΐου 1791 της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης που ανακήρυσσε τα μουσεία περιουσία του γαλλικού λαού άνοιξε διάπλατα, στις 10 Αυγούστου 1793, την είσοδο στη συμβολική έδρα της εξουσίας για να την επισκεφτεί ο λαός της Γαλλικής Δημοκρατίας: το Λούβρο, που ως Muséum είναι το πρώτο πραγματικό μουσείο που συμβολίζει το πέρασμα σε μια νέα εποχή, αφού ανήκει στην ευρύτερη δυνατή κοινότητα, εκθέτει δημόσια τις συλλογές του και, επιπλέον, οργανώνεται για να συλλέγει συλλογές.

Αν ο αιώνας που μόλις έχει αρχίσει υπόσχεται το συλλογισμό και τον αναστοχασμό γύρω από την τάξη και τις πειθαρχίες του μουσείου, ο προηγηθείς 20ός ήταν ο αιώνας της οργάνωσης, της εξειδίκευσης και της επαγγελματοποίησής του, ενώ ο 19ος υπήρξε αιώνας της συγκρότησης, των γενικών κατευθύνσεων και κυρίως της εξάπλωσης. Στη διάρκειά τους τα

μουσεία μεγάλωσαν, γέμισαν με αντικείμενα και συλλογές και διεύρυναν τα ενδιαφέροντά τους. Ανοίγοντας για να εμπλουτίσουν τις συλλογές τους, ανοίχθηκαν σε ερευνητικές, εκθεσιακές και εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες που τους επέτρεψαν να ανοίξουν σε όλο και μεγαλύτερο ή πιο διαφοροποιημένο κοινό. Όμως δεν έπαψαν ποτέ να ορίζονται και να προσδιορίζονται, να γίγνονται και να πράττονται, να εκτίθενται και να επιτρέπουν τη θέαση, με δυο λόγια να τακτοποιούνται και να τακτοποιούν.

Πιο συγκεκριμένα, τα εθνογραφικά μουσεία ξεκίνησαν εδώ και δύο αιώνες από την τακτοποίηση των συλλογών τους και συνεχίζουν να τις τακτοποιούν, τακτοποιώντας *σε σχέση* με αυτές και *με* αυτές και τη δική τους ταυτότητα (Boswell – Evans 1999: 235-361). Μαζί με τα μουσεία και τις συλλογές τακτοποιούνται και οι επιστήμες ή οι επιστημονικές πρακτικές που σχετίζονται δομικά με αυτά. Δεν πρόκειται, βέβαια, για μια εφάπαξ μεταβολή, αλλά για μια συνεχιζόμενη, αντιφατική, συγκρουσιακή διαδικασία, αφού κάθε εποχή, κάθε συγκυρία, κάθε ομάδα ενδιαφέροντος μπορεί να επιβάλλει ή προτείνει τη δική της τάξη σχετικά με τη συλλογή και τις συλλογές, σχετικά με το μουσείο και την επιστήμη. Ιδωμένη από αυτήν τη σκοπιά, η σχέση συλλογής και μουσείου δείχνει τρία αλληλένδετα ζητήματα. Το πρώτο αναφέρεται στις πρακτικές της συλλεκτικής διαδικασίας σε σχέση με το μουσείο, το δεύτερο στην οργάνωση των μουσείων, και ειδικότερα των εθνογραφικών μουσείων, σε σχέση με τις μουσειακές συλλογές και το τρίτο στις σχέσεις των ειδικών αυτών μουσείων με το επιστημονικό πεδίο, στο οποίο αναφέρονται και στο πλαίσιο του οποίου λειτουργούν.

Βέβαια, αυτό που γίνεται αντιληπτό (ή θεωρείται) ως τάξη ή πειθαρχία σε μια συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, μπορεί να θεωρηθεί αταξία σε μιαν άλλη. Απ' αυτή την άποψη η τάξη είναι έννοια ιστορικά και πολιτισμικά σχετική, και επομένως κατά βάση άτακτη συλλογή θα μπορούσε να θεωρηθεί μόνον εκείνη, όπου οι κανόνες είναι και παραμένουν περιστασιακοί, αφού προκύπτουν ad hoc και εκ των πραγμάτων. Η άτακτη συλλεκτική διαδικασία επηρεάζει όχι μόνον τη συγκρότηση των πρώτων γνωστών συλλεκτικών συλλογών, αλλά και την ίδια τη συγκρότηση των μουσειακών συλλογών. Ασφαλώς τα μουσεία από τη στιγμή της ίδρυσής τους ενδιαφέρονται να αποκτήσουν πράγματα, να προσελκύσουν συλλογές, να τις ταξινομήσουν και να ταξινομηθούν τα ίδια μέσα από αυτές τις ταξινομήσεις. Ωστόσο, για ένα μεγάλο διάστημα της λειτουργίας τους δεν ενδιαφέρθηκαν να παρέμβουν ουσιαστικά στη συλλεκτική διαδικασία και, ακόμη και όταν άρχισαν να οργανώνουν αποστολές για την επιστημονική συλλογή αντικειμένων, δεν λησμόνησαν και κάποιες βασικές μεθόδους συναγωγής μαθημένες από παλιά. Από

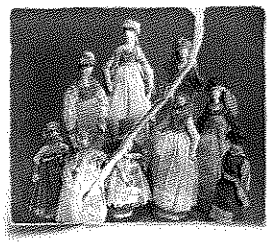

αυτήν την άποψη, η συλλεκτική διαδικασία ως πρόγραμμα και ως πρακτική παραμένει κατά βάση άτακτη ως τα μέσα του 20ού αιώνα, οπότε οι αποφάσεις και οι διακηρύξεις, από το 1946, της UNESCO και του ICOM έθεσαν τους κανόνες για την προστασία της παγκόσμιας φυσικής κληρονομιάς των ανθρώπων και της πολιτισμικής κληρονομιάς των λαών –γεγονός που δεν έλυσε εξ υστέρων το πρόβλημα των σχέσεών μας με το παρελθόν των συλλεκτικών διαδικασιών και τις συνεχιζόμενες επιπτώσεις τους ούτε και εμπόδισε την παραβίασή τους. Το δείχνουν η διαμάχη για τη διεκδίκηση των κλεμμένων, η κριτική για την τύχη των «μητροπολιτικών» μουσειακών συλλογών, αλλά και η δήωση του φυσικού και πολιτισμικού πλούτου κοινωνιών που υφίστανται τις συνέπειες του πολέμου, της κατάκτησης ή της αλλοτρίωσης: χώρες ξεπουλιούνται για να επιβιώσουν, πολέμαρχοι ανατινάζουν κάθε «εμπόδιο» που στέκεται στο δρόμο τους, εισβολείς ξεπουλούν την κληρονομιά των κατακτημένων.

Την άτακτη συναγωγή αντικειμένων, που διευρύνθηκε γεωγραφικά από τον 15ο αιώνα και εξής και εντατικοποιήθηκε τον 18ο και τον 19ο αιώνα για να συστηματοποιηθεί στο α΄ μισό του 20ού αιώνα, ανέλαβαν να διεκπεραιώσουν κράτη, πρόθυμοι αντιπρόσωποί τους και ευκαιριακοί άρπαγες (όλοι τους περίπου όπως περιγράφει συνοπτικά τους κλέφτες ο Γεώργιος Σουρής: *ο ένας κλέβει όρνιθα και σκάφη για ψωμί κι άλλος έθνος σύσσωμον για πλούτον και τιμήν*). Βέβαια, η απόσταση ανάμεσα στα αντικείμενα που συλλέγονται και προσφέρονται ως δώρα ή εισφορές και τα αντικείμενα που ξεριζώνονται, ακρωτηριάζονται ή διαλύονται για να μεταφερθούν είναι μεγάλη, όπως είναι μεγάλη και η απόσταση ανάμεσα στα πράγματα, που μετακινούνται ως εμπορεύματα και μετατρέπονται σε συλλεκτικά αντικείμενα, και τα πράγματα, που παραγγέλνονται για να μεταφερθούν ως συλλεκτικά αντικείμενα. Άλλο ο «θησαυρός του Μοκτεζούμα (ή Μοντεζούμα) Β΄», τα πολύτιμα αντικείμενα που συγκέντρωσε το 1519 ο τελευταίος Αζτέκος αυτοκράτορας για να τα προσφέρει στον Ισπανό ομόλογό του διά χειρός Κορτέζ, σε μιαν απελπισμένη κίνηση με την ελπίδα πως θα εμποδίσει ή θα καθυστερήσει την καταστροφή, άλλο τα «δώρα των Τεσσάρων Μάγων», όπως ονομάστηκαν τα δώρα που προσέφεραν οι ιθαγενείς αντιπρόσωποι των ενωμένων εθνών της προκολομβιανής Αμερικής στον Άγγλο ηγεμόνα το 1710 στο Λονδίνο.[22] Άλλο ο Χόα Χάκα Νάνα-ία, το σεβασμιότερο μοάι στη Νήσο του Πάσχα που ξήλωσαν το 1868 από το βάθρο του οι άντρες του βρετανικού βασιλικού ναυτικού για να τον προσφέρουν διά των λόρδων του ναυαρχείου δώ-

ρο στη βασίλισσά τους[23] και άλλο το ξήλωμα της Μπενίν το 1897 από το άγημα του βρετανικού ναυτικού που, κατά την «εκστρατεία αντιποίνων», έσφαξε τους Έντο, δήωσε την ιερή τους πόλη και κατέσχεσε, με κυβερνητική εντολή και στο όνομα του βρετανικού θρόνου, τους βασιλικούς θησαυρούς του Όμπα.[24] Άλλο τα δώρα φιλίας ή υποτέλειας και άλλο η φορολογία σε είδος, άλλο η κλοπή και άλλο η αρπαγή, άλλο το εμπόριο και άλλο η υπεξαίρεση, άλλο η αγορά και άλλο η εξαγορά – εν ονόματι της συλλογής, στο όνομα του μουσείου και των στόχων του, με το δίκιο του ισχυροτέρου ή με το έτσι θέλω.

Όλες τους ενέργειες βίαιες και βεβιασμένες που έχουν οδηγήσει και ακόμη οδηγούν σε μη αναστρέψιμες καταστάσεις, όταν οι «τύχες» των συλλογών, όπως άλλωστε και όλων των μνημείων, βρίσκονται σε ανθρώπινα χέρια. Αν το 2001 οι Βούδες της Μπαμιγιάν γνώρισαν την πιο σκληρή μορφή κάθαρσης εξ αιτίας της φονταμενταλιστικής οργής των Ταλιμπάν που φρόντισαν επίσης να καθαρίσουν (και να εξαφανίσουν στη μαύρη αγορά τέχνης) ένα μεγάλο μέρος από τους θησαυρούς των μουσείων του Αφγανιστάν, οι εκατό χρυσοί Βούδες που είχαν ταξιδέψει το 1816 από την Ινδονησία στην Αγγλία, για να στοιβαχτούν σ' ένα υπόγειο του αββαείου του Σκανινγκντέιλ, εξαφανίστηκαν όταν ένας υπηρέτης ανέλαβε να «ξαλαφρώσει» τη συλλογή, να στείλει προς άγνωστη κατεύθυνση τα συλλεγέντα και ν' αφήσει ξοπίσω ελάχιστα μικρά κομμάτια. Ο συλλέκτης της συλλογής, ο Thomas Stamford Raffles, κυβερνήτης της Ιάβας, ιδρυτής της Σιγκαπούρης, συγγραφέας, ιστορικός και φυσιοδίφης, ιδρυτής του Ζωολογικού Κήπου του Λονδίνου, είχε και άλλες συλλεκτικές «ατυχίες». Το 1824 μαζί με το πλοίο Fame βούλιαξαν στον Ειρηνικό πλήθος πολύτιμα αντικείμενα από τη Σουμάτρα και άλλα νησιά, και μαζί η μοναδικής αξίας συλλογή ινδονησιακών χειρογράφων και βιβλίων που είχε συγκεντρώσει απ' όλη την επικράτεια. Από τότε χάθηκαν και άλλα μεγάλα και μικρότερα τμήματα της συλλογής, έως το 1859-1861, οπότε η εναπομείνασα συλλογή παραχωρήθηκε με δωρεά από τους κληρονόμους του Raffles στο Βρετανικό Μουσείο, όπου όμως γνώρισε και άλλες περιπέτειες (πολιτικού, γραφειοκρατικού, μουσειολογικού, αλλά και ταξινομικού χαρακτήρα) τόσο έξω από την είσοδο του ιδρύματος, όσο και μέσα σ' αυτό, στις αίθουσες και στις αποθήκες του. Ωστόσο, παρά τις απώλειες και τις επεμβάσεις, η «Συλλογή Raffles» παραμένει μία από τις πλουσιότερες και πλέον ενδιαφέρουσες του είδους (Barley 1999).

Τόσο η άτακτη, όσο και η πιο τακτική συλλεκτική πρακτική εντάσσονται σε μια ευρύτερη διαδικασία δήωσης του υλικού, αλλά και του φυσικού, του πολιτισμικού και του ανθρώπινου πλούτου των αποικιών σε όλες τις περιοχές και από όλους τους πολιτισμούς, ων ουκ έστιν αριθμός. Ο Τρίτος Κόσμος και ο Δεύτερος και ο Τέταρτος (μαζί με τα απορρίμματα του Πρώτου) που υπέστησαν και εξακολουθούν να υφίστανται, αμέσως ή εμμέσως, τις συνέπειες της αποικιοκρατικής, απο-αποικιοκρατικής και σήμερα της μετα-αποικιοκρατικής και της νεοαποικιοκρατικής πολιτικής, υπήρξαν η ανεξάντλητη δεξαμενή για την αφαίμαξη του πολιτισμικού πλούτου που αποταμιεύτηκε στις μητροπολιτικές συλλογές του Πρώτου Κόσμου. Πρόκειται για τη διαμορφωτική περίοδο των συλλογών, ιδίως των εθνογραφικών συλλογών, που αργοσύρθηκε για πέντε ολόκληρους αιώνες και πέρασε (κάποτε και «κερδισμένη») από δύο παγκόσμιους, πλήθος άλλους πιο περιφερειακούς πολέμους, τοπικές συρράξεις, επαναστάσεις, ανατροπές, αλλαγές, καταστροφές και αμέτρητους νεκρούς. Μαζί σύρθηκαν άπειρα αντικείμενα που συγκεντρώθηκαν σε συλλογές κάθε είδους και βρήκαν καταφύγιο –πάντα εκεί, στη Δύση– σε ανάκτορα, οικίες, οίκους και αίθουσες, αποθήκες και υπόγεια, πάγκους των πανηγυριών και εμπορικά καταστήματα, ρωποπωλεία, παλιατζίδικα και αρχαιοπωλεία και στα μουσεία της Φύσης, της Αρχαιολογίας και του Πολιτισμού.

Οι κρατικές και οι διακρατικές λεηλασίες όχι μόνον ήταν μεγάλης κλίμακας, αλλά επιπλέον καθοδήγησαν και προσέφεραν μιαν επίφαση νομιμότητας στις ως τότε αμφισβητήσιμες δραστηριότητες των μικρού διαμετρήματος αρπακτικών, που επιδίδονταν με επιτυχία σε λαθροχειρίες ιδιωτικού χαρακτήρα, η συχνότητα και η συστηματικότητα των οποίων δημιουργούσε συνεχή ροή αντικειμένων *από παντού αλλού*: από εξωτικές χώρες, από τις αποικίες, από την περιφέρεια, αλλά και από τους πιο κοντινούς τόπους της άγνωστης επαρχίας, από τα βάθη της ιστορίας ή από την πιο πρόσφατη παραγωγή, *προς το κέντρο του αποικιοκρατικού κόσμου* ή *προς τα κέντρα των εθνικών μικροσυστημάτων*. Σ' αυτήν, ειδικότερα, τη δεύτερη περίπτωση μπορεί να αναγνωριστεί η δημιουργία των μεγάλων συλλογών λαϊκής, π.χ., τέχνης ή ενδυμασιών, τόσο στα μητροπολιτικά αστικά κέντρα, όσο και στις πρωτεύουσες των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών του 19ου αιώνα.

Πάντως η συγκομιδή αντικειμένων και δειγμάτων από τον παγκόσμιο πολιτισμικό και φυσικό πλούτο διογκώθηκε και απέκτησε πολιτική, διπλωματική, οικονομική, εμπορική, επιμορφωτική και (εκ)πολιτιστική βάση, όταν οι διεθνείς, οι περιφερειακές, οι τοπικές και οι ειδικές εκθέσεις άρχισαν να οργανώ-

νουν συστηματικά τη συλλογή εκθεμάτων. Οι εκθέσεις αυτές, και ιδίως οι διεθνείς, οδηγός για τις οποίες υπήρξε η πρώτη, που έγινε στο Λονδίνο το 1851 και επονομάστηκε «η Μεγάλη Έκθεση», άνοιξαν τους δρόμους –λεωφόρους, στην πραγματικότητα– για την κατά συρροή και σύστημα συναγωγή εκθεμάτων. Αυτή η πρακτική δημιούργησε ένα τεράστιο πρόσθετο απόθεμα από συλλογές συλλογών (που, ασφαλώς, ενδιαφέρουν κατά κύριο λόγο την ανθρωπολογία-εθνολογία και τη λαογραφία και επίσης τις επιστήμες της φύσης) σε όλα τα μητροπολιτικά κέντρα που φιλοξένησαν διαδοχικά ή με διαλείμματα αυτές τις εκθέσεις, από τα μέσα του 19ου αιώνα ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ίσως, με παρόμοιους όρους, και λίγο μετά από αυτόν.

Τις εκθέσεις περιστασιακών συλλογών ακολούθησε ο εμπλουτισμός των μουσειακών συλλογών, αλλά και η ίδρυση νέων γενικών ή ειδικών μουσείων, όπως π.χ. η έκθεση των γερμανικών θησαυρών, που είχαν λαφυραγωγηθεί από τους Γάλλους κατά τη ναπολεόντεια κατοχή και που επέστρεψαν θριαμβευτικά στην πατρίδα και παρουσιάστηκαν σ' ένα κυριολεκτικά λαϊκό προσκύνημα την άνοιξη του 1815 στο Βερολίνο, για να διατρανώσουν τη γερμανική νίκη, οδήγησε μέσα στο πνεύμα του ρομαντισμού και του νεοκλασικισμού στην ίδρυση του Altes Museum που σχεδιάστηκε το 1823 από τον Karl Friedrich Schinkel και εγκαινιάστηκε το 1828. Ή το Orientalisches Museum στη Βιένη που προέκυψε το 1874 από τη Διεθνή Εμπορική Έκθεση του 1873. Ή το India Museum στο Λονδίνο, που προέκυψε το 1887 από τη Διεθνή Αποικιακή Έκθεση του 1886 (Diaz 1991: 187). Τα σχετικά παραδείγματα είναι πολλά και δείχνουν, με τον τρόπο τους, την ιστορία της σχέσης των συλλογών με τα μουσεία και, κυρίως, με μουσεία που συλλέγουν συλλογές, αντικείμενα και πληροφορίες για την αναπαράσταση, τη μελέτη και τη διάσωση της ταυτότητας εαυτών τε και αλλήλων, εξωτικών και οικείων, δηλαδή τα εθνογραφικά μουσεία. Π.χ. η πρώτη διεθνής έκθεση, η Μεγάλη Έκθεση του Λονδίνου του 1851, ένα χρόνο περίπου μετά γέννησε το Museum of Manufactures, αργότερα South Kensington Museum, και από το 1899 Μουσείο Βικτωρίας και Αλβέρτου (Victoria and Albert Museum), ενώ οι συλλογές του Trocadéro προέκυψαν κατά βάση από τα εκθέματα των Διεθνών Εκθέσεων 1854, 1878 1889, 1900, 1928, 1931 και από αυτήν την τελευταία, την Αποικιακή Έκθεση (Exposition Coloniale), προέκυψε στο Παρίσι ακόμη ένα εθνολογικό μουσείο, το Musée des colonies, αργότερα Musée de la France d' Outre-Mer και από το 1955 Musée des Arts d'Afrique et d'Océanie' (Noël 1987, Dubuc 1998, Degli – Mauzé 2001: 53-61). Τέλος, στους μετασχηματισμούς του βελγικού Musée du Congo εγγράφεται, παράλληλα με την ιστορία των εκθέσεων, η ιστορία της αποικιοκρατίας, της απο-αποικιοποίησης και της σύγχρονης πολιτικής: το μουσείο ιδρύθηκε το 1898 μετά τη Διεθνή Έκθεση στο Tervuren, το 1908 σε μετονομάστηκε σε Musée du Congo belge και το 1960, μετά την ίδρυση της Δημοκρατίας του Κονγκό-Κινσάσα (Ζαΐρ), σε Musée royale d'Afrique centrale.

Η περίπτωση των πρώτων υπαίθριων μουσείων δείχνει επίσης το πώς μια συγκεκριμένη συλλεκτική πρακτική που έχει βραχυπρόθεσμο στόχο το στήσιμο μιας προσωρινής έκθεσης, μετεξελίσσεται σε συλλογή εκθεμάτων και συλλογών,[25] με μεσοπρόθεσμο στόχο τη δημιουργία ενός μουσείου ή τον εμπλουτισμό των συλλογών του και μακροπρόθεσμο στόχο τη δημιουργία ενός συνθετότερου μουσειακού σχηματισμού, όπως είναι τα υπαίθρια ή ανοιχτά μουσεία και τα οικομουσεία. Οι διεθνείς εκθέσεις και οι περιφερειακού ή τοπικού ή και ειδικού χαρακτήρα εκθεσιακές διοργανώσεις δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την ίδρυση τέτοιων σύνθετων μουσειακών συγκροτημάτων που κατά κανόνα είναι ή σχετίζονται στενά με εθνογραφικά μουσεία που έχουν ως στόχο τους την ανάδειξη ή την αναπαράσταση μιας ολόκληρης πολιτισμικής περιοχής ή (αργότερα) και ενός πεδίου του πολιτισμού, με έμφαση στην τοπικότητα, την ιδιαίτερη ταυτότητα και τις καθημερινότητες της αγροτικής, κυρίως, αλλά και γενικότερα της λαϊκής ζωής. Για την πρώτη περίπτωση το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα υπαίθρια μουσεία, όπως το Skansen (1891), έργο του Artur Hazelius, του εμπνευστή των «εθνογραφικών εκθέσεων», δηλαδή των ταμπλώ-βιβάν που παρίσταναν παραδοσιακές σκηνές του σκανδιναβικού λαϊκού βίου, με τις οποίες συμμετείχε η Σουηδία σε διεθνείς εκθέσεις, όπως π.χ. το 1878 στο Παρίσι, όπου εκτέθηκαν δείγματα κατοικιών από τις γαλλικές αποικίες, ή σε προηγούμενη διεθνή έκθεση του 1867, πάλι στο Παρίσι, όπου διάφορες χώρες έστησαν εκθέσεις με δείγματα της εθνικής τους αρχιτεκτονικής. Στην ίδια κατεύθυνση ιδρύθηκε στη Δανία το Frilandsmuseet στο Lingby (1897-1901), φυσικό σχεδόν επακόλουθο όχι μόνον του γειτονικού εθνικού προτύπου, αλλά και της λειτουργίας του Τίβολι, του γνωστού πάρκου διασκέδασης στην Κοπεγχάγη ή της Έκθεσης Καλών Τεχνών στην ίδια πόλη το 1879, ενώ στην Έκθεση Χιλιετίας που έγινε στη Βουδαπέστη (1896-97) παρουσιάστηκε το «εθνογραφικό χωριό», δηλαδή η δειγματοληπτική αναπαράσταση ενός τυπικού «ουγγρικού» χωριού. Από την άλλη μεριά, τα οικομουσεία, συγγενής παραλλαγή των υπαίθριων και γενικότερα των εθνικών λαογραφικών μουσείων, ακολούθησαν, ως ένα σημείο, τον ίδιο περίπου δρόμο σε σχέση με την αρχική ιδέα και την αρχική συλλογή εκθεμάτων. Σταθερό πρότυπο ήταν πάντα το Σκάνσεν. Σ' αυτήν την κατεύ-

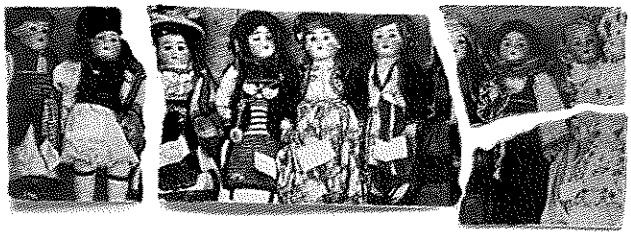

θυνση στήθηκε π.χ. το musée de terroir, «μουσείο της γης» ή μουσείο της αγροτικής ζωής, δηλαδή η έκθεση με θέμα τη γαλλική αγροτική ζωή που παρουσίασε μια ομάδα δασκάλων στη Διεθνή Έκθεση του 1937 στο Παρίσι. Η συγκεκριμένη έκθεση, όπως και άλλες παρόμοιες, οι οδηγίες από κεντρικά εθνογραφικά μουσεία (όπως π.χ. το Τροκαντερό) και η καθοδήγηση από ακαδημαϊκούς λαογράφους οδήγησαν στη δημιουργία είτε περιφερειακών μουσείων, όπως το Museon Arlaten του Frédéric Mistral στην Αρλ, είτε τοπικών, αγροτικών και κατά κάποιον τρόπο θεματικών μουσείων, όπως π.χ. το οικομουσείο της κοινότητας le Creusot-Montceau-les-Mines (1974).[26]

Η εθνογραφική συλλογή: πρακτικές και προγράμματα

Η εξειδίκευση των εθνογραφικών συλλογών που εξυπηρέτησε τους στόχους των ειδικών μουσείων, οφείλεται όχι μόνο στο ότι για τη συγκρότηση και την ανασυγκρότησή τους υπήρχε εξ αντικειμένου δυνατότητα επιλογής από την πληθώρα των συλλογών και των αντικειμένων που κυκλοφορούσαν στον περιβάλλοντα χώρο, αλλά και σε κάτι ακόμη πιο σημαντικό, στο γεγονός της προοδευτικής επιστημονικής εξειδίκευσης των ίδιων των μουσείων και των επιστημών που σχετίζονται με αυτά.

Εθνολογικές και λαογραφικές συλλογές είχαν ήδη αρχίσει να συγκροτούνται συστηματικά από τον 18ο αιώνα και ορισμένες από αυτές αποτέλεσαν κατά την επόμενη περίοδο τμήματα μεγάλων μουσείων, όπως, π.χ. το Εθνογραφικό Τμήμα του Βρετανικού Μουσείου (1753) ως την ίδρυση του Museum of Mankind (1970), η εθνογραφική συλλογή (1840) του Εθνικού Μουσείου της Δανίας (1816) και το Αρχαιολογικό και Εθνολογικό Μουσείο Peabody (1866) στις ΗΠΑ, η εθνογραφική συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου της Μαδρίτης (1895) ως την ίδρυση του Μουσείου της Αμερικής (1941), η Λαογραφική Συλλογή του Μουσείου Μπενάκη (1931) κ.ά. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1830 και με αυξανόμενη συχνότητα ιδρύονται ειδικά εθνογραφικά μουσεία, όπως π.χ. το Εθνογραφικό Μουσείο της Ακαδημίας Επιστημών της Πετρούπολης (1836), τα Εθνολογικά Μουσεία του Λέυντεν (1837), της Κοπεγχάγης (1841), του Κεμπέκ (1842), της Ουάσινγκτον (1846), του Γουέλινγκτον (1865), του Βερολίνου (1873-1886), του Παρισιού (1878), της Οξφόρδης (1883), και τα Λαογραφικά Εθνογραφικά μουσεία της Βουδαπέστης (1847), της Στοκχόλμης (1872), της Αθήνας (1884), της Κοπεγχάγης (1895), της Βιένης, της Αρλ (1899) κ.ά. Από τις αρχές του 20ού αιώνα πολλαπλασιάζονται τα εθνογραφικά μουσεία σε Ευρώπη και ΗΠΑ, και αργότερα και σε άλλα μέρη του κόσμου, και εμφανίζεται μεγάλος αριθμός περιφερειακών και τοπικών λαογραφικών μουσείων και βέβαια τα Heimatsmuseen («πατριωτικά μουσεία»). Παρόλο που δεν υπάρχουν ακριβείς στατιστικές μπορούμε να υποθέσουμε πως ο αριθμός των εθνογραφικών μουσείων και ειδικότερα των λαογραφικών μουσείων υπήρξε υψηλός και σήμερα είναι ακόμη υψηλότερος.[27]

Οι αριθμοί μοιάζουν υπερβολικοί, ωστόσο είναι απολύτως ενδεικτικοί της γενικότερης κατάστασης στην οποία συνετέλεσε και η ίδρυση εθνολογικών και λαογραφικών εταιρειών (Παρίσι 1799 και 1838, Λονδίνο 1843, Νέα Υόρκη 1842, Βερολίνο 1851, Αθήνα 1881 και 1908) και συλλόγων. Οι επιστημονικές και άλλες εταιρείες, η σαφής στροφή του κόσμου προς τα «εξωτικά» και τα «εθνικά», τα «πατριωτικά» και τα «τοπικά» (που καταγράφεται άλλωστε στην επιτυχία που είχαν αυτά τα θέματα-θεάματα στις διεθνείς και τοπικές εκθέσεις) δημιούργησαν ένα γενικότερο ρεύμα ενδιαφέροντος για «συλλογή». Συντάχτηκαν προγράμματα, δημοσιεύτηκαν οδηγίες για τη συναγωγή υλικού, ενισχύθηκε η ίδρυση πανεπιστημιακών θέσεων, οργανώθηκαν εκδηλώσεις.

Όλη αυτή η πυρετώδης κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα περί τα «εθνογραφικά», που εντάσσεται στο γενικότερο πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό κλίμα της εποχής, ενισχύθηκε με κάθε τρόπο από τις αποικιοκρατικές και από τις εθνικές κυβερνήσεις και από θεσμικούς παράγοντες, που αντιλαμβάνονταν τη σημασία και της έρευνας εαυτών τε και αλλήλων και της συλλογής πληροφοριών, στοιχείων και αντικειμένων για κάθε χρήση. Βέβαια, ήδη από το β΄ μισό του 18ου αιώνα, οι αποικιοκρατικές αυτοκρατορίες είχαν αρχίσει να επιδίδονται σε μια όλο και σκληρότερη συγκρουση διά των συλλογών, παρόλο που οι εξερευνητικές αποστολές αποκτούσαν όλο και πιο έντονα το χαρακτήρα επιστημονικών αποστολών. Οι υπάλληλοι των κυβερνήσεων κατέφθαναν όχι μόνον στις αποικίες, αλλά και στην επαρχία, εφοδιασμένοι με οδηγίες για τη συλλογή πληροφοριών. Λόγου χάρη, οι Ισπανοί ηγεμόνες χρηματοδοτούσαν την οργάνωση ειδικών αποστολών στην Αμερική για την επιστημονική συγκέντρωση δεδομένων και δειγμάτων για τις φυσικές επιστήμες, αλλά και εθνογραφικών αντικειμένων για να εμπλουτιστούν οι βασιλικές συλλογές. Ο Γουλιέλμος Α΄ της Ολλανδίας έστελνε επιστήμονες και λογίους σε υπερπόντια ταξίδια για να συλλέγουν πληροφορίες και αντικείμενα (ίσως γι' αυτό οι συλλογές του Rijksmuseum voor Volkenkunde του Λέυντεν διακρίνονται για την

ποιότητα του συνοδευτικού πληροφοριακού εθνογραφικού υλικού) χρήσιμα για το κράτος και τις υποθέσεις του, ενώ οι κρατικές (και διακρατικές) εμπορικές εταιρείες συγκέντρωναν επίσης πληροφορίες και εθνογραφικό υλικό για τα αντικείμενα που εμπορεύονταν. Από τους επίσημους συλλογείς εθνογραφικού υλικού, που κινούνταν στα όρια μιας αποστολής με εθνική σημασία, ξεχωρίζουν ο θαλασσοπόρος-εθνογράφος Louis Antoine de Bougainville και ο θαλασσόπορος-συλλέκτης James Cook, η ιστορία της εθνογραφικής συλλογής του οποίου δείχνει την εποχή: διαλυμένη σε επιμέρους «συλλογές» στεγάζεται σήμερα σε διάφορα μουσεία (Elsner – Cardinal 1994: 116-136, Degli – Mauzé 2000: 36-51).

Οι συγκεκριμένες διεργασίες γέννησαν, εκτός από εθνογραφικές συλλογές και μουσεία, και ερευνητές και ερευνητικά κονδύλια, ειδικότητες και ειδικούς, ταξινομήσεις και αρχεία, δημοσιεύσεις και δημοσιότητα, και μαζί νέες ανάγκες και νέες απαιτήσεις, σε σχέση με την κατάσταση των συλλογών και των μουσειακών αντικειμένων, την επεξεργασία τους και τη συμπλήρωση των «κενών» με την επιστημονική ερευνητική συλλογή νέων συλλογών. Η συστηματική συλλογή εθνογραφικών αντικειμένων ως αυτοτελές έργο με ειδική μέθοδο, ειδικό στόχο και ειδικούς διαχειριστές ξεκίνησε το 1870-1880. Η μέθοδος που επιλέχθηκε ήταν η επιτόπια έρευνα που προσέλαβε έκτοτε την ιδιαίτερη μορφή της εθνογραφικής-μουσειολογικής συλλογής πληροφοριών και αντικειμένων με τη διοργάνωση διεπιστημονικών, ομαδικών και αποτελεσματικών αποστολών.

Οι όροι του παιχνιδιού άλλαξαν. Στη Γαλλία ο Edmé Jomard είχε αρχίσει, από το 1829, να εκπονεί ένα μεγαλόπνοο σχέδιο για τη δημιουργία ενός κεντρικού εθνογραφικού μουσείου στο Παρίσι, το οποίο θα οργάνωνε συστηματικές επιτόπιες αποστολές για να συλλέγει αντικείμενα και υλικό από όλο τον κόσμο και κυρίως «τεχνουργήματα που φωτίζουν τα ήθη και τα έθιμα άγνωστων εθνών και πληθυσμών» (Noël 1987: 140-147, Diaz 1991: 105-138, 187-194). Οι Γάλλοι λαογράφοι του β΄ μισού του 19ου αιώνα, ο E.T. Hamy και ο P. Sebillot, εφάρμοσαν εν μέρει τις συλλεκτικές ταξινομήσεις του Jomard, αλλά το πρόγραμμά του δεν υλοποιήθηκε ούτε όταν άρχισαν να οργανώνονται από τους Paul Rivet και Georges Henri Rivière οι μεγάλες γαλλικές εθνογραφικές αποστολές του Τροκαντερό και, αργότερα, του Μουσείου του Ανθρώπου (Musée de l'Homme) και του Εθνικού Μουσείου Λαϊκών Τεχνών και Παραδόσεων (musée national des Arts et Tradition populaires), με πρώτη και πλέον γνωστή την αποστολή Ντακάρ-Τζιμπουτί 1931· αποστολή εθνογραφική, με επικεφαλής τους Marcel Griaule, Michel Leiris και τους André Schaefflner και G.-L. Roux, διήρκεσε 22 μήνες, πέρασε από 15 χώρες και από πλήθος ιθαγενών κοινωνιών και συγκέντρωσε 3600 εθνογραφικά αντικείμενα και άφθονο εθνογραφικό υλικό, που όλα τους ταξινομήθηκαν αμέσως στις συλλογές του Τροκαντερό, ενώ μια πλούσια συλλογή ζωγραφικών έργων, χειρογράφων και φυλαχτών πήγε στην Εθνική Βιβλιοθήκη (Leiris 1996). Όμως, ας προσέξουμε, ο J. Jamin (1996: 26) αποκαλεί τη συγκεκριμένη συλλογή «le butin»: κέρδος και όφελος, αλλά μαζί και λεία ή λάφυρα.

Ο A. Pitt-Rivers, που είχε συλλέξει μόνος του μια περίφημη συλλογή όπλων, τελετουργικών αντικειμένων και εργαλείων, τα οποία είχε ταξινομήσει τυπολογικά και ερμηνευτικά, έτσι ώστε να αποδεικνύεται εξελικτικά η πρόοδος του πολιτισμού από πολύ απλές σε πιο σύνθετες μορφές, παραχώρησε με δωρεά μια έτοιμη εθνογραφική συλλογή στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης για να δημιουργηθεί, το 1883, το μουσείο που φέρει το όνομά του (Stocking 1985: 15-48, Slaney 1989: 217). Ενώ ο Franz Boas, που θεωρούσε πως η ταξινόμηση των συλλογών δεν συνιστά ερμηνεία και κάθε μουσειακή έκθεση δεν είναι παρά μία από τις πολλές ιστορίες που μπορούν να πουν τα αντικείμενα στο μουσείο, υποστήριζε πως οι εθνογραφικές μουσειακές συλλογές πρέπει να ταξινομούνται κατά πολιτισμικές περιοχές και πως η συλλογή εθνογραφικών δεδομένων και αντικειμένων πρέπει να στηρίζεται σε συμμετοχική επιτόπια έρευνα, την οποία και εφάρμοσε με συνέπεια, όπως άλλωστε και οι μαθητές του και οι μαθητές των μαθητών του. Στην αποστολή Jesup στο Β. Ειρηνικό (1897-1902), ο Boas και οι συνεργάτες του συγκέντρωσαν αρκετές χιλιάδες εθνογραφικά αντικείμενα και πολύτιμο εθνογραφικό υλικό για το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας της Νέας Υόρκης. Το μουσείο, που είχε χρηματοδοτήσει την εθνογραφική αποστολή, του ανέθεσε στη συνέχεια την επεξεργασία όλων των εθνογραφικών του συλλογών, καθώς και την οργάνωση της μόνιμής του έκθεσης. Ο Boas άλλωστε είχε αναλάβει να διεκπεραιώσει και τη γενικότερη προβολή εθνογραφικού υλικού, προσφέροντάς το ως θέαμα σ' ένα πολύ ευρύτερο κοινό επισκεπτών, όπως π.χ. στη Διεθνή Έκθεση στο Σικάγο το 1892, όπου παρουσίασε, κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα αλλά με επιστημονική μέθοδο, «σκηνές δρόμου», «αναπαραστάσεις τόπων και καταστάσεων» και τα περίφημα ομαδικά «ζώντα εκθέματα» (life-group exhibits). Οι μέθοδοι του Boas υπήρξαν πρωτοποριακές και καταστατικές τόσο για την ανθρωπολογία και την εθνογραφία, όσο και για τη (μετέπειτα) εθνογραφική μουσειολογία (Jacknis 1985: 75-11).

Στην πραγματικότητα, ο Boas μετέφερε στην αμερικανική ανθρωπολογία του 20ού αιώνα τα μηνύματα της γερμανικής ανθρωπολογίας του β΄ μισού του

19ου αιώνα, και ιδίως τις θεωρίες του δασκάλου του, Adolf Bastian, κοντά στον οποίο είχε δουλέψει και είχε διδαχτεί μουσειακές πρακτικές. Ωστόσο, εκείνος που κατεξοχήν προώθησε την εθνογραφική συλλογή των μουσειακών συλλογών υπήρξε ο Leo Frobenius, ο οποίος οργάνωσε, από το 1905 έως τη δεκαετία του 1930, δώδεκα εθνογραφικές αποστολές στην Αφρική, με στόχο τη συλλογή δεδομένων και αντικειμένων. Γνωστότερη είναι η πρώτη από αυτές στο εσωτερικό της Κεντρικής Αφρικής (1905-1909), στις διεκδικούμενες από διάφορες αυτοκρατορίες περιοχές του ποταμού Κονγκό. Η αποστολή κράτησε πάνω από δύο χρόνια και απέφερε 8000 μουσειακά αντικείμενα και πλούσιο εθνογραφικό υλικό καταγραμμένο, φωτογραφημένο και ηχογραφημένο. Οι συλλογές και το υλικό (Afrika Archiv) του Frobenius βρίσκονται σήμερα σε διάφορα εθνολογικά μουσεία, όπως της Βρέμης, της Φρανκφούρτης κ.ά.

Αντίθετα, κατευθείαν στον εντολέα και χρηματοδότη της επιχείρησης, το Βρετανικό Μουσείο, αποδόθηκαν τα χιλιάδες μουσειακά αντικείμενα και το εκτενέστατο εθνογραφικό υλικό που συγκέντρωσε η αγγλική αποστολή με επικεφαλής τον Emil Torday (Mack χ.χ.έ.), την ίδια περίπου εποχή (1907-1909), με την εκδήλωση των γερμανικών εθνογραφικών ενδιαφερόντων και συμφερόντων και στην ίδια περιοχή, που είχε ζήσει πολλές περιπέτειες από το διαμελισμό της Αφρικής (1870) και τα συγκρουόμενα αποικιοκρατικά συμφέροντα, την εξάπλωση των φυτειών καουτσούκ και τη λειτουργία των διεθνικών εταιρειών παραγωγής και εμπορίας του και, βέβαια, δεν είχε συνέλθει ακόμη από τις συνέπειες της βρετανικής εκστρατείας κατά των Ένδο και τη δήωση της Μπενίν το 1897.

Σ' αυτές τις πρώτες, καταστατικές για τη συνέχεια, εθνογραφικές αποστολές συλλογής αντικειμένων για τα εθνογραφικά μουσεία χρησιμοποιήθηκαν οι νόμιμες και σωστές μέθοδοι, όπως τις καθόριζε το γράμμα της εποχής, το πνεύμα της οποίας δεν απέκλειε ούτε την υπεξαίρεση της ιθαγενούς κληρονομιάς διά χειρός ιθαγενών μεσαζόντων ούτε κάποιες λαθροχειρίες από μεριάς των επιστημόνων. Στα ημερολόγια, π.χ. του Leiris και άλλων ή σε περιγραφές ωραιοποιημένων καταστάσεων βλέπουμε εθνογράφους να αποσπούν επιτήδεια ακόμη κι όσα δεν τους επιτρέπεται να αγγίξουν (Price 2001α: 68-81). Το σύνθημα τότε ήταν «αγοράζουμε (ή παίρνουμε) μαζικά τα ωραία πράγματα των αγρίων ή των αδαών επιγόνων τους για να τα σώσουμε από την καταστροφή και τα αποθηκεύουμε στα μουσεία μας». Οι συλλογές συγκροτούνταν με αντικείμενα που ήταν λεία, λάφυρα ή προστατευόμενα είδη. Το ίδιο το χέρι της επιστήμης που άλλοτε είναι θωπευτικό κι άλλοτε μακρύτερο απ' όσο πρέπει, οδηγεί κάποτε σε εκείνο που αποδοκίμαζε ο A. van Gennep (Degli – Mauzé 2000: 69): τον «παράξενο τρόπο να πράττεις την επιστήμη».

Όμως, ακόμη και όταν οι ιθαγενείς θέτουν εαυτούς στην υπηρεσία των μουσείων,[28] ακόμη και όταν οι πρωτοπορίες της τέχνης και της επιστήμης «ανακαλύπτουν» τα εθνογραφικά αντικείμενα, αποκαλύπτονται μπροστά τους και τα επιλέγουν για να τα εκθέσουν, να τα συλλέξουν και να τα χρησιμοποιήσουν ως «πρωτόγονη τέχνη» και «τέχνη των πρωτόγονων» (ο Πικασσό, ο Ντερέν, ο Ματίς, ο Μπρετόν, ο Απολλιναίρ, ο Ελυάρ, ο Στήβενσον, αλλά και ο Φρόυντ, ο από προαίρεση συλλογέας που έγινε εκ πεποιθήσεως συλλέκτης, και πλήθος άλλοι ερασιτέχνες ειδήμονες των εθνογραφικών συλλογών), δεν μπορούν εύκολα να ξεχαστούν τα λόγια του Frobenius: «Είναι γερασμένη και βάναυση αυτή η ψυχή της Αφρικής, αλλά οι φόρμες της έχουν ευγένεια και βάρος! Η Αφρική μπορεί να μας δώσει πολλά ακόμη» (Degli – Mauzé 2001: 83), που δείχνουν ξεκάθαρα τη σχέση ανάμεσα στους «πολιτισμούς-πομπούς» εθνογραφικών αντικειμένων και τους «πολιτισμούς-δέκτες» μουσειακών συλλογών.

Παρόλο που, από πολλές απόψεις, το αξίωμα «ο κόσμος είναι δικός μας» εξακολουθεί να είναι κυρίαρχο (Price 2001α: 79), αφού κατευθύνει την αγορά της «πρωτόγονης τέχνης», οργανώνει την ιθαγενή παραγωγή και το διεθνές εμπόριο έθνικ ειδών, αλλά και τραβάει, όταν χρειάζεται, τα νήματα της ερασιτεχνικής και της επιστημονικής συλλεκτικής διαδικασίας, ωστόσο, οι εθνογραφικές συλλογές του 19ου και κυρίως του 20ού αιώνα δεν μοιάζουν ούτε με τα συνάγματα των (εθνογραφικών) συλλογών του παρελθόντος ούτε με συνονθυλεύματα του μακρινού και του πολύ κοντινού μας παρελθόντος, τότε που τα πιο «κοινά» πετάγονταν κατευθείαν, τα πιο «καλλιτεχνικά» γίνονταν ασυζητητί εκθέματα και τα απλώς «πολύτιμα» κατέληγαν σε χυτήρια ή κομματιάζονταν στα εξ ων είχαν συντεθεί για να χρησιμεύσουν σε πιο «εξευγενισμένες» ή «ωφέλιμες» λειτουργίες.[29] Η συλλογή ακολουθεί πια τους κανόνες της επιστήμης.[30]

Οι επιστημονικές συλλογές αντικειμένων, που συνοδεύονται από εθνογραφικά δεδομένα και από στοιχεία που προκύπτουν από την επεξεργασία τους, έπαιξαν (και παίζουν) πρωτεύοντα ρόλο στη δημιουργία εθνογραφικών μουσείων, αλλά σ' ένα βαθμό και στη συγκρότηση και την ανάπτυξη ενός νέου πεδίου μελέτης του ανθρώπου, σε όλη του τη διαφορετικότητα και την ενότητα, που έχει θέσει ως στόχο

του τη διερεύνηση της (των) ταυτότητας (ταυτοτήτων) και της (των) διαφοράς (διαφορών). Στο πεδίο αυτό κινούνται επιστημονικές πρακτικές, όπως η ανθρωπολογία ή εθνολογία και η λαογραφία, καθώς και συγγενείς τους επιστημονικές πρακτικές (Stocking 1985: 6-13). Εδώ και δύο αιώνες, ο βίος της επιστήμης, ο βίος της εθνογραφικής συλλογής και ο βίος της μουσειακής πράξης είναι βίοι παράλληλοι. Όσο αναπτύσσεται η ακαδημαϊκή έκφραση αυτού του επιστημονικού πεδίου, τόσο φαίνεται να κυριαρχεί (αν όχι πραγματικά, πάντως ρητορικά και επικοινωνιακά) *και* στο χώρο των λέξεων και των θεωριών *και* στο χώρο των πραγμάτων, των ερμηνειών και των χρήσεων τους. Στην Ελλάδα, π.χ. η λαογραφία αναπτύχθηκε παράλληλα με την εθνογραφική συλλεκτική και μουσειακή πράξη, ωστόσο η ακαδημαϊκή κυριαρχία στο χώρο είναι περισσότερο από εμφανής. Αν ισχύει πάντως, έστω υπό όρους και κατά περίπτωση, πως μαθαίνουμε περισσότερα για την ανθρωπολογία-εθνολογία και λαογραφία στα μουσεία παρά από τα πανεπιστήμια, τότε το τι κάνουν και τι πρέπει να κάνουν τα εθνολογικά και λαογραφικά μουσεία επηρεάζεται από, και επηρεάζει με τη σειρά του, το μέλλον της ανθρωπολογικής και λαογραφικής θεωρίας και πρακτικής, αλλά και τον προγραμματισμό της πολιτιστικής πολιτικής σε σχέση με το επιστημονικό της αντικείμενο: τις τοπικές, εθνικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ταυτότητες, τη διαχείριση της διαφοράς και τις στρατηγικές χειρισμού σε ζητήματα πολιτισμικής κληρονομιάς και παράδοσης.

Σ' αυτήν τη δύσκολη και δυσχειραγώγητη διαδικασία, όπου δεν έχουν θέση ούτε οι κωφεύοντες (οι απόηχοι του συνθήματος «διά την περισυλλογήν παντός αντικειμένου, σχέσιν έχοντος προς τας εθνολογικάς παραδόσεις και τοπικά έθιμα της τε δούλης και ελευθέρας Ελλάδος» ακούγονται ακόμη) ούτε, βέβαια, οι αδιαφορούντες. Το έργο απαιτεί εργασία και συνεργασία που προϋποθέτουν άλλου είδους φιλοδοξίες από τις προσωπικές. Οι εθνογραφικές μουσειακές συλλογές προσφέρουν το έδαφος για μια δημιουργική συνεργασία της ανθρωπολογίας και της μουσειολογίας, ακριβώς επειδή η ιστορία, οι ιστορίες τους επιτρέπουν πολλαπλές αναγνώσεις και σύνθετες εκθεσιακές χρήσεις εντός των μουσείων και πέρα από αυτά.

Συλλογές και συλλογισμοί

Το σύνθημα χτες ήταν «τα συλλέγουμε για να τα διασώσουμε», αλλά η ίδια η συλλογή από μιαν άποψη μοιάζει με υπεξαίρεση. Το σύνθημα έως σήμερα είναι «συλλέγουμε για να διαφυλάξουμε, να μελετήσουμε, να εκθέσουμε, να γνωρίσουμε, να κατανοήσουμε» το πιο πρωτότυπο, πιο εύθραυστο και πιο

σπάνιο υλικό που αποτελείται από εκείνες τις μοναδικές εκφράσεις της ιστορίας της φύσης και του πολιτισμού που αναφέρονται σε κόσμους που εξαφανίστηκαν ή απειλούνται με εξαφάνιση και που εγγίζουν τη συλλογική μνήμη του κάθε ανθρώπου. Όμως, όπως το μουσείο δεν είναι τόπος για την υλοποίηση συνθημάτων ή βωμός για να υποσχόμαστε την τήρηση των κανόνων ούτε ναός ούτε θησαυρός ούτε σχολείο, έτσι και οι συλλογές και τα ορατά αντικείμενα που τις συγκροτούν δεν είναι λείψανα ούτε βέβαια απλώς σύμβολα ή σημεία που αναφέρονται σε κάποια μη ορατή σημασία (Clifford 1985 και 1999, Kirshenblatt-Gimblett 1991, Deotte 2000). Οι συλλογές, όταν εγκαθίστανται στο «μη τόπο» του μουσείου μετατρέπονται σε «μουσειακές συλλογές», που ζουν στο εξής σε μια μετέωρη χρονικότητα, σε μια χρονικότητα εν απορία, όπως εκείνη που περιγράφει ο Malraux, όταν κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε «τέχνη εκ προορισμού» και «τέχνη εκ μεταμορφώσεως», για να μιλήσει για τη μεταμόρφωση που υφίστανται τα αντικείμενα στο μουσείο (Price 2001α: 88, Déotte 2000: 36-38). Οι συλλογές και τα συλλεγέντα, ιδίως αυτά που έχουν εθνογραφικό χαρακτήρα, δεν παύουν να μιλούν, να επικοινωνούν και να λένε ιστορίες, ακόμη κι όταν εμφανίζονται σε νέες συνθέσεις ή όταν καλούνται να μιλήσουν αλλιώς, ακόμη κι όταν διαμελίζονται ή αλλάζουν σχήμα και μορφή ή πλαίσιο αναφοράς. Το παράδειγμα του εκθεσιακού χειρισμού εθνογραφικών αντικειμένων ως έργων τέχνης, «πρωτόγονης», «παραδοσιακής», «λαϊκής», «ανώνυμης» κ.τ.τ., δείχνει μια συστηματική προσπάθεια απο-συγκειμενοποίησης, δηλαδή ιστορικής ή και πολιτισμικής κάθαρσης του εθνογραφικού αντικειμένου, το οποίο στη συνέχεια προβάλλεται (απλώς;) ως «αριστούργημα» (Price 2001α: 82-99). Όμως, τελικά, η ταυτότητα του εθνογραφικού αντικειμένου ή της εθνογραφικής συλλογής ποτέ δεν μηδενίζεται, ούτε όταν το αντικείμενο ξεριζώνεται ή ουδετεροποιείται ή στερείται την ετερότητά του. Και είναι ακριβώς η συλλεκτική του ταυτότητα που επιτρέπει να αποκαθίσταται η σχέση ανάμεσα σ' αυτό που ήταν ένα αντικείμενο και σ' αυτό που γίνεται ένα μουσειακό απόκτημα και έκθεμα, και συνθέτει στο εξής το μουσειακό του βίο από το αρχείο στην αποθήκη, από την αποθήκη στην προθήκη και αντιθέτως.

Στο ιδρυτικό καταστατικό, στο οργανόγραμμα, στις συλλογές, στο πρόγραμμα, στις εκθέσεις, στις δραστηριότητες και στους προγραμματισμούς κάθε μουσείου, αλλά και σε πιο αυθόρμητα ή τυχαία φανερώματα της παρουσίας και της λειτουργίας του, εκτός από την ιστορία του και την ιστορία των επιστημονικών πεδίων που σχετίζονται με αυτό, μπο-

ρούμε να ψαύσουμε την ταυτότητα της συλλογής ή των συλλογών του για να μιλήσουμε για την ανθρωπολογία του, δηλαδή για τις αντιλήψεις σχετικά με το τι είναι, τι κάνει, με τι μέσα, με ποιους τρόπους και γιατί. Η ανανέωση του εθνογραφικού μουσείου δεν εξαρτάται μόνον από τις προθέσεις των ιδρυτών και των διαχειριστών του ούτε από την αύξηση των επισκεπτών, την απόδοση των πωλητηρίων, την επιτυχία των εκπαιδευτικών του προγραμμάτων και παιχνιδιών ή τα πολυδάπανα κτιριολογικά του προγράμματα. Η σύγχρονη αντίληψη για τη διαχείριση των εθνογραφικών συλλογών δεν είναι αποτέλεσμα απλώς μιας μοντέρνας μουσειολογικής και μουσειογραφικής τεχνολογίας ούτε και της υιοθέτησης μοντέρνας θεματολογίας και εκθεσιακών και επικοινωνιακών στρατηγικών. Είναι το προϊόν μιας περίσκεψης και μιας συζήτησης και διαμάχης σχετικά με τις μουσειακές συλλογές, ενός διαλόγου, όπου συνυπολογίζεται η πρότερη και η τωρινή χρήση τους στα εθνογραφικά μουσεία ή στα μουσεία του πολιτισμού ή των πολιτισμών, αλλά και η προβλεπόμενη μελλοντική διαχείρισή τους από αυτά (Clifford 1999, Ames 1992, Macdonald – Fyfe 1996).

Από αυτήν την άποψη το πώς μπορούν να ανακατανέμονται, να ανασυντίθενται και να χρησιμοποιούνται αποτελεσματικά στα μουσεία οι συλλογές είναι πολύ πιο ενδιαφέρον πρόβλημα από το πώς (και από πού) θα εισαχθούν νέες συλλογές στα εθνογραφικά (ανθρωπολογικά / εθνολογικά και λαογραφικά) μουσεία. Τώρα που οι σκονισμένες αποθήκες ξεκλειδώνονται, οι σκοτεινές προθήκες φωτίζονται, τα εφτασφράγιστα αρχεία δικτυώνονται, οι πόρτες ανοίγουν, οι κλέφτες σιωπούν και οι νοικοκύρηδες σηκώνουν περήφανα το κεφάλι, τώρα που τα εκθέματα άρχισαν να μιλούν τις αλλότριές τους γλώσσες, οι ιστορίες των συλλογών άρχισαν να ακούγονται και παραέξω, οι αφηγήσεις πληθαίνουν, όπως και οι αφηγητές, οι εικόνες, οι ήχοι, οι χώροι καλούν όχι πια σε μέθεξη ή ενσυναίσθηση, αλλά σε επικοινωνία και σε διάλογο. Βρισκόμαστε απέναντι σε συζεύξεις, συνθέσεις και συγκερασμούς που ήταν αδιανόητα σε άλλες εποχές, απέναντι σε καταστάσεις που θέτουν εν αμφισβητήσει ταυτότητες, διαφορές και διακρίσεις που ταλάνισαν την επιστήμη, το μουσείο και, κυρίως, τις ίδιες τις συλλογές.

Το πρόβλημα της ιδεολογικής χρήσης των συλλεκτικών συλλογών στο μουσείο δείχνουν οι τύχες της Αφρικανικής Συλλογής Ward στο Smithsonian Institution και ειδικότερα στο Εθνικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στην Ουάσινγκτον.[31] Η συλλογή αποτελούνταν από πρωτότυπα αφρικανικά αντικείμενα και γλυπτά κυρίως από περιοχές του Κονγκό, και από γλυπτά, αφρικανικής εμπνεύσεως, έργα του καλλιτέχνη-συλλέκτη-δωρητή. Η έκθεση της συλλογής, που εγκαινιάστηκε το 1922 ως μόνιμη έκθεση του μουσείου, παρουσίαζε τον ιδιότυπο αλλά χαρακτηριστικό «διάλογο» ή μονόλογο του δυτικού καλλιτέχνη με την «αφρικανική ή νέγρικη τέχνη» και με την «αφρικανικότητα». Ωστόσο, το 1961, όταν η απο-αποικιοποίηση της Αφρικής οδηγούσε στην κατά κύματα δημιουργία ανεξάρτητων κρατών και λαών και έδινε το στίγμα για την απο-εξωτικοποίηση των «αφρικανικών συλλεκτικών θησαυρών», η έκθεση ήταν πια αδιανόητη και πολιτικά επιλήψιμη. Έτσι η έκθεση αποκαθηλώθηκε, η συλλογή διαλύθηκε και τα μεν εθνογραφικά αντικείμενα ενσωματώθηκαν στις διάφορες αφρικανικές συλλογές του Μουσείου, τα δε γλυπτά του Ward αποθηκεύτηκαν στα ενδότερα.

Σε αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε η δημιουργική επανάχρηση της εθνογραφικής συλλογής του Birmingham Museum and Art Gallery στην έκθεση «Αίθουσα 33: πεδίο συνάντησης πολιτισμών» (1990). Η εν λόγω συλλογή είχε συγκροτηθεί στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα από αντικείμενα που συνέλεξαν οι Φίλοι του Μουσείου, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν μέλη της μέσης και ανώτερης τάξης και είτε είχαν συμβάλει στα νιάτα τους στη λειτουργία της αποικιοκρατικής μηχανής της αυτοκρατορίας είτε είχαν ταξιδέψει σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της, για να πουλήσουν τα «made in Birmingham» προϊόντα της μεταλλουργίας, για την οποία φημιζόταν το Μπέρμινγχαμ. Στη δεκαετία του 1980, όμως, η πόλη και ο κόσμος της είχαν αλλάξει: οι μακρινές χώρες της επικράτειας ήταν από χρόνια ανεξάρτητα κράτη, το Μπέρμινγχαμ πάλευε με τους υψηλούς δείκτες ανεργίας και η σύνθεση του πληθυσμού του μεταβαλλόταν άρδην από ισχυρά μεταναστευτικά κύματα, κυρίως από τις πρώην αποικίες. Η συντονίστρια της έκθεσης Jane Peirson Jones (Karp κ.ά. 1992: 221-241) μελέτησε την ιστορία της πόλης, της περιόδου και της συλλογής, αλλά και τις πολύτροπες χρήσεις των αντικειμένων της, για να σχεδιάσει την έκθεση που έγινε γνωστή ως το πείραμα της «Αίθουσας 33», μια πρωτότυπη, λειτουργική, κριτική, διαλεκτική, προβληματισμένη και προκλητική εκθεσιακή πρόταση που δείχνει τα αντικείμενα να μιλούν για τις αποικίες, για την αποικιοκρατία, για τους συλλέκτες, για τη συλλογή, για τα συλλεγέντα, για τους επισκέπτες, για τους ενδιαφερόμενους, που «μιλάει την άλλη ιστορία» της εθνογραφικής συλλογής και χρησιμοποιεί τα εθνογραφικά τεχνουργήματα, για να ερευνήσει τον υβριδικό χαρακτήρα που έχουν οι πολιτισμικές κληρονομιές για όλους εκεί-

νους που τις διεκδικούν στο όνομα μιας διαφοροποιημένης ανάγνωσης της ιστορίας.

Οι ανθρωπολόγοι που χρησιμοποιούν τις εθνογραφικές μουσειακές συλλογές, για να μιλήσουν όχι εν ονόματι ή στη θέση των άλλων, αλλά *για τους άλλους*, για την ετερότητα και για τη διαμεσολάβηση της διαφοράς, προτείνουν λύσεις που οδηγούν στην ανατροπή της λογικής βάσει της οποίας έχουν συγκροτηθεί οι συλλογές και λειτουργούν τα εθνολογικά και τα λαογραφικά μουσεία. Αυτή η προσέγγιση όχι μόνον επιτρέπει να ακούγεται η φωνή των άλλων, αλλά και απαντά προσκαλώντας σε διάλογο όσους προτείνουν πιο ριζοσπαστικές λύσεις ή και μια συνολική άρνηση του είδους «Σας ευχαριστούμε γι' αυτό, αλλά θέλουμε να γυρίσουμε σελίδα» (Ames 1992: 146 και γενικά 138-150). Το μουσείο προτείνεται ως χώρος διαλόγου πάνω στο θέμα «σε ποιον ανήκουν οι (εθνογραφικές) συλλογές». Αν ο ένας δρόμος είναι η διεκδίκησή τους, ο άλλος οδηγεί στον έλεγχο του πεδίου χειρισμού των εθνογραφικών συλλογών, δηλαδή στο μουσείο και στην έκθεση. Οι αυτόχθονες του Καναδά και της Νέας Ζηλανδίας έχουν κατακτήσει το δικαίωμα να ελέγχουν τον τρόπο, με τον οποίο εκτίθενται αντικείμενα ιερά ή τελετουργικά ή και συμβολικά που προέρχονται από τους πολιτισμούς τους.[32] Άλλοι αυτόχθονες αλλού διεκδικούν πρόσβαση στα εθνογραφικά μουσειακά αντικείμενα που αφορούν τον πολιτισμό τους και έλεγχο των χρήσεων τους.

Λόγου χάρη στο νέο μουσείο Τε Παπά, που εγκαινιάστηκε στο Γουέλινγκτον το 1998 στη θέση του παλαιότερου Dominion Museum, χρησιμοποιήθηκε ως εκθεσιακός χώρος η μεγάλη πασσαλόπηκτη αποθήκη (*πατάκα*) που είχε αποκτήσει το μουσείο το 1906. Οι πατάκες είναι ξεχωριστά κτίσματα για τους Μαορί και καθοσιωμένοι χώροι (*ταόνγκα*, δηλαδή θησαυροί), αφού χρησιμοποιούνται ως αποθήκες ιερών (*ταπού*) τροφών, πολύτιμων αγαθών, οπλισμού και εξοπλισμού. Την πατάκα Τε Τακίνγκ είχαν κατασκευάσει το 1820 οι Ν'γκντι Πικιάο. Στο νέο μουσείο οι ειδικοί του πολιτισμού των Μαορί συνεργάστηκαν δημιουργικά με τους ιθαγενείς της περιοχής, κληρονόμους της Τε Τακίνγκ και των εθνογραφικών συλλογών που επέτρεψαν την παράσταση ενός πολιτισμού αλλά και του αντίπαλου, του κυρίαρχου πολιτισμού σε ένα μουσείο διαλόγου και επικοινωνίας των πολιτισμών. Οι Μαορί που επισκέπτονται το μουσείο προσφέρουν κλαδιά και φύλλα σε ορισμένα εκθέματα και εισέρχονται με τον δέοντα σεβασμό όχι σε ένα μουσείο, αλλά στην Τε Τακίνγκ. Τα μουσειακά προγράμματα και οι επί του πεδίου ανασχεδιασμοί οδήγησαν και σε επαναδιαπραγμάτευση της νομοθεσίας σχετικά με την εθνική φυσική και πολιτισμική κληρονομιά.[33] Από την άλλη, η δημιουργία του αγροτικού μουσείου των χωρικών του Καστελματζόρε στην Εμίλια, κοντά στη Μπολόνια,

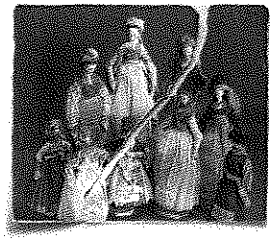

δεν είχε αντίστοιχες επιπτώσεις εθνικής εμβέλειας, αλλά πάντως χρησίμευσε ως παράδειγμα για τη δημιουργία άλλων 15 τοπικών αγροτικών μουσείων στην ίδια περιφέρεια. Οι αγρότες όχι μόνον δώρισαν αντικείμενα από το νοικοκυριό τους και εργαλεία της δουλειάς τους που ακόμη χρησιμοποιούσαν, αλλά και τα περιποιήθηκαν, τα περιέγραψαν, τα εξέθεσαν και ανέλαβαν τη διεύθυνση του μουσείου τους, παρά την αντίδραση των κεντρικών μηχανισμών, για τους οποίους ένα κυριολεκτικά τοπικό μουσείο συχνά δημιουργεί ανυπέρβλητες δυσκολίες διοικητικού έλέγχου και δυσεπίλυτα προβλήματα (κρατικής) χρηματοδότησης.[34] Το παράδειγμα δείχνει την πολιτισμική κινητοποίηση των ίδιων των ενδιαφερομένων που γίνονται χειριστές μαζί και χρήστες και επισκέπτες ενός μουσείου που τους ενδιαφέρει, επειδή τους ενδιαφέρουν και τους ανήκουν οι συλλογές του, και όχι ενός τοπικού μουσείου-σφραγίδα, με σκονισμένα *παλιορούτια*, κλειδωμένου από το μόνο ενδιαφερόμενο που ήταν και ο δημιουργός του.

Η κριτική επανάχρηση των εθνογραφικών συλλογών γίνεται ακόμη πιο δραστική (ενδεχομένως και μη αναστρέψιμη), όταν οδηγεί σε πλήρη αναταξινόμηση και αναδόμηση των συλλογών, αλλά και των εκθέσεων και των ίδιων των μουσείων. Την τάση αυτή δείχνουν δύο πολύ σύγχρονα παραδείγματα. Πρώτα, η ίδρυση (1999) του Μουσείου Ευρωπαϊκών Πολιτισμών στο Βερολίνο (Museum Europäischer Kulturen), με τη σύνθεση συλλογών του Λαογραφικού και του Εθνολογικού Μουσείου (του Museum für Volkskunde και του Völkerkunde Museum), αλλά και η πρώτη του έκθεση με θέμα: «Πολιτισμικές επαφές στην Ευρώπη: η σαγήνη των εικόνων» που θέτει το ζήτημα των εθνογραφικών συλλογών και αναγκάζει τον κόσμο της Ευρώπης να σταθεί μπροστά στον καθρέφτη της ετερότητας, για να κατανοήσει τη δική του ταυτότητα ως ταυτότητες των άλλων, ως άλλες ταυτότητες. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται ο προβληματισμός και οι έντονες συζητήσεις που ακολούθησαν και παρακολουθούν την απόφαση της γαλλικής κυβέρνησης να ιδρύσει ένα νέο μουσείο στην «πρωτεύουσα του ευρωπαϊκού πολιτισμού», το Παρίσι, το Μουσείο των Πολιτισμών ή απλώς (και πιο ουδέτερα) Μουσείο της Προκυμαίας Μπρανλί (Musée du Quai Branly),[35] που θα εγκαινιαστεί το 2004 ως μουσείο των «άλλων» πολιτισμών και μουσείο της ετερότητας και που ενδέχεται να αποδειχτεί ένα πραγματικό μουσείο της ετεροτοπίας, ως μουσείο-πείραμα, ως προβληματισμένο μουσείο, αλλά και μουσείο-πρόβλημα, που θέτει ιστορικά το πρόβλημα της προέλευσης (κυριολεκτικά και μεταφορικά) των εθνογραφικών συλλογών, που εκθέτει το ζήτημα της διά-

στασης ανάμεσα στις πολιτισμικές χρήσεις των αντικειμένων στις κοινωνίες προέλευσης και τις πολιτιστικές τους επαναχρήσεις ως εθνογραφικών και μουσειακών αντικειμένων, και (ανα)στοχάζεται το μουσείο, τις συλλογές, αλλά και το αντικείμενο της ίδιας της ανθρωπολογίας, το οποίο προτίθεται να μετατρέψει σε αντικείμενο μουσειακής έκθεσης.

Ωστόσο, οι συγκεκριμένες προτάσεις και λύσεις δεν εξαντλούν τον προβληματισμό γύρω από ζητήματα καίρια, όπως αυτά που απασχολούν γενικότερα τα εθνογραφικά μουσεία. Γιατί υπάρχουν και κάποιες άλλες προτάσεις, πιο μετρημένες, οπωσδήποτε πιο οικονομικές, άρα προσωρινές και αναστρέψιμες ως προς τις επιπτώσεις τους, και πάντως εκ των πραγμάτων πιο πειραματικές. Όπως π.χ. η έκθεση «Fluffs and Feathers» (Πούπουλα και φτερά) που έγινε στον Καναδά το 1988 και το 1992, οι οργανωτές της οποίας είχαν την ιδέα να μεταφέρουν σε έναν «επίσημο χώρο της τέχνης και του πολιτισμού», στο Βασιλικό Μουσείο του Οντάριο, μια έκθεση που είχε ήδη στηθεί σε πιο «ιθαγενές» τοπικό πλαίσιο, στο Woodlands Cultural Center στο Μπράντφορντ του Οντάριο.[36] «Εκεί», στο ιθαγενές πλαίσιο του ιθαγενούς πολιτισμού, η έκθεση έγινε πεδίο έκφρασης της ιδιαίτερης ταυτότητας. «Εδώ», στο κέντρο των πολιτιστικών εκδηλώσεων για τους πολιτισμούς, η έκθεση μεταμορφώθηκε σε πεδίο αμφισβήτησης των ταυτοτήτων, αλλά και των στερεοτύπων και των φαντασιώσεων εαυτών τε και αλλήλων. Ενώ, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκε η ίδια ακριβώς μουσειακή συλλογή, τα ίδια μουσειακά αντικείμενα στο ίδιο εκθεσιακό σκηνικό, με τους ίδιους εκθεσιακούς τρόπους και τις ίδιες στρατηγικές, η έκθεση ενταγμένη σε διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς έκανε τη συλλογή να «μιλάει» διαφορετικά. Τα «Πούπουλα και φτερά» προκάλεσαν από ενθουσιασμό έως οργισμένες αντιδράσεις, από ευμενέστατες κριτικές έως και άκρως δυσμενή σχόλια. Οι συζητήσεις και η διαμάχη που την συνόδευσαν ήταν έντονες και επηρέασαν γενικότερα τον προβληματισμό για το ρόλο των εθνογραφικών μουσείων, για τις εθνογραφικές τους συλλογές και για τις εθνογραφικές εκθέσεις. Τις ίδιες αντιδράσεις, θετικές και αρνητικές, είχαν και άλλες παρόμοια κριτικές εκθέσεις, όπως π.χ. η έκθεση για τις εικόνες των εικόνων των Αφρικανών για τους Ευρωπαίους (Μόναχο 1983) ή η έκθεση για την εξωτικοποίηση των Ευρωπαίων από τους «άλλους» (Λονδίνο 1991). Αντίστοιχα, η έκθεση «Εξωτικοί κόσμοι – Ευρωπαϊκές φαντασιώσεις» (Στουτγάρδη 1987), παρόλο που ξεκίνησε (το δείχνει το θέμα της) με μια σαφώς μετα-αποικιακή κριτική διάθεση, κατέληξε σε μια έκθεση τύπου «οι θησαυροί της Ανατολής, της Μαύρης Ηπείρου» και τα τοιαύτα.

Σ' αυτές τις απόπειρες δημιουργικής επανάχρησης των εθνογραφικών συλλογών, οι ίδιες οι συλλογές προτείνονται και χρησιμοποιούνται ως «νεκρά ζώνη» στα σύνορα των πολιτισμών, των λαών, των ανθρώπων, των θεσμών, των συνηθειών, των αντιλήψεων. Ωστόσο, οι τόποι αυτοί μπορεί να αποδειχθούν σταυροδρόμια, και τα σταυροδρόμια, όπως όλα τα όρια, είναι διφορούμενα. Επιτρέπουν τη σύγκρουση όμως και την επικοινωνία, επειδή, εκεί ακριβώς όπου διασταυρώνονται βίαια οι διαφορετικότητες, μπορεί να γεννιέται και η ομορφιά, όπως την όριζε ο Μπωντλαίρ, η ομορφιά που προκύπτει μόνον από τη σύμπτωση, από τη συνάντηση δύο στοιχείων εξ ορισμού ετερόκλιτων.[37]

Ένα κλειδί συλλογής

Αν η ιδέα της συλλογής βρίσκεται στην καρδιά του μουσείου και αν το μουσείο είναι (μαζί με τη βιβλιοθήκη) η πεμπτουσία της ετεροτοπίας, τότε η συλλογή είναι ταυτοχρόνως το ερέθισμα, η κινητήρια δύναμη, η διαδικασία και το αποτέλεσμα της ετεροτοπίας. Από αυτήν την άποψη η συλλογή ή καλύτερα το συλλέγειν ανήκει κάθε φορά στο παρόν, αλλά είναι στραμμένο ταυτοχρόνως στο παρελθόν και στο μέλλον. Τα «πράγματα» που συλλέγονται στο παρόν υπάρχουν επειδή υπήρξαν στο παρελθόν, αλλά συλλέγονται εν ονόματι του μέλλοντος. Το «συλλέγειν» είναι πάντοτε κίνηση νεοτερική, όπως και κάθε στροφή στο παρελθόν που γίνεται για να «ανακαλυφθεί» το σημείο εκκίνησης της προόδου, ο πρώτος όρος της σύγκρισης για τον ορισμό του νέου, του καινούργιου, του σύγχρονου, του πρωτότυπου. Γι' αυτό και η μετανεοτερική κριτική έχει στο στόχαστρό της την «παραδοσιακή» παράδοση, την επιστροφή, τα παλιά, τα ξεδιαλεγμένα, τα σκονισμένα μπαούλα και τα ράφια, τα κλειδωμένα συρτάρια, τους αφημένους τόπους, τα εξωτικά μέρη, τα σπάνια πράγματα, τις παλιές καλές εποχές, τα ανθολόγια, τις εντυπώσεις και τα ενσταντανέ, όλους εκείνους τους «τόπους» που λατρεύουν οι συλλογείς. Σ' αυτά τα μέρη τρυπώνουν, εκεί σκαλίζουν για να βρουν τις απαντήσεις, γιατί γνωρίζουν πως, για να έχει αξία μια συλλογή, χρειάζεται ο συλλέκτης της να εισπνεύσει τη σκόνη του αντικειμένου, να μυρίσει την παλαιότητά του, να αισθανθεί πως αυτή του η μικρή κίνηση (με τη μεγάλη σημασία) είναι μια συμβολή στη διάσωση του παρελθόντος, αφού το πράγμα γλιτώνει την ύστατη στιγμή από τα γρανάζια της τεράστιας μηχανής του χρόνου που αλέθει και χωνεύει όλα τα

περασμένα (Baudrillard 1994: 7-24), όλα τα ξεχωρισμένα σε ένα σύνολο που λέγεται *συλλογή*, συμβάλλοντας δραστικά στον ορισμό και στους προσδιορισμούς του.

Τελικά το ερώτημα «τι συλλέγουμε» μοιάζει με το ερώτημα-σύνθημα «τι διατηρούμε», αφού και τα δύο απαντιούνται με τον ίδιο τρόπο. Συλλέγουμε για να διατηρήσουμε (ή διατηρούμε επειδή έχουμε συλλέξει) αυτό που αγαπάμε και αγαπάμε αυτό που καταλαβαίνουμε, επειδή καταλαβαίνουμε αυτό που μας έχουν μάθει να αγαπάμε. Με μια μικρή διαφυγή όμως, ότι συλλέγουμε αυτό που επιθυμούμε και το αγαπάμε, επειδή το επιθυμούμε, και ότι επιθυμούμε αυτό που καταλαβαίνουμε και αγαπάμε να το καταλαβαίνουμε, μόνον όταν καταλάβουμε πως αυτό που μας έχουν μάθει στην πραγματικότητα είναι να καταλαμβάνουμε. Σ' αυτή τη διαδικασία κατανόησης η συλλογή δίνει ένα κλειδί συλλογής που επιτρέπει να διαβάζουμε στις ιστορίες των συλλογών την ίδια της την ιστορία. Είναι εκείνο το μικρό κλειδί που ξεκλειδώνοντας την επιθυμία για «θησαυρούς» κλειδώνει με την ίδια κίνηση την απληστία για τα πράγματα και μας μαθαίνει σιγά-σιγά να ξεδιακρίνουμε «του κουβαριού την άκρη και πώς να την κρατούμε γερά».[38]

Σημειώσεις

1. Από το δέκατο έβδομο παιχνίδι των παιχνιδιών του Χρήστου Μπουλώτη (2000), *Και να μου πεις για τα παιχνίδια σου!* (Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα): «Μα λέω τώρα "ευτυχώς!" Και λέω "ευλογημένη εκείνη η στέρηση!" Ό,τι δεν αξιώθηκα ν' αποκτήσω τότε, αυτό κατέχω ακόμη. Παιχνίδια άφθαρτα εις τον αιώνα των αιώνων, ολοκαίνουργια, προκλητικά. Μ' αυτά παίζω ολοφάνερα κρυφά, όταν νοσταλγικές σκιές πεταλουδίζουν στην άκρη του ματιού μου» (Μπουλώτης, *ό.π.* 20).

2. Στο *Αποσπάσματα (Philosophische und andere Fragmente)*, όπως μας το θυμίζει ο Τζιάνι Ροντάρι (1985), *Η γραμματική της φαντασίας*, μετάφραση Μ. Βερτσώνη-Κοκόλη και Λ. Αγγουρίδου-Στρίντζη, Αθήνα, Τεκμήριο: 38.

3. Για το ζήτημα της έκθεσης της συλλογής μιας συλλογής βλ. Pearce (1992). Πβ. και την τρέχουσα έκθεση του ΥΠΠΟ στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, στην Αθήνα, «1884-1930: από τη Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο».

4. Έργο του αρχιτέκτονα Daniel Libeskind. Βλ. σχετικά του ίδιου (1992), *Erweiterung des Berlin Museums mit Abteilung Jüdisches Museum*, Βερολίνο, Ernst & Sohn. Βέβαια το συγκεκριμένο θέμα-πρόβλημα μπορεί να δείχνεται και με άλλου είδους «συλλογές». Σκέφτομαι, λόγου χάρη, την άποψη που εκφράζει η έκθεση του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος (Αθήνα), όπου, στο τμήμα της έκθεσης για το Σόα (Shoah), παρουσιάζονται «συλλογές του στρατοπέδου συγκέντρωσης»: τη στοίβα με τα σταματημένα ρολόγια, το βουναλάκι με τα πληθωρισμένα κατοχικά χαρτονομίσματα, τα κουμπιά, το τσαλακωμένο πακέτο τσιγάρα Μπαλκάν, την εξάδα ασημένιων πιρουνιών, μικρό απόθεμα δεμένο με ξεφτισμένο σχοινί ή το λιτό σύνταγμα με τα καλοδιπλωμένα «ρούχα κρατουμένου» και τα τακτοποιημένα σύμβολα του ναζιστικού ξεκαθαρίσματος. Όλα μαζί συγκροτούν μια μικρή θλιμμένη συλλογή για τη θλιβερή Μεγάλη Συλλογή.

5. Παρά το ότι ως μεγάλοι συλλέκτες αναγνωρίστηκαν κατά κανόνα άντρες, ωστόσο δεν απουσιάζουν γυναίκες συλλέκτριες σημαντικών εθνογραφικών και άλλων συλλογών. Δωρεές συλλεκτριών έχουν πλουτίσει τις συλλογές μεγάλων εθνολογικών μουσείων (π.χ. στο Μουσείο Ασιατικών Τεχνών στο Παρίσι που συγκροτήθηκε από τις συλλεκτικές συλλογές του Emile Guimet, έχει προσαρτηθεί το Musée d'Ennery με τη συλλεκτική συλλογή 7000 αντικείμενων κινεζικής τέχνης της Clemence d'Ennery), ενώ στην Ελλάδα η συλλεκτική συλλογή της βασίλισσας Όλγας με κούκλες ντυμένες με τοπικές ενδυμασίες που παραχωρήθηκε στο Λύκειο των Ελληνίδων της Αθήνας δεν είναι μοναδικό παράδειγμα, αφού οι συλλογές αντικειμένων τέχνης και ειδικότερα λαϊκής τέχνης της Ελένης Σταθάτου, της Αγγελικής Χατζημιχάλη και άλλων συλλεκτριών έθεσαν τις βάσεις για τις συλλογές μεγάλων λαογραφικών μουσείων.

6. Κατά την ευρηματική έκφραση του Colin Renfrew σε ομότιτλο σχόλιό του για τη διαρπαγή μνημείων και τη λεηλασία των πολιτισμών βλ. *Times Literary Supplement*, (3.6.2001: 14).

7. Μπουλώτης (*ό.π.* σημ. 1: 40).

8. Τα σκουπίδια *συλλέγονται*, όμως οι κάδοι απορριμμάτων και οι σύγχρονοι σκουπιδότοποι δεν είναι τόπος άσκησης της συλλεκτικής διαδικασίας του είδους για το οποίο μιλούμε εδώ, με την εξαίρεση κάποιων φανατικών συλλεκτών. Παρόλο που συχνά ακούμε για «συλλεκτικούς θησαυρούς» πεταμένους στα σκουπίδια, προς το παρόν μόνο η αρχαιολογία νομιμοποιείται, με όποιες αναστολές (που αμβλύνονται όσο πιο μακρινό είναι το παρελθόν που διαταράσσεται), να ανασκάπτει συστηματικά τους σκουπιδότοπους και γενικότερα τους αποθέτες, τους οποίους θεωρεί ως προνομιακό τόπο ανασκαφής, όπως και τα νεκροταφεία. Βλ. σχετικά C.Renfrew – P.Bahn (2001), *Αρχαιολογία. Θεωρίες, μεθοδολογία και πρακτικές εφαρμογές*, μετάφραση Ι. Καραλή-Γιαννακοπούλου, Αθήνα, Καρδαμίτσα: 303-305.

9. Πβ. D. Lowenthal (1985), *The Past is a Foreign Country*, Κέμπριτζ, CUP, R. Samuel (1994), *Theatres of Memory*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Verso, καθώς και Kaplan (1994), Boswell – Evans (1999) κ.ά.

10. Αναφέρω ενδεικτικά τις εκθέσεις: Λονδίνο 1991 (Museum of Mankind): «The Skeleton at the Feast. The Day of the Dead in Mexico», Γενεύη 1997 (Musée d'ethnographie): «Mémoires d'esclaves», Κεμπέκ 1997 (Musée de la civilization): «Paroles d'immigrants», Παρίσι 2001 (Musée national des Arts d'Afrique et d'Océanie): «Kannibals et Vahinés». Ανάλογη τάση παρατηρείται τα τελευταία χρόνια και σε ελληνικά λαογραφικά μουσεία, γεγονός που έχει εν μέρει ως συνέπεια μια τάση για αναδιοργάνωση των συλλογών και επανεκτίμηση των ερευνητικών τους επιλογών, αλλά και σε αρχαιολογικά και άλλα μουσεία, όπου είναι αισθητή πια μια κατά βάση ανθρωπολογική ματιά στα μουσειακά και εκθεσιακά πράγματα.

11. Η περιοδική έκθεση «Passeurs de linge: trousseaux et familles» στο musée national des Arts et Traditions populaires (Παρίσι 2000) ήταν ένα ενδιαφέρον εγχείρημα προς αυτήν την κατεύθυνση.

12. Τζ. Ρ. Τόλκιν (2001), *Ο άρχοντας των δαχτυλιδιών*, τόμος 1, *Η συντροφιά του δαχτυλιδιού*, μετάφραση Ε. Χατζηθανάση-Κόλλια (α΄ αγγλική έκδοση 1954), Αθήνα, Κέδρος: 24 και 30.

13. Η Κιβωτός είναι κεντρική μεταφορά για το μουσείο. Θυμίζω το νέο Musée d'Ethnographie στη Γενεύη, που οι μελετητές του (Hunger, Monnerat και Petitpierre) το βλέπουν «σαν πλοίο φορτωμένο με θησαυρούς που άραξε στην πλατεία των κόσμων (Esplanade des mondes)», βλ. *L'Architecture d'aujourd'hui* 326/2000: 34-35.

14. Βλ. Michel Foucault (1986), «Of other places», *Diacritics* 16: 22-27 (όπως παραπέμπεται και αναλύεται στο Bennett 1995: 1-5).

15. Δηλαδή αντικειμένων που αποσπώνται από το συγκεκριμένο *τόπο τους* και συνάγονται για να ενταχθούν σ' έναν ωσεί πεπερασμένο, κλειστό και τελειωμένο *τόπο*, τον τόπο της συλλογής, η οποία μπορεί να παρίσταται στο μουσείο ως σύνολο ακριβώς επειδή (θεωρητικά) εγκλείει όλα τα επιμέρους «ομοειδή» πράγματα που την συγκροτούν ως αυθύπαρκτη ολότητα πέρα από χωρικούς και χρονικούς προσδιορισμούς

16. Μέρος αυτών των σχεδίων χρησιμοποίησε ο Bernard de Montfaucon στο πεντάτομο *L'Antiquité expliquée et représentée en figures* (1719), την πρώτη εικονογραφημένη εγκυκλοπαιδεία για την αρχαιότητα. Η ίδια η συλλογή διασκορπίστηκε σε συλλογές έργων τέχνης και σε ιδρύματα, (π.χ. British Museum, British Library), ενώ 6900 κομμάτια κατέληξαν στη Βασιλική Βιβλιοθήκη του Windsor Castle. Πρόσφατα άρχισε η δημοσίευση της Συλλογής Dal Pozzo του Windsor Castle. Βλ. *Times Literary Supplement* (30.8.2002: 23).

17. Βλ. ωστόσο Stocking (1985) και πβ. Taffin (2000).

18. Βλ. όμως Γρηγόρης Γκιζέλης (επιμ.) (1979), *Οργάνωση και χωροκατανομή των ελληνικών λαογραφικών μουσείων και συλλογών*, τ. Α-Β (πολυγραφημένο δακτυλόγραφο), Αθήνα.

19. Βλ. Cl. Lévi-Strauss (1998), *Μνήμες κοντινές και πρόσφατες*, μετάφραση Κατρίν Κολλέ (γαλλική έκδοση: 1988), Αθήνα, Ολκός: 57-58.

20. Βλ. σχετικά Bennett (1995), Barringer – Flynn (1998), Taffin (2000) κ.ά. Βλ. και Shelton (1994) και ακόμη Pascal Mogue, «Les Collections américaines de France: évolution d'une vision du Nouveau Monde» στο Vaillant – Viatte (1999: 31-41).

21. Πολλά προϊόντα, χρηστικά και καλλιτεχνικά, παράγονταν επί παραγγελία με σχέδια από την Ευρώπη όπου και επανεισάγονταν μαζικά (βλ. Σκουτέρη-Διδασκάλου 1998). Για τη λειτουργία της ειδικής αγοράς «ιθαγενών ή *έθνικ* προϊόντων» στις ΗΠΑ βλ. E. Wade, «The Ethnic Art Market in the American South 1880-1990», στο Stocking (1985: 167-191).

22. Ο «θησαυρός του Μοκτεζούμα» εκτέθηκε το 1520 διαδοχικά στη Μαδρίτη, στη Βαγιαδολίδ και στις Βρυξέλλες (όπου τον θαύμασε ο Ντύρερ), αλλά το μόνο αντικείμενο που διασώζεται είναι μια ιερατική κεφαλοστολή από φτερά που, αφού πέρασε από θρόνο σε θρόνο κι από παλάτι σε παλάτι, έφτασε στα χέρια του αρχιδούκα Φερδινάνδου του Τυρόλου και από εκεί κατέληξε στο Museum für Völkerkunde της Βιέννης. Τα «δώρα των Τεσσάρων Μάγων» μοιράστηκαν, και μόνον ένα μέρος τους βρίσκεται σήμερα στο British Museum. Βλ. Degli – Mauzé (2000: 20-23).

23. Ο Θεός της Αύρας των Κυμάτων, (πάνω από 5 μέτρα ύψος και 80 τόνους βάρος) ταξίδεψε τις θάλασσες για να βρεθεί τελικά στις πίσω αίθουσες του Βρετανικού Μουσείου, αφού η βασίλισσα δεν είχε τι να τον κάνει και πουθενά αλλού δεν χωρούσε. Τα περισσότερα μεγάλα εθνολογικά μουσεία έχουν επίσης τα μοάι τους. Σήμερα σώζονται στο νησί κάποια μοναχικά μοάι και in situ πάνω στο ακρού του μόνο ένα «σύνταγμα» το Άκρου Ακίρι. Όμως η εθνογραφική αποστολή του A. Métraux είχε βρει μόνο 30 μοάι in situ, ενώ στις αρχές του 1900 υπήρχαν 90 και, ήδη τότε, διαπιστωνόταν, πως δύο μόλις γενιές μετά την «ανακάλυψη» του νησιού, τα μοάι είχαν συστηματικά απαλλοτριωθεί. Βλ. C. Orliac – M. Orliac (1988), *Des dieux regardent les étoiles. Les derniers secrets de l'Île de Pâques*, Παρίσι, Gallimard Découvertes.

24. Γνωστή ως «Punitive Expedition against the Kingdom of Benin». Τα λάφυρα αυτού του μονόπλευρα κηρυγμένου πολέμου (ελεφαντοστέινα, ξύλινα και μετάλλινα καλλιτεχνήματα) μεταφέρθηκαν στο Λονδίνο, όπου ένα μέρος εκποιήθηκε για να καλυφθούν τα έξοδα της εκστρατείας, ένα μέρος δόθηκε ως αμοιβή στους άντρες του εκστρατευτικού σώματος και κατέληξε σε παλαιοπωλεία και ιδιωτικές συλλογές και το μεγαλύτερο μέρος αποδόθηκε στο British Museum (βλ. Mack χ.χ.έ.: 27-18). Στη βασίλισσα προσφέρθηκε το ζεύγος των ελεφαντοστέινων λεοπαρδάλεων με τις χάλκινες βούλες που στήριζε το θρόνο του Όμπα. Σήμερα η Νιγηρία ζητά να της επιστραφεί η κλεμμένη της κληρονομιά (βλ. Ekpo Eyo, «Repatriation of Cultural Herritage: The African Experience», στο Kaplan 1994: 330-350).

25. Πιο τοπικά, την ίδια μέθοδο χρησιμοποιούν κοινότητες και σύλλογοι, όταν οργανώνουν περιστασιακά μια έκθεση, π.χ. «κειμηλίων» ή φωτογραφιών κ.ο.κ, την οποία μετατρέπουν σε τοπική λαογραφική συλλογή, για να μπορέσουν να υποστηρίξουν το αίτημα για την ίδρυση του τοπικού τους λαογραφικού μουσείου.

26. Βλ. Maure (1993) καθώς και Adriaan de Jong – Mette Skougaard (1992), «Early open-air museums: traditions of museums about traditions», *Museum* 175: 151-157. Βλ. ακόμη Collet (1987α και 1987β) και Poulot (1994), καθώς και τους οδηγούς των συγκεκριμένων μουσείων.

27. Π.χ. στην Ελλάδα, στα τέλη του 1970, είχαν καταγραφεί 169 λαογραφικά μουσεία και συλλογές, ενώ την ίδια περίοδο η Σουηδία είχε περίπου 400 υπαίθρια μουσεία σε πόλεις και 450 κοινού τύπου σε μικρότερες κοινότητες (Γκιζέλης *ό.π.*: Α΄ 4-6, βλ. σημ. 18 στο παρόν άρθρο). Το 1992 το Βέλγιο είχε 375 τοπικά λαογραφικά μουσεία μόνο στη Βαλλονία και τις Βρυξέλλες (βλ. *Ο ρόλος των λαογραφικών μουσείων* 1994: 104).

28. Πρόκειται για την παράδοξη κατάσταση όπου ο ντόπιος, «για να συλλέξει εν ονόματι της επιστήμης και του μουσείου», αναλαμβάνει να ξηλώσει έναν εν λειτουργία τρόπο ζωής, παρακάμπτοντας το σύστημα αξιών, στο οποίο ο ίδιος μετέχει. Όπως ο Louis Shortridge που πείσθηκε από το διευθυντή του Πανεπιστημιακού Μουσείου της Φιλαδέλφειας να «διεισδύσει στον ίδιο του τον πολιτισμό για να αποκτήσει πρόσβαση στους θησαυρούς του» και, αφού πρώτα απέτυχε να αγοράσει τα τοτέμ του χωριού του έναντι ενός ποσού ευτελούς για το μουσείο αλλά μυθικού για τους Τλίνγκιτ, επιχείρησε, με τη σύμφωνη γνώμη των εντολέων του, αλλά ευτυχώς ανεπιτυχώς, να τα κλέψει. Το παράδειγμα αναλύει ο E. Carpenter (βλ. Price 2001α: 69-70).

29. Δεν χρειάζεται να πάμε στην εποχή του Κολόμβου ή των πραματευτάδων. Αρκεί να θυμηθούμε τη μόδα με τα καλτσούνια ως ταγαράκια, τις σαρακατσάνικες παναούλες στα φορέματα κοκτέιλ των κυριών, τους κομμένους τσεβρέδες στα στήθη των νεαρών δεσποινίδων, τους ποδόγυρους των πουκαμίσων να πουλιούνται σαν αρμαθιές σκόρδων, τα φυλαχτά και τα σύμβολα να γίνονται στολίδια, τις εικόνες του παρελθόντος να θρυμματίζονται στα χέρια ενός παμφάγου παρόντος που δεν καταισχύνεται να βλέπει τον τρούλο της Παναγίας Δεξιάς στον πιο πολυσύχναστο δρόμο της Θεσσαλονίκης να λάμπει με το κάλυμμά του από λιωμένα μπακίρια αρχαϊκών νοικοκυριών.

30. Πβ. τη συλλογή του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος του Ναυπλίου που είναι, προς το παρόν, η μόνη πραγματικά εθνογραφική συλλογή στον ελληνικό χώρο, προϊόν συστηματικής και παραγωγικής επιτόπιας έρευνας. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί η προσπάθεια μεγάλων και μικρότερων λαογραφικών μουσείων να υποστηρίξουν με εθνογραφική

έρευνα τις υπάρχουσες λαογραφικές συλλογές, όπως και το συντονισμένο πρόγραμμα προς την ίδια κατεύθυνση ορισμένων ερευνητικών κέντρων που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με λαογραφικά μουσεία.

31. Βλ. την ανάλυση της περίπτωσης από τη Mary-Jo Arnoldi, «A Distorted Mirror: The Exhibition of the Herbert Ward Collection of Africana», στο Karp κ.ά. (1992: 428-457).

32. Το πρόβλημα της διεκδίκησης γίνεται ιδιαίτερα αιχμηρό όταν τα διεκδικούμενα είναι όχι το σώμα της παράδοσης ή τα λείψανα του πολιτισμού, αλλά τα ίδια τα λείψανα των προγονικών σωμάτων. Η περίπτωση της Τρουκανίνι, της τελευταίας Τασμάνιας, τα λείψανα της οποίας θάφτηκαν κανονικά στη γη όπου είχε γεννηθεί, όταν οι Αβορίγινες της Αυστραλίας κέρδισαν σε δικαστικό αγώνα το Τασμανικό Μουσείο που φιλοξενούσε στις βιτρίνες του τα λείψανά της για 100 ολόκληρα χρόνια, ή η πιο σύγχρονη περίπτωση της Οττεντότας «Μαύρης Αφροδίτης» που το πραγματικό της όνομα ήταν Σααρτγιέ Μπάρτμαν και είχε γεννηθεί στη Νότια Αφρική πριν γίνει διαδοχικά έκθεμα, σκεύος ηδονής και μετά θάνατον ανατομικό έκθεμα στην Ευρώπη, απ' όπου επέστρεψε πρόσφατα ύστερα από διπλωματικό αγώνα του Νέλσον Μαντέλα, για να ταφεί συμβολικά στην πατρίδα της, δεν είναι μοναδικές. Βλ. και την ιστορία του Ίνουκ (Εσκιμώου) Μίνικ στο K. Harper (2001), *Give me my Father's Body*, Profile Books.

33. Rose Evans στην ιστοσελίδα του *ICOM News* (Ιανουάριος 2001). Βλ. και Ngabine Allen, «Maori vision and the imperialist gaze», στο Barringer – Flynn (1998: 144-152).

34. Alesandro Triulzi (1981), «A Museum of Peasant Life in Emilia», στο R. Samuel (επιμ.), *People's History and Socialist Theory*, Λονδίνο, Routledge: 92-96. Βλ. και Roger Lecotté, «Le musée de compagnonage», στο Cuisenier (1987: 256-259),

35. Βλ. τη συνέντευξη των M. Godelier και Germain Viatte (*Le Débat* 108/2000 και αναδημοσίευση στο Degli – Mauzé 2000: 144-147). Βλ. και Vaillant – Viatte (1999), Taffin (2000), Price (2001β). Βλ. επίσης Lumley (1998). Για τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό (Α΄ βραβείο: Architectures Jean Nouvel) βλ. *L'Architecture d'aujourd'hui* 326/2000, αφιέρωμα: «Musée du Quai Branly»: 50-87.

36. Βλ. V.R. Doxtador (1988), *Fluffs and Feathers: An Exhibition on the Symbols of Indianness. A Resource Guide*, Μπάντφορντ Οντάριο, Woodland Indian Cultural Education Centre. Βλ. και Riegel (1996: 82-104).

37. Βλ. Michel Leiris (1992), «Carrefour», *L'Architecture d'aujourd'hui* 326/2000: 53 (απόσπασμα από το M. Leiris, 1992, *Zébrage*, Παρίσι, Gallimard: 71-72). Πβ. Clifford (1999).

38. Μπουλώτης (*ό.π.*, βλ. σημ. 1 στο παρόν άρθρο): 25. Όμως το ωραίο κείμενο του καλού φίλου, το δέκατο τρίτο του παιχνίδι, ξοδεύεται εδώ για τις ανάγκες του παρόντος κειμένου.

Εικονογράφηση

Οι εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο επιλέχθηκαν, παρόλο που δεν έχουν άμεση ανταπόκριση σε κάποιο από τα παραδείγματα που αναλύονται, επειδή δείχνουν τις πολύτροπες χρήσεις ενός και μόνον εθνογραφικού-ιστορικού αντικειμένου: της *κούκλας*, που παράγεται για να χρησιμοποιηθεί ως «ξεχωριστό» αντικείμενο, ως κομμάτι μιας συλλογής ή ως συλλεκτικό αντικείμενο ή που γίνεται συλλεκτικό αντικείμενο, συλλογή, δωρεά, έκθεμα, μουσειακό αντικείμενο, μουσειακό έκθεμα. Έτσι μπαινοβγαίνει από ντουλάπες σε βιτρίνες, από προθήκες στην αγκαλιά των κοριτσιών κι όλο πάλι απ' την αρχή.

Τα σχισμένα εικονίδια που σημαδεύουν αντωπά το κείμενο υπαινίσσονται τις διαφοροποιημένες «τομές» που (παρ)ακολουθούν τις *συλλογές των εθνογραφικών αντικειμένων* (καλλιτεχνική προσαρμογή Σίμος Σαλτιέλ, Γραφιστική Ομάδα RED, Θεσσαλονίκη). Για τις εικόνες 2, 4-6 και 8, 9 παραχωρήθηκε άδεια δημοσίευσης από το Τμήμα Παιχνιδιών και Παιδικής Ηλικίας του Μουσείου Μπενάκη.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

ΑΡΓΥΡΙΑΔΗ, ΜΑΡΙΑ (1991), *Η κούκλα στην ελληνική ζωή και τέχνη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, πρόλογος Άγγελου Δεληβορριά, Αθήνα, εκδόσεις Λ. Μπρατζιώτη.

ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ, ΑΓΓΕΛΟΣ (2000), *Οδηγός του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα.

ΚΟΝΣΟΛΑ, ΝΤΟΡΑ (1995), *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς*, Αθήνα , Παπαζήσης.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, ΑΛΚΗ (1993), «Σκέψεις για ένα τοπικό λαογραφικό μουσείο», στο *Λαογραφικά μελετήματα ΙΙ*, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου – Κυριάκος Ντελόπουλος – Μαρία Καΐρη (επιμ.), Αθήνα, Πορεία: 143-149.

LANGANAY, ANDRÉ – CLOTTES, JEAN – GUILAIN, JEAN – SIMONET, DOMINIQUE (2000), *Η πιο όμορφη ιστορία του ανθρώπου. Πώς η Γη έγινε ανθρώπινη*, μετάφραση Δώρα Θυμιοπούλου (α΄ γαλλική έκδοση 1998), Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΕΣ. ΟΡΓΑΝΩΣΗ – ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ (1988), Εκπαιδευτικό Σεμινάριο (7-10.5.1985), Αθήνα, ΥΠΠΟ – Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΜΟΡΦΕΣ – ΕΞΕΛΙΞΗ – ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ (1997), Επιστημονικό Συμπόσιο με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 70 χρόνων από την ίδρυση του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα, ΥΠΠΟ – Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1956), «Ελληνικά εθνογραφικά αντικείμενα στο Musée de l'Homme του Παρισιού», στο *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier à l'occasion du 25e anniversaire de leur arrivée en Grèce*, Αθήνα: 1-42 (+ 11 φωτογραφίες).

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ (1994), Πρακτικά της Α΄ Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των Χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (1-5 Οκτωβρίου 1992), Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΤΕΛΙΟΣ (1978), *Από τις τοπικές συλλογές στα σύγχρονα μουσεία (Μουσειολογικά – Εθνογραφικά Α΄)*, Αθήνα, Εκδόσεις Α. Καραβία.

ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΗΣ (2001), «Από το μουσείο του πολιτισμού στον πολιτισμό του μουσείου», στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.): 212-220.

ΣΚΑΛΤΣΑ, ΜΑΤΟΥΛΑ (1999), *Για τη μουσειολογία και τον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη, Εντευκτήριο.

– (επιμ.) (2001), *Η μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (21-24.11.1997), Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.

ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ, ΕΛΕΩΝΟΡΑ. (1982), «Η παράδοση της "παράδοσης" – από τον καθημερινό στον επιστημονικό λόγο», στο Γιάννης Χατζηγώγας (επιμ.), *Αρχιτεκτονική και παράδοση*, Θεσσαλονίκη, Ατλαντίς: 18-44.

– (1994), «Λαογραφικά μουσεία, πολιτισμική ταυτότητα και ιστορική μνήμη: όροι και επισημάνσεις», στο *Ο ρόλος των λαογραφικών μουσείων*: 49-70.
– (1998), «Πρωτογόνων τέχνη», *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 27, «Παγκόσμια τέχνη», Εκδοτική Αθηνών: 305-308.
ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ (1934), «Λαϊκή τέχνη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία «Πυρσός»* («Ελλάς»): 825β-845β.
ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΤΕΤΗ (1988), «Νομική προστασία των λαογραφικών αντικειμένων», στο *Λαογραφικά μουσεία και συλλογές*: 83-86.
ΧΑΤΖΗΤΑΚΗ-ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ, ΧΡΥΣΟΥΛΑ (1978), *Οδηγός για τη συλλογή του υλικού και την οργάνωση τοπικού λαογραφικού μουσείου*, Θεσσαλονίκη, «Τέχνη».

Ξενόγλωσση

AIMONE, LINDA – OLMO, CARLO (1993), *Les Expositions Universelles 1851-1900*, Παρίσι, Belin.
AMES, MICHAEL (1992), *Cannibal Tours and Glass Boxes. The Anthropology of Museums*, Βανκούβερ, UBC Press.
APPADURAI, ARJUN (επιμ.) (1986), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, Κέμπριτζ, CUP.
BARLEY, NIGEL (επιμ.) (1999), *The Golden Sword. Thomas Stamford Raffles and the East*, Λονδίνο, The British Museum Press.
BARRINGER, TIM – FLYNN, TOM (επιμ.) (1998), *Colonialism and the Object. Empire, Material Culture and the Museum*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Routledge.
BAUDRILLARD, JEAN (1968), *Le système des objets*, Παρίσι, Gallimard.
BENNETT, TONY (1995), *The Birth of the Museum, History, Theory, Politics*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Routledge.
BLOM, PHILIPP (2002), *To Have and To Hold. An Intimate History of Collectors and Collecting*, Λονδίνο, Allen Lane – The Penguin Press.
BOSWELL, DAVID – EVANS, JESSICA (επιμ.) (1999), *Representing the Nation: A Reader. Histories, Heritage and Museums*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Routledge.
BOURDIEU, PIERRE (1977), «La production de la croyance: contribution à une économie des biens symboliques», *Actes de la recherche en sciences sociales* 13: 3-43.
BOURDIEU, P. – DARBEL, A. – SCHNAPPER, D. (1966), *L' amour de l' art, les musées de l' art européens et leur public*, Παρίσι, Minuit.
BRESC-BAUTIER, GENEVIÈVE (1999), «Les musées du Louvre au XIXe siècle: les collections archéologiques et ethnologiques dans le conservatoire de l'art classique», στο É. Vaillant – G. Viatte (επιμ.): 53-70.
BROWNE, MICHAEL (1965), *The New Museum*, Νέα Υόρκη, Praeger.
CLIFFORD, JAMES (1985), «Objects and Selves – an Afterword» στο G.W. Stocking (επιμ.): 236-246.
– (1999), «Museums as Contact Zones», στο D. Boswell – J. Evans (επιμ): 435-457.
COLLET, ISABELLE (1987), «Les premiers musées d'Ethnographie regionale en France» και «Le monde rural aux expositions universelles de 1900 et 1939», στο J. Cuisenier (επιμ.): 68-99 και 100-139.
CUISENIER, JEAN (επιμ.) (1987), *Muséologie et Ethnologie*, Παρίσι, Éditions de la Réunion des musées nationaux.
DEGLI, MARINE – MAUZÉ, MARIE (2000), *Arts premiers. Le temps de la reconnaissance*, Παρίσι, Découvertes Gallimard – Réunion des musées nationaux.
DEOTTE, JEAN-LOUIS (2000), «Arts premiers et contextualisation», *L'Architecture d'aujourd'hui*: 36-39.
DIAZ, NÉLIA (1991), *Le Musée d'ethnographie du Trocadéro (1878-1908). Anthropologie et muséologie en France*, Παρίσι, CNRS.
DUBUC, ÉLISE (1998), «Le futur antérieure du Musée de l'Homme», *Gradhiva* 24: 71-92.
ELSNER, JOHN – CARDINAL, ROGER (επιμ.) (1994), *The Culture of Collecting. From Elvis to Antiques – Why Do We Collect Things?*, Μελβούρνη, Melbourne University Press.
ETHNOLOGIE FRANÇAISE (1999), τ. 29 (3), αφιέρωμα «Musée, nation. Après les colonies».
GODELIER, MAURICE (1999), «Créer de nouveaux musées des arts et civilizations à l'aube du IIIe millénaire», στο É. Vaillant – G. Viatte (επιμ.): 299-304.
ICOM/CIDOC, Comité International pour la documentation (1996), *Corpus International de traîtement normalisé des données en ethnologie / ethnographie*.
JACKNIS, IRA (1985), «Franz Boas and Exhibits», στο G.W. Stocking (επιμ.): 75-111.
JAMIN, JEAN (1996), «Introduction», στο Leiris: 9-59.
– (1998), «Faut-il brûler les musées d'ethnographie ?», *Gradhiva* 24: 65-69.
– (1999), «Les musées d'ethnographie: les objets et les mots», στο É. Vaillant – G. Viatte (επιμ.): 103-111.
– (2000), «Le musée, non-lieu ethnologique», *L'Architecture d'aujourd'hui*: 46-49.
KAPLAN, FLORA (επιμ.) (1994), *Museums and the Making of "Ourselves". The Role of Objects in National Identity*, Λέστερ, Leicester University Press.
KARP, IVAN – LAVINE, STEVEN, D. (επιμ.) (1991), *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, Ουάσινγκτον – Λονδίνο, Smithsonian Institution Press.
KARP, IVAN – MULLEN KREAMER, CHRISTINE – LAVINE, STEVEN D. (επιμ.) (1992), *Museums and Communities. The Politics of Public Culture*, Ουάσινγκτον – Λονδίνο, Smithsonian Institution Press.
KIRSHENBLATT-GIMBLETT, BARBARA (1991) «Objects of Ethnography», στο I. Karp – St. D. Lavine (επιμ.): 386-443.
KOPYTOFF, IGOR (1986), «The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process», στο A. Appadurai (επιμ.): 64-91.
L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI (2000), τεύχ. 326 (Φεβρουάριος), αφιέρωμα «Musées d' Ethnographie»: 24-49.
LAVINE, STEVEN (1992), «Audience, Ownership and Authority: Designing Relations between Museums and Communities», στο I. Karp κ.ά. (επιμ.): 137-157.
LAVINE, STEVEN – KARP, IVAN (1991), «Introduction: Museums and Multiculturalism», στο I. Karp – St. D. Lavine (επιμ.): 1-9.
LEIRIS, MICHEL (1996), *Miroir d'Afrique*, συναγωγή των αφρικανικών έργων του M. Leiris σε επιμέλεια - εισαγωγή - σχολιασμό του J. Jamin, Παρίσι, Gallimard.
LUMLEY, HENRI DE (επιμ.) (1998), *Quels musées nationaux pour quelles fonctions dans la République aujourd'hui?*, Παρίσι, Éditions du Muséum National d'Histoire Naturelle.
MACDONALD, SHARON – FYFE, GORDON (επιμ.) (1996), *Theorizing Museums. Representing Identity and Diversity in a Changing World*, Οξφόρδη, Blackwell.
MACK, J. (χ.χ.έ.), *Emil Torday and the Art of Congo 1900-1909*, Λονδίνο, The British Museum Publications.
MALRAUX, ANDRÉ (1947), *Musée imaginaire*, Παρίσι.
MARTINET, CHANTAL (1987), «L'objet ethnographique est un objet historique», στο J. Cuisenier (επιμ.): 30-36.
MAURE, MARC (1993), «Nation, paysan et musée. La naissance des musées d'ethnographie dans les pays scandinaves (1870-1904)», *Terrain* 20: 147-157.
MAUZÉ, MARIE (1999), «Un patrimoine, deux musées: la

restitution de la Potlach Collection», *Ethnologie française* XXIX/3: 419-430.
Mouliou, Marlen – Bounia, Alexandra (2000), «Introduction to Collection Studies», στο *The Birth of a Museum. Museum History, Architecture, Philosophy, Management & Design*, MUSEO-MED Training Project/Seminar Papers, Αθήνα.
Noël, Marie-France (1987), «Du Musée d'ethnographie du Trocadéro au Musée national des Arts et Traditions populaires», στο J. Cuisenier (επιμ.): 140-151.
Pearce, Susan M. (1992), *Museum Objects and Collections: A Cultural Study*, Λέστερ, Leicester University Press.
– (1995), *On Collecting. An Investigation into Collecting in the European Tradition*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Routledge.
– (επιμ.) (1997), *Experiencing Material Culture in the Western World*, Λέστερ, Leicester University Press.
Peirson Jones, Jane (1992), «The Colonial Legacy and the Community: The Gallery 33 Project», στο I. Karp κ.ά. (επιμ.): 221-241.
Poulot, Dominique (1994), «Identity as Self-Discovery: The Ecomuseum in France», στο D. Sherman – I. Rogoff (επιμ.): 66-84.
Price, Sally (2001α), *Primitive Art in Civilized Places*, Σικάγο – Λονδίνο, The University of Chicago Press, β΄ έκδοση με προσθήκη Επιλόγου (1989).
– (2001β), «Cultures of the World à la Française», *American Anthropologist* 103/4: 1172-1174.
Riegel, Henrietta (1996), «Into the Heart of Irony: Ethnographic Exhibition and the Politics of Difference», στο S. Macdonald – G. Fyfe (επιμ.): 83-104.
Rivière, Georges-Henri (1968), «Musées et autres. Collections publiques d'ethnographie», στο J. Poirier (επιμ.), *Ethnologie générale*, Παρίσι, Pléiade.
Shelton, Anthony Alan (1994), «Cabinets of Transgression: Renaissance Collections and the Incorporation of the New World», στο J. Elsner – R. Cardinal (επιμ.): 177-201.
Sherman, Daniel J. – Rogoff, Irit (επιμ.) (1994), *Museum Culture. Histories, Discourses, Spectacles*, Μιννεάπολη MN, University of Minnesota Press.
Slaney, Frances M. (1989), «Psychoanalysis and Cycles of «Subversion» in Modern Anthropology», *Dialectical Anthropology* 14: 213-234.
Stocking, George W., Jr. (επιμ.) (1985), *Objects and Others*, Μάντισον, The University of Wisconsin Press.
– (1985), «Philanthropoids and Vanishing Cultures», στο G.W. Jr. Stocking (επιμ.): 112-145.
Taffin, Dominique (επιμ.) (2000), *Du musée colonial au musée des cultures du monde*, Actes du Colloque organisé par le Musée National des Ars d'Afrique et d'Océanie et le Centre Georges-Pompidou, 3-6 juin 1998, Παρίσι, Maisonneuve et Larose.
Theriault's (1985), *Interlude Catalogue* 856 (from the March 10, 1985 auction at the Hotel Meridien, Newport Beach, California), Αννάπολις, έκδοση Theriault's.
Uglow, Jenny (2002), «In the chamber of miracles: Collecting obsession and the search for the unique», *Times Literary Supplement*, July 26: 18.
Vaillant, Émilia (1999), «Le musée héritier: entre être et avoir. Pour une pertinence contemporaine des cultures du monde dans les musées», στο É. Vaillant – G. Viatte (επιμ.): 129-154.
Vaillant, Émilia – Viatte, Germain (επιμ.) (1999), *Le musée et les cultures du monde, Les Cahiers de l'École nationale du patrimoine* 5, Παρίσι.
Viatte, Germain (1999), «Le musée du Quai Branly: processus et perspectives» και «Annexe: "Décaloge"», στο É. Vaillant – G. Viatte (επιμ.): 305-312 και 317-319.

Summary*

"WHAT I HAD TO DO WITHOUT THEN, I CHERISH STILL" – TOWARD AN ANTHROPOLOGY OF COLLECTING

A collection involves things, but collecting constitutes a process that brings into play a special set of relations between people as subjects and things as objects, and among people with things as the desired object. As a concept, as a communal mentality, as a social practice and behaviour, as the result and product of an intentional act of gathering together and classifying things of the same order, but also as an analytical term, the *collection* is a part of history. Constructed and defined circumstantially, it is subject to the most differentiated social uses, being interpreted both in practice and in theory according to dominant ideological, political and economic interests. In European history, collecting was set up as a bet and as a project, and led to the establishment of relations, institutions, spaces and fields which have become central to modern culture. This essay is an attempt, first, to re-read the history of collecting by reading the histories of collections, and, second, to argue for a theoretical and methodological shift from non-critical, so to speak, descriptions of "collections" and "objects collected" to a social geography of collecting, a history of the desire to collect, a social typology of collectors and *collecteurs*, a political economy of the circulation and exchange of collected objects and of collectors' items, and above all a historical anthropology of collections.

The bulk of supporting material and examples refers to collections of ethnographic objects and to ethnographic collecting in an attempt to present their stories, their history, their relations with those specific places where identity and difference is housed, studied and exhibited (the *Cabinets de curiosités*, the International Exhibitions, and, last but not least, the disciplines which define a special field of reference: Anthropology/Ethnology and Folklore. The analysis focuses on the destinies of those collections which are proposed as the collections *par excellence* of *displaced objects*, since the collection of objects of ethnographic interest and the gradual formation of ethnographic collections are processes incorporated into the political, economic and ideological framework of colonialism and the colonial empires on the one hand, and the birth and

establishment, the *ethnogenesis*, of nation-states on the other. These processes produced cultures-*givers* of (ethnographic) objects and cultures-*takers* of (ethnographic) collections, establishing among them relations of inequality, the manipulation of which is today of critical importance in the discourse on what constitutes "culture" and also in the culture and/or cultures and multiculturalism debate. Current thinking on the re-organisation of museums and museum collections proposes ethnographic collections as a privileged subject, and recommends their critical re-definition and re-exhibition as a field not only for interpretation and communication, but also for a creative discussion on the question of the handling of identity and difference.

E. SKOUTERI-DIDASKALOU
Translation: ROBERT MASTERS

*Figures 2, 4-6 and 8-9 are published with courtesy of the Benaki Museum, Department of Toys and Childhood.

1. Δωρεά μιας συλλεκτικής συλλογής. Οι κούκλες της βασίλισσας Όλγας φωτογραφίζονται αριθμημένες και αραδιασμένες σε προθήκη του Λυκείου των Ελληνίδων στην Αθήνα. Πηγή: Hagimihali, Angélique (1937), L'art populaire grec, *Αθήνα, Πυρσός: 71.*
Donation of a collector's collection: the dolls of Queen Olga as photographed, numbered and lined up in a showcase at the Lyceum Club of Greek Women in Athens. Source: Hagimihali, Angélique (1937), L'art populaire grec, *Athens, Pyrsos: 71.*

2. Τιμοκατάλογος πωλήσεων συλλεκτικών αντικειμένων, ΗΠΑ, μεσοπόλεμος: «Για συλλέκτες. Εξ Αθηνών: αρ. 853 Αθηνά, ύψος 8 ίντσες, κοπέλα, δολάρια 4, Αρ. 881 εύζωνος, ύψος 8 ίντσες, άνδρας, δολάρια 4». Πηγή: Αργυριάδη (1991: 38, εικ. 23). U.S.A. Ethnic/Traditional Sales Catalogue: collectors' objects, Interwar period "From Athens, No. 853: Athena, height 8", young lady = $ 4.00 No. 881: Evzonos (soldier of Greek kilted National Guard), height 8", man = $ 4.00'." Source: Argyriadi (1991: 38, fig. 23).

FOR COLLECTORS

FROM ATHENS

With Greece now shuttled to the front in the ranks of bloody headlines, we suggest that you do add one or a pair of dolls from this brave little land.

The jaunty Evzone in his fustanella, kilt and winged bolero of gilt braided velvet is the very little guard to whom you lost your heart, if you ever visited this most historic city. And sweet Athena in her peasant suit of crash with crimson apron, few gold "co'ns" and scarf of lemon yellow will be a proper wife to one so dashing. They're made in Greece by women of the Near East Self Help Foundation.

No. 853—Athena, 8" Girl $4.00
No. 881—Evzone, 8" Man $4.00